Fundația „Credință și Creație.
Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta”

Caietele de la Putna

1, I – 2008

Apare cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Pimen,
Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților

Tradiție spirituală românească și deschidere spre universal

Mesaje: PF Teoctist, IPS Pimen, IPS Bartolomeu

Comunicări: Dan Hăulică, Roman Vlad, Eugen Simion, Alexandru Zub, Bruno Mazzoni, Nicolae-Șerban Tanașoca, Rodica Marinescu, Constantin Ciopraga, Dan Hăulică, Dumitru Irimia, Constantin Parascan, Grigore Ilisei, Theodor Codreanu, Andrei Dimitriu, Teodora Stanciu, Valeriu Râpeanu, Silvia Radu, Irina Hasnaș, Ruxandra Garofeanu, Oana-Georgiana Enăchescu, Monahia Eufrosina Jescu, Adrian Fochi, Elena Docsănescu

Mărturii și ecouri: PF Teoctist, Dan Grigorescu, Dan Hăulică, Eugen Simion, Grigore Ilisei

ISSN 1844–7791
© Fundația „Credință și Creație.
Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta”
Editura Nicodim Caligraful
Mănăstirea Putna, 2008
Tel.: 0230 414 055
Fax: 0230 414 119

Argument

În ziua de 5 mai 2006, pe poarta mănăstirii Putna intra trupul neînsufleţit al Maicii Benedicta. Era ziua în care, de pe un pat de spital din Iaşi, sufletul său se încredinţase Părintelui Ceresc. Ştiam de ceva vreme că Maica Benedicta trăieşte ultimele momente ale acestei vieţi, şi că, potrivit dorinţei ei, exprimată în scris, urma să fie înmormântată la Putna:

Dorinţă ultimă

Dacă voi muri la Bucureşti vreau să fiu înmormântată la mănăstirea Cernica, dacă se va întâmpla însă la Văratic, în casa Înaltului Pimen, Arhiepiscopul Sucevei şi Rădăuţilor unde mi-am petrecut vacanţele de vară timp de peste 30 de ani, să fiu înmormântată la mănăstirea Putna iar slujba să fie făcută de Înaltul Pimen.

Aşa să fie şi nu altfel.

Monahia Benedicta Zoe Buşulenga

Miercuri 3 noiembrie 2004.

în Bucureşti.

Noi, şi mari, şi mici, şi cărturari, şi necărturari, clerici şi mireni, i-am împlinit „dorinţa ultimă”. Şi de atunci a început ceea ce se cheamă un pelerinaj al multor generaţii de ucenici la mormântul Dascălului.

Încă de la masa de pomenire, domnul Dan Hăulică a propus Înalt Prea Sfinţitului Arhiepiscop Pimen înfiinţarea unei fundaţii care să poarte numele Maicii Benedicta şi care să îşi asume responsabilitatea păstrării şi cultivării moştenirii culturale şi spirituale pe care această Doamnă a culturii române ne-a lăsat-o. IPS Pimen a fost întru totul de acord şi a dat binecuvântarea pentru realizarea acestei iniţiative; totodată mănăstirea noastră a primit ascultarea de a face tot ceea ce este necesar pentru a duce la împlinire această iniţiativă.

Întrucât sediul fundaţiei urma să fie la Putna, s-a hotărât ca biblioteca din casa de la Bucureşti a Maicii Benedicta să fie adusă la mănăstire, ca martor al direcţiilor de cercetare şi al filiaţiilor culturale ale omului de cultură acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Vom încerca şi nădăjduim că, în timp, vom aduna aici multitudinea de cuvinte pe care cu

atâta generozitate maica Benedicta le-a dăruit în prefețe de cărți, referate de lucrări științifice, simpozioane, emisiuni de radio și de televiziune și, în anii de după 1989, în conferințe pe teme duhovnicești. Biblioteca va fi încadrată într-un așezământ care va purta numele Maicii Benedicta, alături de o sală de conferințe și una pentru expoziții.

La parastasul de 40 de zile s-a hotărât ca în fiecare an, în preajma zilei de 20 august, ziua de naștere a maicii Benedicta, să fie organizat un colocviu care să reunească contribuții din cele două mari arii de interes cărora Maica Benedicta s-a dedicat: cultura și credința.

Cu darul lui Dumnezeu, primul pas a fost făcut. Între 18–20 august 2007, la Putna s-a organizat Colocviul *Tradiție spirituală românească și deschidere spre universal*, închinat memoriei acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta. Cuvintele participanților se reunesc astăzi în primul număr al *Caietelor de la Putna*. Le publicăm cu conștiința că ar fi păcat ca atât de frumoasele și adevăratele gânduri care s-au rostit atunci despre Maica Benedicta, despre cultura și spiritualitatea românească și, în general, despre om, despre ceea ce creează omul și despre Cel care l-a creat pe om, să rămână ascunse sub obrocul vremii.

Nădăjduim că, odată cu noi colocvii închinate Maicii Benedicta, să crească și aceste *Caiete*. Să cultive împreună semințele cunoașterii și ale credinței pe care Dumnezeu le-a sădit în ființa omului. Începutul care s-a făcut în anul 2007 este pe deplin dătător de nădejde. Parcurgând paginile acestui „șantier” cultural și spiritual care încearcă să fie *Caietele de la Putna*, vom întâlni judecăți îndelung cumpănite și sentimente limpezi. Din miezul lor, același cu cel al preocupărilor acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga, răzbate dorința de a cunoaște ce este omul și cum poate fi trăită mai împlinitor viața. În cei aproape 86 de ani în care a străbătut această lume, Maica Benedicta a căutat și ea răspunsul la aceste probleme. Dar soluția lor nu aparține numai teoretizării, ci mai ales vieții. Prin viața sa, Maica Benedicta a mărturisit tuturor că împlinirea omului este Dumnezeu. Parcă pentru a fi mai clar că și-a asumat pe deplin acest răspuns, a devenit „mireasă a lui Hristos”. În cazul ei, intrarea în monahism, departe de a fi o anulare a acumulărilor unui reprezentant de vârf al culturii umane, a însemnat o împlinire a înțelesurilor majore ale acesteia. Omul nou, călugărul, îl transcende pe cel vechi, ducându-l spre desăvârșire. Dar răspunsul la aceste întrebări trebuie ca fiecare să îl afle în viața sa. Parcursul exemplar al maicii Benedicta ne este o lumină, dar drumul spre Lumină îl are de străbătut fiecare din noi.

De-a lungul celor două zile ale Simpozionului, rodnice prin adâncimea cugetării vorbitorilor, au trecut prin fața ochilor minții și ai sufletului atât evocări ale academicianului, profesorului, părintelui cultural și spiritual care a fost Zoe Dumitrescu-Buşulenga, cât și ale frumuseții sufletești, credinței și dorului de Dumnezeu ce au caracterizat sufletul care a urmat, în final, calea verticalei absolute.

Textele arătă multe despre relația fiecărui participant cu Maica Benedicta și cu orizontul ei de preocupări; noi însă vom spune că ceea ce le este comun tuturor este chemarea lor tainică, de către Maica Benedicta, la acest colocviu. Unii dintre invitați i-au fost în mod direct ucenici, față de alții a legat-o acea prietenie care se întemeiază pe împărtășirea unor valori comune și pe stimularea reciprocă întru adevăr. Cu toții au răspuns dragostei maicii Benedicta pentru adevăr și frumos. Cei care au venit au făcut-o din dragoste, fără vreun beneficiu material, pentru că au simțit că esența culturii Maicii Benedicta nu este din lumea aceasta și nu este numai pentru lumea aceasta, ci pentru mai mult decât ea. De aceea considerăm că acest simpozion a fost o împlinire. O împlinire a fiecăruia în parte și a tuturor împreună.

Adunate în revistă, comunicările se dovedesc a se rotunji una pe cealaltă, a alcătui un întreg. Privind acum la acest întreg putem spune că ceea ce s-a prezentat a fost spre slava lui Dumnezeu și spre cinstirea Maicii Benedicta și ne întărim în convingerea că numele ei va rămâne scris pentru totdeauna în istoria culturii și spiritualității noastre. Expresia „pentru totdeauna” nu o spunem din optimism, ci din realism. De ce? Pentru că ceea ce Maica Benedicta a lăsat în urma ei va dăinui. Cuvintele de la părinții duhovnicești din primele secole ale creștinismului le cunoaștem până astăzi și ele se vor păstra cât va fi lumea. „A zis avva Pamvo”, „a zis avva Pimen” citim în *Pateric* și ne hrănim sufletește din cuvintele unor părinți care au trăit acum un mileniu și jumătate. Tot așa se va spune: „a zis maica Benedicta”, „a spus tinerilor academicianul Zoe Dumitrescu Buşulenga”, căci cuvintele rostite de omul ce trăiește adevărul sunt vii și lucrătoare peste timp. Cât de frumoasă este scrisoarea acelui tânăr din Alba Iulia pe care a prezentat-o doamna Elena Docsănescu! Este o mărturie covârșitoare despre ceea ce a simțit și a trăit el în prezența Maicii Benedicta. Acest tânăr va fi însoțit mereu de gândul că a avut un astfel de model, va tinde către el și, prin aceasta, fără să își dea seama, va deveni el însuși un model.

Odată cu lucrările Colocviului s-au desfășurat și discuțiile despre înființarea fundației închinate Maicii Benedicta. În final, cu acordul tuturor

participanților, s-a ales numele, *Credință şi creație – Academician Zoe Dumitrescu Buşulenga – Monahia Benedicta*.

Scopul acestei fundații îl vom reda cel mai bine citând un fragment din statut:

Fundația „Credință şi creație – Academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Monahia Benedicta" are ca scop promovarea modelului de viață creştină şi a valorilor culturale şi spirituale româneşti şi universale cărora li s-a dedicat Acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Monahia Benedicta.

Obiectivele Fundației sunt:

– studierea tezaurului de gândire şi acțiune reprezentat de Acad. Zoe Dumitrescu Buşulenga – Monahia Benedicta, şi a virtuții ei exemplare în raport cu tânăra generație;

– afirmarea rolului Acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Monahia Benedicta în cultura românească şi universală, şi a înrâuririi ei formative în raport cu nevoile reale ale societății;

– înțelegerea vocației de om de cultură şi a vocației monahale ilustrate de Acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Monahia Benedicta;

– păstrarea vie a înțelesului major de istorie, cultură şi credință pe care îl poartă mănăstirea Putna.

Ultimul punct este şi un răspuns la întrebarea „de ce a ales Maica Benedicta ca loc de îngropare mănăstirea Putna?" La Putna se întâlnesc deopotrivă istoria, dragostea de neam şi țară, credința şi cultura. Aşezarea Maicii Benedicta aici nu este deloc o întâmplare. Ca un semn văzut al celor nevăzute, mormântul ei se află pe o linie ce unește mormântul Părintelui Stareț Iachint Unciuleac, Turnul Tezaurului, mormântul Sfântului Ştefan cel Mare şi statuia lui Mihai Eminescu. La picioarele duhovnicului căruia şi-a plecat capul sub epitrahil se odihneşte o păstrătoare a tezaurului sufletului românesc, un român cuminte şi dârz, vrednic de „strămoşul cuminte" (N. Iorga despre Ştefan cel Mare), alături de chipul celui care a fost marea dragoste a vieții sale intelectuale – Eminescu. Se putea odihni undeva mai bine, era vreun loc mai potrivit pentru această monahie academician? Credem că răspunsul l-a dat împreună cu Dumnezeu, când, cu înțelepciunea şi hotărârea de o viață, mâna-i a scris *Putna*, iar Atotțiitorul a rânduit ca Putna *să fie şi nu altfel*.

Am simțit la finalul simpozionului mulțumirea de a fi participat la ceva înălțător, la un eveniment în care duhul participanților *s-a odihnit*.

Evocările ne-au adus în față chipul de lumină smerită al Maicii Benedicta, chip ce ne-a odihnit şi ne-a dat râvnă şi putere.

Am realizat mai profund dimensiunea moştenirii culturale şi spirituale pe care ea o lasă neamului nostru. Ea trebuie dusă mai departe şi trebuie arătată tuturor. Pentru că această monahie, „mică la stat, dar mare la sfat", a fost cu totul deosebită şi a lăsat culturii româneşti şi lumii o bogăție. Din această bogăție trebuie să dăm şi altora, căci astfel ea nu se va împuțina, ci va spori.

Mănăstirea este un spațiu care adună şi nu risipeşte. Ar fi o bucurie dacă manuscrisele, scrisorile, înregistrările audio şi video ale Maicii Benedicta şi-ar găsi adăpostul aici. Ne-am propus şi organizarea de tabere, de excursii, acordarea de burse. Nădăjduim, cu darul lui Dumnezeu, să împlinim toate aceste proiecte. Desigur, dacă ne va da Preabunul Dumnezeu zile, căci toate sunt în mâna Lui. În ultimii ani Maica Benedicta spunea: „simt din ce în ce mai mult nevoia suverană a înălțării către cele de sus, pentru că acolo este patria noastră cea adevărată". Era o dorință a ei. Se simțea împlinită. Mare lucru este să te simți împlinit în Dumnezeu, să ajungi la acea măsură când ți-ai împlinit scopul aici şi de acum trebuie să pleci dincolo! Aceasta este măsura la care marii părinți ai Bisericii au ajuns. Prin această simțire maica Benedicta s-a dovedit a fi asemenea unui mare părinte bisericesc, o aleasă maică duhovnicească.

Viața interioară a omului numai Dumnezeu o cunoaşte pe deplin şi adevărat. Dar, totuşi, noi putem să înțelegem câte ceva despre starea sufletească a noastră şi a altora. După rânduiala creştinească, până la îngropare, la căpătâiul celui adormit se citeşte Psaltirea. Unul dintre părinții de la mănăstirea Pojorâta care ne-a ajutat la pregătirea înmormântării a fost rânduit să citească Psaltirea noaptea, timp de mai multe ore. A mărturisit după aceea: „niciodată în viața mea nu am putut să fiu atât de adunat la rugăciune, la Psaltire, cum m-am simțit în prezența maicii acesteia; niciodată nu m-am rugat atât de viu, atât de puternic". Se ruga acolo şi simțea prezența lui Dumnezeu. A fost o bucurie şi o pace deosebită în preajma Maicii Benedicta, a trupului ei neînsuflețit.

Colocviile şi revista ce la va însoți sunt un mesaj către tineri şi către societatea românească. Un mesaj din partea maicii Benedicta în care să arătăm că există valori şi modele, un mesaj care să ne trezească la realitate: avem un suflet, iar acesta este scânteie de dumnezeire.

Ne mai răsare în minte o întrebare. Cum o vom numi peste ani pe academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta?

Numele de botez şi cel de călugărie se topesc în persoana unică a purtătoarei acestor nume. Distincția celor două voci nu a împiedicat, ci a uşurat împreună-lucrarea lor. Prin ceea ce a acumulat ca om de cultură, prin înțelesuri smulse luptei cu istoria culturii umanității, Zoe Dumitrescu-Buşulenga s-a deschis tot mai mult lucrării lui Dumnezeu. Asemenea Sfinților Părinți din primele veacuri, dragostea pentru valorile epocii greco-romane i-a netezit, poate, calea spre a înțelege aportul fundamental adus de Mântuitorul Iisus Hristos la cunoaşterea omului şi la mântuirea lui. Tot ceea ce a adunat, precum o albină harnică, i-a modelat sufletul. Rezultatul întregii vieții, în care fiecare demers cultural ori de credință a lăsat o urmă, se vede la sfârşit, în limpezimea şi dârzenia ultimelor scrieri şi înregistrări pe care le avem de la ea. Este adevărat că atunci când spunem *Zoe Dumitrescu-Buşulenga*, spunem şi *Maica Benedicta*, şi când spunem *Maica Benedicta*, spunem şi *Zoe Dumitrescu-Buşulenga*. Dar dacă *Zoe Dumitrescu-Buşulenga* este, asemenea tuturor oamenilor, *pe drum*, în afara certitudinii, trecerea la cele veşnice întru *Benedicta* ne oferă certitudinea încheierii luptei celei bune. De aceea credem că întregitor față de viața sa şi onest față de opțiunea ei este să o numim cu numele pe care o va striga Cel al Cărui chip l-a căutat cu asiduitate în ultimii ani ai vieții – *Cea binecuvântată, Benedicta*.

Obştea mănăstirii mulțumeşte tuturor participanților pentru mărturiile aduse. Căci, odată cu înmormântarea Maicii Benedicta aici, părinții au căutat să-i citească lucrările şi să-i asculte conferințele. De aceea cuvintele celor care au avut intervenții nu au căzut pe piatră seacă, ci în pământ roditor. Ele ne fac mai responsabili față de Maica Benedicta, mai conştienți de datoria pe care o avem de a fi pe mai departe purtători ai mesajului acestei „purtătoare de mir a cuvântului lui Dumnezeu” (PF Teoctist). Venirea ei între noi este un cuvânt de la Dumnezeu căruia trebuie să îi dăm ascultare.

Mulțumiri deosebite se cuvin aduse domnului Dan Hăulică, doamnei Teodora Stanciu, domnişoarei Oana-Georgiana Enăchescu şi familiei Radu şi Rodica Marinescu, care au impulsionat mereu organizarea fundației şi a colocviului. Tuturor celor care s-au ostenit cu cuvântul ori cu fapta le mulțumim şi nădăjduim că munca noasta va fi primită de Maica Benedicta ca o smerită închinare de fiu. Mulțumind pentru cele împlinite, rugăm pe Părintele Ceresc să ducă mai departe această lucrare, trecând peste slăbiciunea noastră!

Arhim. Melchisedec Velnic

PF Teoctist

Purtătoare de mir a cuvântului lui Dumnezeu*

Comemorarea binecredincioasei Zoe Dumitrescu-Buşulenga, la mai bine de un an de la trecerea ei în veşnicie, reprezintă pentru noi încă un prilej de a evoca personalitatea unui distins şi reputat membru al Academiei Române.

Vestea trecerii la Domnul a acestei credincioase fiice a Bisericii noastre strămoşeşti, în prealuminatele şi sfintele zile ale Învierii Domnului, sărbătorite anul trecut, ne-a întristat atât pe slujitorii altarelor străbune, cât şi pe cei ai aşezămintelor culturale ale ţării, în frunte cu Academia Română şi alte instituţii de peste hotare, unde adormita în Domnul a semănat frumusețile gândirii şi ale scrisului românesc.

În aşezămintele noastre de învățământ superior, în adunările tinerilor doritori de cuvânt ziditor de suflet, prezența şi cuvântul Doamnei Academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga era ales, elegant şi profund convingător. Chiar în deceniile trecute, când Biserica şi învățătura mântuitorului Hristos erau îngrădite cu străşnicie, curajul acestei purtătoare de mir a cuvântului lui Dumnezeu a rămas pildă de apostolat pentru credincioşi.

Alegându-şi loc de aşteptare a învierii celei de obşte în cimitirul sfintei Mănăstiri Putna, la lumina candelei de la Moaştele Sfântului ei Ctitor, se adevereşte, încă o dată, Scriptura, care zice: *„Fericită este calea în care mergi astăzi, suflete, că s-a gătit ţie loc de odihnă”*.

Veşnică să-i fie pomenirea!

† TEOCTIST
Arhiepiscop al Bucureştilor,
Mitropolit al Munteniei şi Dobrogei,
Locţiitor al Cezareei Capadociei
şi Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

* Purtând data de 27 iulie 2007, acesta este ultimul text scris de PF Teoctist înainte de trecerea sa la cele veşnice.

IPS Pimen

De la acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga la Maica Benedicta

Domniile voastre, vă mulţumim pentru participarea dumneavoastră la acest moment de suflet, pentru slujirea domniilor voastre, în aceste vremuri dificile pentru cultura şi credinţa neamului nostru românesc!

Mi s-a cerut să rostesc un cuvânt despre Academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga, despre maica Benedicta. Este greu să prezinţi persoana şi personalitatea unui om de talia ei – academician şi monahie.

A fost stăpânită permanent de o neobosită strădanie pentru luminarea minţii şi pentru îmbogăţirea binecuvântatelor cunoştinţe ale acestui veac. Printr-o muncă intensă şi judicios organizată, Zoe Dumitrescu-Buşulenga a ajuns pe culmile culturii – *Academia*.

Conştientă că acestei împliniri îi mai trebuie ceva, ea s-a îndreptat şi spre alte culmi, spre acelea ale plinirii vieţii duhovniceşti care apropie pe om de Dumnezeu mai mult şi mai adevărat, făcându-l pe om chiar vorbitor cu Dumnezeu. Ea şi-a ales urcuşul rugăciunii. Conştientă de greutatea lui, de primejdiile ivite în cale, pentru a fi mai sprintenă pe acest drum, şi-a luat numai un singur veşmânt: cel al smereniei.

Rugăciunea este – după cum ne spun sfinţii Părinţi ai Filocaliei – urcuşul minţii spre Dumnezeu, vorbirea minţii cu Dumnezeu. Cel ce se roagă cu adevărat este *teolog*, vorbitor cu Dumnezeu şi nu un simplu vorbitor despre Dumnezeu, cum este înţeles astăzi cuvântul „teolog” de către cei mai mulţi.

Progresul în orice domeniu, îndeosebi în cel al vieţii duhovniceşti, este permanent pus în pericol de duhul slavei deşarte. Patima slavei deşarte duce la înstrăinarea omului de Dumnezeu şi de semenii săi. Ea întunecă mintea omului făcându-l să rătăcească pe căi greşite şi vătămătoare atât pentru minte, cât şi pentru suflet. De aceea virtutea smereniei trebuie să-l însoţească pe om la tot pasul vieţii sale pământeşti, încredinţat fiind că „aproape este Domnul de cei umiliţi la inimă, şi pe cei smeriţi cu duhul îi va mântui” (Psalmul 33, 17) şi că „Dumnezeu celor mândri le stă împotrivă, iar celor smeriţi le dă har” (1 Petru 5, 5). Ambientul cel mai prielnic al

rugăciunii trăite în smerenie este cel al vieții şi al rânduielilor mănăstireşti. Această cale, această vocație este de fapt cel mai înalt eroism duhovnicesc.

Cunoscând aceste adevăruri, Zoe Dumitrescu-Buşulenga a dorit şi a reuşit să-şi încununeze aura de academician cu cea de teolog. A fost însă teolog nu pe băncile Facultății de Teologie, ci teolog în înțelesul filocalic amintit mai sus – vorbitor cu Dumnezeu prin rugăciune, îmbrăcat în haina smereniei monahale, nevoindu-se în sihăstria chiliei călugăreşti, la lumina candelei şi în mireasma fumului de tămâie.

Luând cuvenita binecuvântare, a depus voturile monahale într-un loc mai retras, ferit de ochii celor curioşi şi doritori de spectacol, şi mai ales de rătăcirile veacului nostru, de camerele de luat vederi, tehnică neputincioasă care nu poate surprinde şi înregistra flacăra lucrurilor, conținutul duhovnicesc al vieții omului. Totul s-a petrecut în duhul smereniei, aşa cum se cade să fie orice lucrare duhovnicească a fiecăruia dintre noi.

Astfel, academicianul Zoe Dumitrescu-Buşulenga, prin tunderea părului capului în numele Sfintei Treimi, ca la Botez, a primit numele de Benedicta – *Cea binecuvântată*. S-a îmbrăcat în haina veseliei duhovniceşti, a luat semnul Sfintei Cruci, a Domnului nostru Iisus Hristos, la pieptul său, ca să se nevoiască, cât va fi cu putință, să-L urmeze pe Mântuitorul şi să-şi aducă aminte în tot ceasul de patimile, de scuipările, de defăimările, de lovirile peste obraz, de răstignirea şi de moartea Domnului şi Mântuitorului nostru Iisus Hristos, Care de bună voie a răbdat toate acestea pentru noi.

A primit paramanul spre logodirea marelui şi îngerescului chip şi şi-a încins trupul cu puterea adevărului spre omorârea patimilor şi înnoirea duhului.

S-a încălțat cu sandale spre vestirea Evangheliei păcii.

A luat rasa şi s-a îmbrăcat în haina mântuirii şi în platoşa dreptății spre a se feri de toată nedreptatea, de toate gândurile cele rele şi de cugetele voii sale şi spre a avea totdeauna gândul morții în mintea sa.

Luând scufia s-a acoperit cu coiful nădejdii mântuirii; apoi camilafca şi mantia care înseamnă logodirea marelui şi îngerescului chip spre îmbrăcăminte de nestricăciune şi de curăție.

Metaniile reprezintă sabia Duhului, care este cuvântul lui Dumnezeu, spre rugăciunea de tot ceasul către Mântuitorul Iisus Hristos. Dându-i în mână Sfânta Cruce, preotul a rostit cuvintele Mântuitorului din Sfânta Evanghelie: „De voieşte cineva să vină după Mine, să se lepede de sine, să-şi ia crucea şi să-Mi urmeze Mie” (Marcu 8, 34).

Apoi i s-a dat lumânarea aprinsă însoțită de cuvintele Evangheliei: „Aşa să lumineze lumina voastră înaintea oamenilor, ca să vadă faptele voastre cele bune şi să slăvească pe Tatăl vostru cel din Ceruri” (Matei 5, 16).

Preotul duhovnic a dus-o într-o strană rostind rugăciunea: „Doamne Dumnezeul nostru, du înăuntru pe roaba Ta, monahia Benedicta, în curtea Ta cea duhovnicească, şi o numără pe dânsa împreună cu turma Ta cea cuvântătoare. Curăţeşte-i cugetul ei de poftele trupeşti şi de amăgirea deşartă a vieții acesteia şi dă-i neîncetat să-şi aducă aminte de bunătățile cele gătite celor ce Te iubesc pe Tine şi care pentru Împărăția Ta s-au răstignit pe sineşi în această viață”.

Cuvintele slujbei călugăriei, amintite mai sus, nu au nevoie de comentarii. Ele trebuie puse la inimă, luând aminte la răspunderea şi curajul celor care de bunăvoie şi din dragostea lui Dumnezeu încep urcuşul duhovnicesc al vieții monahale. Urcuş pe care şi maica Benedicta l-a ales de bună voie, stăpânită de dorința apropierii cât mai mult de Dumnezeu şi de dorința vorbirii cu Mirele Ceresc în sfânta rugăciune.

Luând aminte de povața Sfântului Apostol Pavel, „primiți-l pe cel slab în credință, fără să-i judecați gândurile rele”, pentru ca fapta călugăriei, a intrării în cinul monahal, să nu tulbure conştiința celor slabi care au cunoscut-o de-a lungul anilor în panteonul Academiei, iar acum, înveşmântată în haina preasmerită a călugăriei, maica Benedicta a găsit de cuviință ca, în întâlnirile pe care le avea cu cei cu care a lucrat de-a lungul vieții, cu cei pe care i-a pregătit de la catedră şi în general cu marea masă a tinerilor în cadrul colocviilor şi conferințelor, la interviurile la care era invitată, să se prezinte înaintea acestora tot în hainele mireniei. În restul vieții de chilie, ea a purtat veşmintele călugăreşti.

În duhul smereniei şi al fricii de Dumnezeu, în toate a căutat să nu aducă nimănui tulburare, străduindu-se să rămână o necunoscută, socotindu-se pe sine „gunoiul” tuturor – aşa cum defineşte Evagrie Ponticul pe monahi.

Depunerea voturilor monahale şi intrarea în cinul călugăresc a profesoarei academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga nu au fost urmarea unei hotărâri de moment, ci au reprezentat fapta împlinirii unei vechi şi permanente dorințe a inimii sale. Această dorință tainică a parcurs până la împlinire calea specifică Împărăției lui Dumnezeu, aşa cum ne-o arată Mântuitorul în Sfânta Evanghelie. Calea în Împărăția lui Dumnezeu este asemenea căii „seminței pe care omul o aruncă în pământ; el doarme şi se

scoală, noaptea şi ziua, iar sămânța creşte cum nu ştie el”. Nimic, deci, din cele ale spectacolului care aduce nedumerire fără răspuns. Viața monahală face parte din Împărăția lui Dumnezeu pe pământ. O „Împărăție care este înăuntru nostru”, cum spune Mântuitorul nostru Iisus Hristos.

Ceea ce a făcut să crească şi să se maturizeze dorința pentru viața mănăstirească, urmând calea seminței din Evanghelie, a fost dat de Dumnezeu. În această lucrare de mântuire participă şi omul, pe măsura posibilităților sale omeneşti, ajutat fiind de darul lui Dumnezeu.

La creşterea şi maturizarea acestei dorințe a maicii Benedicta au contribuit factori binecuvântați de Dumnezeu, începând cu familia, cu părinții care au născut-o şi au crescut-o, înzestrându-o cu „cei şapte ani de acasă”. A urmat apoi factorul şcoală. Şcoala primară din acea vreme, şi un timp după aceea, prin lecțiile din cartea de citire, urmărea atât îmbogățirea minții elevului, prin cunoştințele împărtăşite la nivelul lui, cât mai ales formarea lui sufletească în duhul învățăturilor şi virtuților creştine. Moralitatea, spiritul de jertfă şi tot ce înfăptuieşte omul spre binele aproapelui şi al său şi spre slava lui Dumnezeu erau pe primul plan.

Ajunsă pe băncile liceului, eleva Zoe şi-a întemeiat formarea culturală, studiind cu toată luarea aminte vechea noastră literatură, în care sunt arătate valori ale spiritului trăite de oameni, eroi ai culturii şi vieții de sfințenie. A luat hotărârea ca, urmând cursurile universitare, să se consacre studiului limbii şi literaturii române şi universale. Asemenea albinelor, cum scrie Sfântul Vasile cel Mare, studenta şi apoi profesoara au adunat tot ce a fost de folos atât pentru minte. cât şi pentru suflet.

Cu această zestre duhovnicească şi cărturărească, de la catedră şi apoi după pensionare, îndeosebi în perioada care a urmat după 1989, profesoara academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga a desfăşurat o intensă activitate de apostolat, făcând cunoscute cu precădere valorile învățăturii creştine şi frumusețile duhovniceşti ale Ortodoxiei.

Ca monahie a avut permanent gândul la moarte, care, după cum spune Sfântul Antonie cel Mare, „nemurire este”. Sufletul este nemuritor, dar trupul cunoaşte moartea şi, în legătură cu aceasta, omul se gândeşte la îngropare. Maica Benedicta a lăsat alegerea locului de îngropare în seama lui Dumnezeu, Cel Care rânduieşte ceasul sfârşitului pământesc al omului. Ea a spus că dacă Dumnezeu va rândui să se sfârşească la Bucureşti, unde a locuit toată viața, acolo să fie înmormântată, iar dacă sfârşitul va fi în Moldova, să fie înmormântată la Putna.

Şi, cum Dumnezeu a rânduit să se sfârşească în Moldova, a fost îngropată la mănăstirea Putna. S-a procedat potrivit dorinţei ei lăsată prin testament. Mănăstirea Putna îi adăposteşte acum trupul care se odihneşte întru nădejdea învierii şi a vieţii veşnice.

Putna este mănăstirea în care se află sfintele oseminte ale ctitorului mutat cu sufletul la locaşurile cereşti – Sfântul Voievod Ştefan cel Mare. Putna este locul în care valorile culturii se împletesc în cel mai fericit mod cu cele ale credinţei creştine şi trăirii monastice. Putna, în epoca sfântului Ştefan cel Mare, a fost o adevărată şcoală a culturii; o altă epocă de înaltă cultură a fost cea din secolul XVIII, datorată Mitropolitului Iacov Putneanul şi arhimandritului Vartolomeu Mazereanu. La Putna a avut loc, la 1871, prima serbare a românilor de pretutindeni şi primul Congres Studenţesc al românilor. La Putna, cercul studenţesc Arboroasa a ridicat, în anul 1926, bustul lui Mihai Eminescu, cel care a fost sufletul Congresului Studenţesc din anul 1871 şi faţă de care academicianul Zoe Dumitrescu-Buşulenga a avut un cult deosebit pentru simţirea, iubirea şi trăirea lui românească şi creştinească. Mănăstirea Putna este numită de Eminescu, pe bună dreptate, Ierusalimul neamului nostru românesc.

Maica Benedicta a fost înmormântată la Putna lângă mormântul părintelui Iachint Unciuleac, stareţ al mănăstirii între 1977-1992, om al rugăciunii şi al blândeţii. El i-a fost duhovnic mulţi ani, rămânându-i permanent un părinte duhovnicesc, un povăţuitor în ceas de încercări sufleteşti. De dincolo de mormântul său străjuit de o cruce de piatră, Zoe-Benedicta, profesoara academician monahie, ne vorbeşte prin viaţa sa despre putinţa şi trebuinţa împletirii harismei culturii, a culturii ajunse chiar în panteonul Academiei, cu valorile credinţei noastre strămoşeşti şi îndeosebi cu cele ale *teologiei*, ale *teologiei* izvodite de rugăciune şi smerenie.

Vă mulţumesc!

IPS Bartolomeu

În văzduhul sufletului românesc

Dragi prieteni,

Ființa pe care o pomenim astăzi aparține, deopotrivă, culturii şi spiritualității româneşti.

În cultură, statura imperială a Doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga.

În spiritualitate, silueta diafană a Maicii Benedicta.

Regret că agenda mea de lucru şi starea sănătății nu-mi îngăduie să fiu astăzi la Putna. Dar, chiar dacă aş fi, nu aş avea sentimentul că mă aflu în fața unui mormânt. Pe Zoe-Benedicta nu o pot vedea decât plutind în văzduhul sufletului românesc, cu credința ei creştină militantă, care se spovedea şi se împărtăşea chiar în contextul comunismului ateu, cu erudiția ei de largă cuprindere a fenomenelor culturale autohtone şi europene, cu iscusința profesoarei universitare care izbutea să-i creeze ucenicului Ioan Alexandru un curs de limbă şi civilizație ebraică, la adăpostul căruia să le poată vorbi studenților despre şi din Sfânta Scriptură.

Binecuvântat fie-i numele şi veşnică să-i fie pomenirea!

† Bartolomeu al Clujului

18 august 2007

Dan Hăulică

Inteligența – har şi îndatorire

Un titlu ca acesta, vorbind despre inteligență, ar putea să pară unora rezultatul unei ispite luciferice. Or, tocmai ceea ce dorim noi astăzi, ceea ce avem sentimentul că trebuie astăzi înfăptuit, este să arătăm capacitatea inteligenței de a intra într-o cuprindere a lumii de o supremă umilitate. E ceea ce a arătat atât de expresiv IPS Pimen, care a desfăşurat în fața ochilor noştri şi a memoriei noastre acest ritual al intrării în cinul călugăresc, cu toate detaliile lui sezisante, însemnând, de fiecare dată, nu o acceptare oarecare, ci, dimpotrivă, o deliberată opțiune.

E un itinerar, acesta, la care ne îndeamnă amintirea Maicii Benedicta, a Doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga.

Şi, venind înspre Putna, de data aceasta, ca şi la alte sărbători legate de pomenirea prietenei şi profesoarei noastre, simțeam cum în jurul nostru peisajul tot parcă se străduia să participe la un atare înțeles de solidaritate morală. Intram în zarea unor extraordinare prezențe sufleteşti, după Paşcani, unde a profesat cândva, cel care mi-a fost dascăl, academicianul Ciopraga, urcam spre Vereşti, printre livezi marcate de paşii lui Sadoveanu. Iar aici în jurul nostru, merii aceştia cu fructe feeric smălțate de roşu, mi-au adus aminte de mituri fundamentale ale culturii poetice: merele Hesperidelor la capătul lumii, care erau de fapt o punte către absolut, merele care în alte tradiții, mitografice, nu numai istorice, reprezentau un izvor de viață perenă – se spunea că Alexandru cel Mare ar fi gustat, pe versantele care-l duceau înspre India, din asemenea mere dăruind viață pe câte patru veacuri.

Viață îndelungă, viața spiritului, însă, e aceea care ni se dăruie aici la Putna, «Ierusalimul neamului românesc», cum a numit-o Eminescu, funcționează mereu nu numai în orizontul nostalgiilor, dar şi în acela al acțiunii prezente şi al proiecției de viitor. Îl am aici în fața ochilor pe cel care era una din gloriile facultății noastre de la Iaşi, de Istorie şi Filologie, pe Alexandru Zub, care, pornit la drum, ca Eminescu altădată, ca să celebreze la Putna mari amintiri ale ființei istorice româneşti, a avut de pătimit, din această pricină, ani grei de temniță. E un itinerar, acesta, către Putna, un itinerar către sinele culturii noastre şi către sinele ființei

româneşti, semănat uneori cu sacrificii. De aceea am îndrăznit să aduc aminte şi de episoade amare ale deceniilor dinainte. Cine va putea uita tot ceea ce IPS Pimen a făcut aici, întreținând în jurul mănăstirii o ambianță de extraordinară prezență a memoriei. Un fel de rezonanță activă, un aşa zis ghidaj, care nu era de fapt un ghidaj pentru a ne face cunoscute cutare sau cutare exponate muzeale, ci de fapt o călăuzire către noi înşine, către ceea ce era mai prețios de salvgardat în ființa noastră morală.

Mi-a plăcut că aceste înțelesuri nu se pierd. Eram, trudind, împreună cu cei de la Bucureşti, specialişti de prima mână de la Serviciul de Expoziții, care ne-au ajutat să punem pe pereți o alcătuire de imagini pe care o vom prezenta mai târziu, şi-am luat act de vânturarea publicului în muzeu, public tânăr, cuviincios, cu mult mai cuviincios decât se poate vedea pe străzile Bucureştiului. Şi asta mi-a dat speranță că nu e totul pierdut în perspectivele de viitor ale țării noastre şi ale tineretului. Şi mi-a plăcut – trăgeam cu urechea – să aud un fel de maieutică interogativă, puțin sprințară, a celui care făcea introducerea în muzeu şi care scotea de la tinerii săi auditori nişte răspunsuri de bun simț privind situația Moldovei în Evul Mediu, în epoca lui Ştefan – dar cu un sens al actualității, care mi s-a părut pregnant şi care ne lipseşte de atâtea ori. Privim spre un viitor de globalizare americanizată sau suntem foarte indiferenți la ceea ce ni se pare trecut prea îndepărtat. Or, totul este să gândim în prezentul de care trebuie să fim demni, să gândim în acest prezent o confluență a marelui trecut şi a visării de viitor.

Eu cred că în celebrarea pe care o înfăptuim acum împreună, sigur, intră în joc o dimensiune estetică. Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga era, la Facultatea de Filologie, spiritul cel mai deschis, mai suplu deschis, către întregul cuprins al artelor. Muziciană, în înțelesul direct al cuvântului, cu o mare sensibilitate, cu o apetență pentru valori care ne erau interzise. Ea îl iubea pe Anton Bruckner, cu douăzeci de ani înainte de a se fi vorbit la noi despre Bruckner, de pildă. Ca să nu mai pomenesc alte semnificative episoade vădind puterea ei de pătrundere. În plastică, de asemenea. De aceea am îndrăznit să propunem această expoziție cu lucrări care i-au aparținut, cu lucrări pe care şi le-a ales din vecinătatea aşa de interesantă, la Văratec, cu pictorul Horia Bernea, un artist de o mare deschidere modernă, laureat al Bienalei de la Paris, care a făcut un drum auster către trecut, către genurile tradiționale, către peisaj, către natura moartă, înarmat cu acuitatea radicalismului modern pentru a pune în valoare tot ceea ce muzeul poate să ne ofere şi de aici înainte. Această înțelegere între spirite cu adevărat deschise se rostea întotdeauna în cotidianul sufletesc al Doamnei Zoe.

IPS Bartolomeu ne-a împărtăşit detalii privind şederea sa la Văratec, când avusese convorbiri pilduitoare cu Doamna Zoe, chiar înainte de a fi devenit Maica Benedicta. Cu o lipsă totală de prejudecăți, le plăcea să asculte împreună muzică, şi muzică de jazz uneori. Horia Bernea spunea la fel: cine nu iubeşte jazzul nu-l poate înțelege pe Bach şi nu poate înțelege rigorile supremei înălțări către cerul credinței.

Această mare extensie a câmpului de curiozitate este, cred, una din lecțiile pe care ni le lasă experiența sa. Şi care nu vine deloc în contradicție cu fervoarea exigentă a opțiunii sale monahale. Precum Liszt, altădată, când a intrat în rândurile obedienței franciscane şi a devenit canonic de Albano, ea nu-şi repudia, prin aceasta, sensibila experiență artistică, ci, dimpotrivă, o purta către noi străluminări. Marea experiență estetică de cuprindere a artelor, care era proprie Doamnei Zoe – literatură comparată, expresii muzicale şi plastice, se găsea dusă spre un orizont redemptor, aici, în această nouă condiție pe care şi-o hotărâse; departe de a fi anulată, dimpotrivă, se afla purtată ca într-un Graal mitic către ceruri de nouă lumină, de perenă lumină. Atare înțelesuri de etică superior trăită, la lumina duhului, mi se pare că trebuie să ne stăpânească în zilele acestei celebrări.

Teolog, gnostic se spunea cu un înțeles pozitiv, în cărțile *Filocaliei*, teolog spunea IPS Pimen, nu în sensul de vorbitor *despre* Dumnezeu, ci de vorbitor *cu* Dumnezeu. Vorbitor în împrejurările cele mai grele. Fundatorul unui muzeu de o mare candoare sufletească şi de o forță neaşteptată de persuasiune, muzeu de icoane țărăneşti la Sibiel, părintele care a făcut ani lungi de închisoare povestea, în însemnările editate de Muzeul Țăranului Român, despre experiența din închisoare, unde îl simțea pe Dumnezeu aproape, ca pe un vecin. Această vecinătate care menține omul în cuvenita, respectuoasa aplecare față de adevărurile supreme, dar, în acelaşi timp, îl aruncă irepresibil să îmbrățişeze aceste supreme înțelesuri, mi se pare că este esențial şi în funcționarea tipului de inteligență al Doamnei Zoe. Când am evocat-o la 85 de ani, mi-am îngăduit o comparație cu una din marile figuri ale culturii europene, cu Doamna de Staël, care era o inteligență redutabilă, marea inamică a lui Napoleon, ajuns în stadiul tiraniei. Şi ea avea această convingere: «Când oamenii sunt proşti, se întâmplă totdeauna din vina lor», tranşa nemilos ilustra literată. «Şi dacă aş avea putere, aş obliga pe toată lumea să aibă spirit.» Castelana de la Coppet era, într-adevăr, o instituție europeană. Când s-a întors, după 1814, la rosturile ei, după căderea lui Napoleon, toată Europa era acolo. Un fel de State Generale ale culturii europene, câte cinci-şase sute de oameni erau în fiecare zi în jurul castelului,

veniți să o vadă, să se împărtășească de luminile ei. Şi un contemporan, un precursor al psihologiei diferențiate a națiunilor, Bonstetten, elvețianul, spunea că se cheltuia la Coppet, într-o zi, mai mult spirit decât în toată Europa într-un an.

Dar această urgență, ca de ucaz ambițios care străbate în cuvintele Doamnei de Staël, nu seamănă nicicum cu exercițiul inteligenței în cazul Doamnei Zoe. Mai degrabă cred că expresia adevărată ar fi aceea pe care o folosea IPS Pimen vorbind despre un harism al culturii. Inteligență devenită nu numai o dimensiune indispensabilă, ci un dar care ni se oferă astfel încât să ne umple ființa cu un fel de firească plenitudine, de firească desăvârşire. Şi cred că şi această lecție e bine să o purtăm cu noi, când vom pleca de la întâlnirea noastră. Extensia culturii până la înțelesuri foarte vaste, a aduce poezia ebraică, de pildă, în firescul catedrei de literatură universală era o inițiativă miezoasă, dându-i deopotrivă posibilitate lui Ioan Alexandru să-şi expună nişte curajoase descoperiri ale culturii sale. El a fost cel care a vorbit despre Roman Melodul şi despre valori uitate ale poeziei creştine şi cel care ne-a întors spre universul poeziei psalmice, despre care ne va vorbi aici prietenul Bruno Mazzoni, mare cunoscător al culturilor romanice şi al culturii românești.

Deci, o mare extensie spre zone neaşteptate, dar fără pitorescul exotismului. Era dominant în ideația ei, în opțiunile ei, prototipul, acest fundament al culturii grecești, al determinării noastre mediteraneene şi al unui anume clasicism funciar. Jurnalul despre care ne va vorbi doamna Docsănescu – îi mulțumesc de pe acum că a avut răbdarea, cu priceperea şi acribia care o caracterizează, să se aplece asupra hârtiilor rămase de la Doamna –, jurnalul ei conține încă pagini inedite despre Hellada. Ne-a dat odată, în **Secolul 20**, nişte cutremurătoare însemnări despre Creta. Creta orizontului pre-hellenic, dinaintea Greciei, în care însă ea vedea nişte permanențe cu adevărat zguduitoare. Felul acesta de a înțelege istoria spiritului, cu o capacitate de înminunare, la nivelul ei de cultură, de zguduire interioară, este iarăşi un lucru rar şi greu de înțeles de către oameni care practică experiența culturală ca un fel de epidermică îndeletnicire, ca o petrecere, ca o plimbare grăbită printre cărți şi printre lucruri. A se lăsa zdruncinat până în adâncul firii de marile revelații ale lecturii e o putere ce răzbate şi în unele mărturii pe care le-am adunat pentru această sesiune. Şi eu cred că aici converg două mari exigențe ale prezentului nostru, pe de o parte deschiderea către vaste orizonturi, dar nu într-un sens cantitativ, de

simplu cumul globalizant, şi, pe de altă parte, această dorință de intensitate care să poată să se alieze şi cu o puritate a cugetului.

Când am sărbătorit 500 de ani de la înființarea Mănăstirii Neamț, sub semnul UNESCO, dumneaei a ținut să fie prezentă. A venit şi la Neamț şi la Iaşi, unde am avut o sesiune onorată de Patriarhul Constantinopolului şi de mari prezențe ale lumii bisericeşti, nu numai de cărturari emeriți – era profesorul Ciopraga, de pildă, printre noi. Dar a ținut să vină cu un text despre cultură ca epifanie. Epifania care înseamnă înălțarea la zenit a ceea ce există, a realității, la un zenit de puritate şi de frumusețe. Şi e sensul românesc al cuvântului. Alte limbi romanice scot tot vocabularul frumuseții din termeni exteriori, de la strălucire, de pildă, în timp ce româna, limba aceasta de țărani, a avut curajul, austeritatea intelectuală să derive frumusețea de la *formă*, de la desenul interior. *Formosus* vine de la formă. Este un lucru asupra căruia merită să medităm. Şi în experiența doamnei Zoe, în capacitatea aceasta de cutremur interior, de emoție nestânjenită, exista desenul interior, scheletul acesta intangibil al unei apropieri conceptuale.

Sunt lucruri care explică de ce aici, la Putna, eu cred că omagiem nu numai un imens prestigiu al istoriei şi al mitologiei noastre, legat de Ştefan cel Mare, dar şi rosturi străvechi de viață românească, coborând până în străfunduri populare. Şi cum am uita ceremonia slujită de cei care ne găzduiesc astăzi, de înmormântare a Maicii Benedicta – eram sub ploaie, dacă ții minte, la căpătâiul bisericii, în fața absidei, şi, în jurul nostru, zeci şi sute de oameni, răbdători, nu dădeau niciun semn de precipitare şi dintre aceştia erau în număr fatalmente restrâns cei care să-i fi putut măsura anvergura intelectuală. Dar erau oameni ai locului, din satele, din oraşele din jur, care simțeau că se întâmplă ceva cu adevărat important, că plecarea ei dintre noi ne interesează într-un plan uman mai adânc. Şi eu cred că această legătură, între o etică care este o etică a cuprinderii cât mai largi şi o estetică a culmilor acut trăite, se realizează în cazul ei.

Unul din pictorii pe care i-am adus, un fiu al Bucovinei, un artist de mare puritate, Paul Gherasim, are un ciclu întreg, inspirat dealtminteri, într-o măsură, de Ioan Alexandru, *Logos* – şi *logos*-ul ne duce spre cuvintele evanghelistului Ioan, „La început era Cuvântul, şi Cuvântul era la Dumnezeu şi Dumnezeu era Cuvântul”. Aceste teribile, supreme înțelesuri sunt decantate într-o pictură de o subtilă luminozitate la Paul Gherasim, dominate nu o dată de inițiala Logos-ului, de Λ, lambda. În greceşte,

lambda, dacă avea accentul jos, avea şi valoare de cifră, 30. Dacă accentul era sus se citea 30 de mii.

Mie mi se pare că niciodată, în înțelesul fundamental al acțiunii marilor artişti, nu poate lipsi o ireductibilă generozitate. Niciodată să nu întoarcem puritatea spre un înțeles restrictiv, pentru puțini, dimpotrivă, să înțelegem că ea se poate asocia cu o dimensiune de vastitate, de amploare. Că oamenii sunt demni să aibă acces la aceste valori de intensă creativitate. Cu această încredințare cred că îi rămânem fideli Doamnei Zoe, străduniei ei, în care vădea o vitejie tonică, peste tot ceea ce era fragilitate umană în propria ei făptură. Şi înainte de a încheia, mulțumindu-vă pentru atenție, aş vrea să-mi îngădui să vă citesc câteva rânduri primite de la un reprezentant foarte semnificativ al culturii noastre, al culturii noastre artistice, muzicianul, compozitorul Roman Vlad, care s-a ilustrat printr-o carieră remarcabilă în Italia – director al marelui Festival Maggio Fiorentino, director al Studioului de la Scala din Milano. Îl întâlnisem la Roma, la reuniuni organizate de Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga, şi mi-am permis a-l înştiința despre acțiunea noastră şi a-l invita. Iată răspunsul său – este un om ajuns la 89 de ani:

> ***ROMAN VLAD*** *„Mult stimate domnule ambasador, vă mulțumesc pentru scrisoarea atât de amabilă şi de măgulitoare pentru mine pe care ați avut bunăvoința să mi-o adresați. Mulțumesc, de asemenea, pentru intenția de a mă invita la colocviul consacrat amintirii Doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga, la Putna. Aş fi venit cu bucurie, dar, din nefericire, nu sunt în stare. Ce fericire ar fi fost pentru mine să mă întorc încă o dată în Bucovina, regiunea în care m-am născut* – pornise de la Cernăuți – *şi pe care o păstrez cu nețărmurită dragoste în inima mea. Vreau să fiu prezent totuşi la Colocviu, cel puțin ca martor al perioadei fecunde în care Doamna Zoe, fericita Maică Benedicta, a condus magistral Accademia di Romania la Roma, ştiind să câştige stima, admirația şi, în acelaşi timp, simpatia tuturor intelectualilor, artiştilor, oamenilor de ştiință şi a politicienilor care au frecventat Accademia. Cred că se poate spune că doamna Buşulenga a fost un ambasador ideal al culturii româneşti în Italia. Vă rog, domnule ambasador, să citiți aceste rânduri la Putna şi să primiți expresiunea celei mai sincere recunoştințe şi a stimei mele.”*

Îl avem, din partea oamenilor de cultură italieni, pe Bruno Mazzoni, astăzi printre noi. Îi mulțumesc încă o dată.

Gândul nostru, cu încuviințarea şi încurajarea IPS Pimen şi a starețului Melchisedec, a fost să constituim această primă sesiune ca o făgăduință pentru un viitor pe care îl sperăm ordonându-se într-un fel constant, cu un fel de regularitate, nu mecanică, dar cu adevărat expresivă. Şi dacă în această primă sesiune am căutat să îmbrățişăm subiecte variate, fără să excludem şi o latură de evocare memorialistică, cred că în etapele următoare o să ne putem concentra asupra unor subiecte mai strâns definite, de pildă o sesiune legată de contribuțiile ei la studiul lui Eminescu, în raport cu romantismul german. Ea a adus o viziune foarte adâncă asupra acestui domeniu.

O să vedeți, de pildă, în expoziție, o piesă a maestrului Catargi, care stă cumva în aria de straniu, de enigmatic dincolo de vremi, pe care o deschide apropierea lui Hölderlin de Grecia. Paginile despre Hölderlin ale Doamnei Zoe sunt remarcabile. Aşa cum Hölderlin ne-a dus spre o înțelegere proaspătă, fără convenții, a Antichității, şi a lui Sofocle, dintr-un asemenea versant de loială sensibilitate, s-a ales, ca un portal grav, oferit de H. H. Catargi, şi coperta pentru cartea închinată marelui tragic.

Această mişcare, această pendulare creatoare pe dimensiuni ale timpului, cred că va putea fi servită de perseverența noastră, încercând nu să sistematizăm rigid, dar, în orice caz, să oferim o înaintare care să moduleze temele. Şi îndrăznesc să sper că, din cei prezenți astăzi, vom avea ocazia să ne întâlnim şi în anii următori. Un titlu admirabil al unei emisiuni a prietenului şi creatorului de mare acuratețe şi dăruire sufletească, a domnului Ilisei, se referea la trecerea prin vămile numeroase ale cugetului şi ale existenței. Şi eu cred că asta spune mult – o să avem ocazia în cele „85 de vămi” să luăm contact încă o dată cu această prezență trăită, urmărită cu adevărată fervoare în astfel de mărturii.

Să mulțumim celor care au făcut posibilă întâlnirea de acum, gazdele noastre, care au dat dovadă de o prodigioasă capacitate de organizare, de un cordial spirit de ordine. Lângă reuşitele lor îmi revine în minte un deziderat ce ar părea irealizabil – îl murmura o dată un pictor reflexiv de calitatea lui Paul Klee: «încercăm să fim precişi fără a fi limitați», spunea el, un fel de precizie care să evite finitudinea dizgrațioasă. Cam asta se întâmplă în mod fericit aici, la mănăstire. Şi cum să nu vorbesc despre tezaurele de dăruire, de atenția de fiecare zi pe care au vădit-o prietenele noastre, doamna Teodora Stanciu şi Oana Georgiana Enăchescu, care au fost interlocutoare

admirabil fidele ale Doamnei Zoe, care au ştiut să vină, în retragerea ei de la Văratec şi să-i obţină, lângă maica Frusinica, care se silea s-o protejeze şi să-i creeze condiţii de viaţă cât mai potrivite, au ştiut să-i suscite răspunsuri care, în ciuda sănătăţii diminuate, să manifeste aceeaşi vitează încordare a spiritului despre care ai vorbit, Înalt Prea Sfinţite.

Vă mulţumesc tuturor! Bineînţeles, vom avea ocazia, pe parcurs, să detaliem varietatea acestor contribuţii. Academia Română este, iată, prezentă la nivelul cel mai semnificativ prin Eugen Simion, care i-a fost preşedinte şi un preşedinte care nu va fi uitat, pentru că a făcut enorm pentru restituţia către Academia Română a prestigiului de care ea se bucurase şi pe care îl merită. Profesorul Simion deţine astăzi responsabilitatea care fusese şi a Doamnei Zoe, de preşedinte pentru Secţia de Ştiinţe Filologice. Mi se pare că se citesc şi aici semne prielnice de continuitate. Sub semnul unei fertile continuităţi se aşează veghea noastră de astăzi: să ştim că în ale spiritului avem datorii care nu ne pot vreodată părăsi.

EMBLEME DE ARTĂ, EMBLEME DE SUFLET

Vreau să vă invit pentru o scurtă privire asupra expoziţiei pe care am organizat-o la intrarea în muzeu. Muzeul acesta care conţine, după cum ştiţi, relicve de o mare importanţă pentru istoria artei medievale – în primul rând o operă fundamentală, acea broderie de pe mormântul Mariei de Mangop, prinţesa din neamul Paleologilor care i-a fost soţie lui Ştefan cel Mare, de o calitate care adună pregnanţă decorativă şi un fel de blândă, catifelată plenitudine. Îmi povestea Părintele Stareţ despre reacţia unui cunoscut profesor, specialistul italian Cesare Alzati, care, în faţa acestei lucrări, a îngenuncheat, într-atât i se părea o revelaţie majoră.

Avem o variaţie la această lucrare şi în expoziţie, o lucrare tratată în aur, aurul care vine din tradiţia bizantină, la Sultana Maitec. Îl avem printre noi pe unul din participanţii la expoziţie, pe academicianulViorel Mărginean, care ne face o intrare somptuos exuberantă pe urcuşul scărilor şi cred că, fără a fi o expoziţie amplă, este un *gest* care vrea să reconstituie ceva din preocupările, din ambianţa pe care Doamna Zoe şi-o crease şi pe care i-ar fi plăcut să o creeze din întâlnirile ei de atelier.

Iată-i chipul, o piesă rară, această mică sculptură, realizată de Gheorghe D. Anghel, sculptorul cel mai adânc, ca penetraţie psihologică,

din zbuciumatele decenii de după 1944. Neîntrecut în a ilumina inefabil firescul, acest artist al interiorității i-a surprins într-o efigie fermă, calm netemătoare, vocația de severă sfințenie care se va rosti hotărâtor peste decenii.

Şi aici îndrăznesc să vă semnalez opera unui artist care ne-a părăsit acum două luni, Ion Nicodim, cel care i-a fost ghid la Roma prima oară, în prima ei călătorie, Doamnei Zoe. Era un pasionat al Italiei şi i-a arătat cu fervoare ceea ce într-un univers incomparabil ca acela al Romei trebuie văzut, trebuie simțit. Nicodim, pictor de o subtilitate extraordinară, şi-a impus tot mai mult, trecând anii, o artă aspră, care nu se dă înapoi de la folosirea unor materiale umile, pământ cu paie, chirpici nud, frământat de soarele dobrogean, metal ghintuit, în serii care ne pironesc patetic, când obiectul sculptorului a devenit un *ex voto* al dăruirii tenace, al inimii inepuizabil multiple. Şi roşul acestei inimi pe care o înalț, de bun augur, în calea privirilor dumneavoastră, ne aduce aminte că roşul primordial al focului, la Heraclit, comporta, în gândirea marelui presocratic, esențiale metamorfoze, şi una din metamorfozele focului era însuşi pământul. Când vom fi la mormântul Doamnei Zoe, al maicii Benedicta, să nu uităm că acel pământ păstrează încă flacăra şi zbaterea unei inimi incoruptibile.

COMUNICĂRI, EVOCĂRI, INTERVENȚII

Moderator: Dan Hăulică

Dan Hăulică:

Pe firul discuțiilor noastre, cred că deja e un bun dobândit în această primă şedință, un ton care să reunească deferența pe care o datorăm Doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga, rolului ei cultural, cu impresia de intimitate spirituală pe care vrem să o creăm prin aceste evocări, pentru a evita tot ce ar putea să semene cu o pedanterie uscată.

Ştiți că fragmentele de evocare, de narație pe care le vom introduce de-a lungul acestor zile pot să aibă un statut gnoseologic foarte important – ideea lui Paul Ricoeur, cunoscutul filozof, care spune că *le récit*, povestirea, este o formă de cuprindere şi un instrumentar al gândirii pe care nimeni nu s-ar fi gândit, n-ar fi îndrăznit altădată să o introducă în rândul acestor unelte cu nobil statut.

Deci, deschişi evocărilor pline de afectuoasă recunoştință, în acelaşi timp ne-am gândit că trebuie să subliniem tot ceea ce leagă vocația Doamnei Zoe, şi contribuția ei, de înțelesurile majore ale culturii. Şi cred că locul ales de noi şi ofranda care s-a făcut aici la Putna erau făcute cu adevărat să ne poarte către o asemenea perspectivă.

Exista, printr-o fantezie a curții crăieşti de la Viena în sec. al XIX-lea, spre sfârşit, o împărțire administrativă, care-l punea pe Mitropolitul Bucovinei, Silvestru Moraru şi pe cei care au urmat, în acelaşi timp în fruntea Dalmației. Denominația teritorială n-avea nici o realitate, dar asta mi se pare că putea să figureze un fel de posibilă dilatare spirituală în nişte spații ale latinității spre Adriatică şi spre Romania. Ştiți că anticii, care

nu prea erau tari în geografie concretă, îşi închipuiau, de pildă, că Medeea când a venit pe Marea Neagră pe la Tomis – *Tomeos* de acolo vine, că l-a tăiat în bucăţi pe fratele său ca să scape de urmărire –, şi a luat-o pe Dunăre, şi că din Dunăre a ieşit în Adriatică. Vedeţi că erau comunicări nesperate. Vreau să spun că, pentru voia Domnului, obstacolele nu contează. Claudel spunea că, drumul cel mai ocolit pentru Domnul este cel mai drept.

Şi pe această dreptate a cugetului cred că ne întemeiem astăzi sub oblăduirea gazdelor noastre, cărora vreau să le mulţumesc încă odată, părintelui stareţ Melchisedec mai ales, care a dat dovadă de o promptitudine extraordinară a soluţiilor şi a înţelegerii. Nu vom obosi niciodată în a sublinia importanţa Bisericii ca factor de civilizare, nu numai de spiritualitate. Ştiţi, nişte cercetători americani au descoperit planurile mănăstirii de la Saint Gall, din perioada carolingiană, din secolul al IX-lea, care sunt un exemplu de acurateţe extraordinară, cu soluţii de urbanism, de igienă care sfidează modernitatea secolului XX. Şi, cum se ştie, marile exploatări călugăreşti din Occident au fost deopotrivă modelele gestiunii eficiente până şi în agricultură, în secolele următoare – XII şi XIII. Aici, la dumneavoastră, buna gestiune ne întâmpină la fiecare pas, dar e o gestiune care nu-şi ajunge sieşi, pentru că în această mănăstire – îndrăznesc să fiu un uzurpator al tainelor părintelui stareţ – în această mănăstire, care numără vreo 90 de călugări, peste 20 sunt plecaţi la studii înalte, la facultăţi şi la doctorate. Vă daţi seama, ce perspective înalt creatoare ştie să-şi creeze această mănăstire, deci dincolo de simpla linearitate repetitivă, către o deschidere cu adevărat plenară.

Sub acest semn cred că discuţia de astăzi, care e o discuţie de principii, de situare a noastră raportându-ne şi la exemplul Doamnei Zoe faţă de opţiunile constante ale culturii româneşti, este folositoare

Eugen Simion a ales un titlu, ce reprezintă mai mult decât un epigraf; e o trimitere directă la gândirea maioresciană, deci la un sens al ireductibilei calităţi, şi el afirmă categoric o permanenţă a culturii româneşti. Să-i dăm cuvântul.

Eugen Simion

Să fim naționali cu fața spre universal

Dați-mi mai întâi voie să spun în numele Secției de Filologie şi Literatură a Academiei Române, cât ne bucurăm că domnul Dan Hăulică, membru al Academiei noastre, s-a gândit să inițieze această dezbatere. Sper din toată inima că ea va avea o continuitate căci, discutând despre doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga, discutăm în acelaşi timp despre o alianță foarte profundă în spațiul spiritului: aceea dintre religie şi cultură. Religia, cum spunea chiar Zoe Dumitrescu-Buşulenga, face parte din cultură, fiind fundamentul acesteia. Remarc, totodată, că a fost bine ales locul în care să vorbim despre profesoara Zoe Dumitrescu-Buşulenga: un loc miraculos, un spațiu de calm şi spiritualitate. Se potriveşte cu gândirea şi cu firea celei care a devenit Maica Benedicta. Se potriveşte şi cu ceea ce a scris ea. Mai este un fapt biografic pe care doresc să-l semnalez: doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga a fost decenii de-a rândul directorul Institutului „George Călinescu". Cum am preluat, acum, conducerea acestui institut, dați-mi voie să vă transmit un mesaj de recunoştință şi simpatie din partea acestei reputate instituții intelectuale, fondate de un mare critic, G. Călinescu.

Prima întrebare pe care mi-am pus-o, venind încoace, a fost: cum a perceput-o generația mea, generația '60, care e şi generația lui Dan Hăulică, a academicianului Alexandru Zub şi a multora de aici, pe profesoara noastră, Zoe Dumitrescu-Buşulenga? Şi cum o percepem astăzi, după atâta vreme şi după ce această profesoară a trecut prin experiența religioasă prin care a trecut?

Generația mea a ascultat-o şi a urmărit-o întâi ca asistentă la Catedra de Literatură Universală, cum se numea atunci, condusă de profesorul Vianu. Aşadar, prima ipostază prin care s-a prezentat doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga a fost aceea de *profesor*: un profesor inspirat, un orator foarte talentat, seducător de talentat, afectiv, cu un timbru ciudat, marcând ritmurile erudiției şi afecțiunii sale.

În anii aceia, care nu erau nişte ani foarte buni – anii '50 –, şi într-un peisaj universitar foarte pestriț, tânăra profesoară mi s-a părut un intelectual

de clasă, un erudit, în esență, care se plimbă uşor prin mai multe culturi şi prin mai multe domenii.

De la filozofia culturii la muzică şi artele plastice, modelele ei intelectuale erau foarte clare şi într-un fel de contradicție cu modelele oficiale pe care ni le propuneau profesorii „pe puncte", cum se zicea în timpul acela. Şi anume, modelele ei intelectuale erau acelea ale clasicismului greco-latin, cele din Renaştere, apoi Shakespeare, Goethe. Acestea erau nume care reveneau mai totdeauna în discursurile sale. Dintre români în mod categoric se detaşa Eminescu. Alături de Edgar Papu, Zoe Dumitrescu-Buşulenga forma un tandem foarte reuşit şi, repet, singular în peisajul universitar bucureştean. Aceşti oameni tineri trăiau în preajma spirituală a lui Tudor Vianu, un mare profesor, unul dintre oamenii cei mai morali şi mai inteligenți pe care eu i-am cunoscut, şi în absența unui alt mare spirit, atunci scos de la Universitate, şi anume G. Călinescu.

În chip paradoxal, existau atunci, într-o istorie rea, o istorie imposibilă, mari profesori. Cred că niciodată Universitatea din Bucureşti, cel puțin în ramura filologiei, n-a avut, după moartea lui Maiorescu, atât de mari profesori. A fost şansa generației noastre. În afară de Tudor Vianu, pe care l-am pomenit, în afară de G. Călinescu, care exercita un fel de fascinație intelectuală, deşi nu mai era lăsat să intre în amfiteatru, dar pe care îl urmăream peste tot pe unde putea fi ascultat, existau Alexandru Rosetti, Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Jacques Byk şi alții.

În ramura literaturii române şi a literaturii comparate se remarcau aceşti doi tineri asistenți care împreună cu profesorul lor au salvat din punct de vedere intelectual, aş putea spune, câteva generații de intelectuali tineri. După Edgar Papu şi Zoe Dumitrescu-Buşulenga, a apărut, ceva mai târziu, după zece ani de exil, un alt om foarte învățat căruia eu personal îi datorez foarte mult, Alexandru Piru. Deşi nu exista întotdeauna o armonie între Alexandru Piru şi Zoe Dumitrescu-Buşulenga, eu vreau să-l amintesc şi pe profesorul Piru. Vreau să semnalez un act de toleranță creştină pe care l-a făcut Maica Benedicta: înainte de a părăsi funcția mea de Preşedinte al Academiei, am vrut să-mi închei nişte datorii vechi şi i-am recomandat în Academie, deodată, ca membrii *post-mortem* pe Edgar Papu şi Alexandru Piru. Am consultat-o telefonic şi am remarcat faptul că doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga a trecut peste vechile neînțelegeri şi l-a acceptat pe Alexandru Piru. Într-un fel şi dumneaei, dar şi noi, care eram atunci la conducerea Academiei Române, ne-am achitat de aceste datorii uitate față de doi oameni de valoare. Tot atunci au fost acceptate în Academia Română

şi alte personalităţi „uitate” ale culturii noastre: Alexandru Macedonski, Vladimir Streinu, Liviu Rusu etc.

În lumea totalitară din primele decenii postbelice existau câţiva mari profesori şi, alături de ei, câţiva tineri conferenţiari şi asistenţi. I-aş aminti aici pe Dimitrie Micu şi Ovid Crohmălniceanu, un intelectual autentic care-şi învinsese complexele ideologice, care depăşeau, în cursurile şi seminariile lor, tezele oficiale. Catedra de Literatură Universală, condusă de Tudor Vianu avea o mare reputaţie. Am aflat zilele acestea că această catedră, condusă, după Tudor Vianu, de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, până în 1982, a fost desfiinţată, este unită, acum, cu Folclorul şi Teoria Literaturii. Sau cam aşa ceva... Această nouă catedră-mozaic are în fruntea ei o biată creştină, o jurnalistă culturală. La vremuri noi, oameni noi...

Revin la doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga. A doua ipostază prin care s-a relevat spiritul ei a fost aceea de *eseist şi filozof al culturii*. Într-un ultim interviu pe care l-a acordat Teodorei Stanciu am citit, chiar astăzi dimineaţă, o propoziţie în care dumneaei spune: *Eu nu sunt critic literar, nu sunt istoric literar*. Ia distanţă faţă de profesiuni pe care le-a slujit cu strălucire. Descoperise o altă dimensiune a spiritului care o mulţumea mai mult, dimensiunea religioasă. A fost, totuşi, un eseist, un filozof al culturii absolut remarcabil. N-a scris mult. Românii, îndeosebi românii intelectuali, scriu, de regulă, mult. Au mâncărime la degete. Ea n-a scris mult, dar ce a scris nu poate fi ocolit. Sunt studii de referinţă despre Renaştere, despre romantismul german, despre Eminescu. Alte cărţi, despre Eminescu sau Creangă sunt, tot aşa, cărţi de referinţă. Le-am citit şi le-am comentat atunci când au apărut. Răsfoindu-le, acum, am constatat că, indiferent de subiect, este ceva ce le uneşte, este ceva ce cred că particularizează demersul critic al autoarei, modul de apropiere faţă de opera literară. Indiferent că e vorba de Shakespeare, Goethe sau Eminescu, Zoe Dumitrescu-Buşulenga îi citeşte şi-i justifică estetic în funcţie de *Weltanschauung*-ul lor, de viziunea lor asupra lumii. Sau de ceea ce Eliade numeşte: *un mod de a fi în lume*.

În paranteză fie zis, printre preferinţele sale intelectuale se găseşte şi Eliade. A vorbit de multe ori, a scris de multe ori despre el şi îmi amintesc că revenirea lui Eliade în cultura română prin *Aspectele mitului* i se datorează în bună măsură doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga. În legătură cu textul său despre Eliade, îmi amintesc că am fost martorul unui moment foarte curios. Cartea *Aspectele mitului*, pregătită, tipărită, cu prefaţa de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, era oprită de cenzură. Nu se ştia de ce, iar apariţia acestei cărţi a fost aşteptată ani de zile, cred că doi-trei ani de zile. Prin 1976 –

începutul lui 1977, mi s-a întâmplat şi mie un accident de felul acesta, şi anume o carte de-a mea, care se numeşte *Scriitori români de astăzi*, vol. II, a fost de asemenea oprită şi aceasta pentru că acolo era vorba despre Eliade, Noica, Pandrea, Vasile Voiculescu, scriitori puşcăriaşi. Şi am ajuns la secretarul Cornel Burtică, cel care răspundea atunci de literatură, introdus de Adrian Păunescu, căruia îi rămân dator. Când cartea mea a fost trimisă spre topire, Marin Preda, care era directorul editurii, mi-a spus: *Mon cher, eu nu ştiu ce să fac, eu nu mă înţeleg cu ăştia..., fă şi dumneata ceva, du-te la Păunescu; Păunescu are intrare la cei de sus*. Şi, într-adevăr, Adrian Păunescu m-a ajutat să ajung în cabinetul lui Cornel Burtică, secretarul C.C. Acesta mă aştepta cu un caiet de vreo 150 de pagini în faţă: *Bine*, zice el, *i-ai băgat în cartea dumitale pe toţi puşcăriaşii*, şi a început să-i numească pe toţi la rând. Când a ajuns la Eliade, care nu fusese puşcăriaş, dar era în exil, zice: *Şi pe ăsta de ce l-ai introdus în sumar? Trăieşte în exil. Da*, zic eu. Şi am început să-i povestesc, în câteva fraze: *Eliade este cel mai mare istoric al religiilor* ş.a.m.d. La care omul din faţa mea a spus: *Ce vorbeşti, dom'le? Este aşa cum zici dumneata?* A devenit foarte curios. Oricum, m-a ascultat cu atenţie şi am avut impresia că înţelege faptul că „exilatul" Eliade este o mare personalitate intelectuală... Nu vă spun bazaconii, aşa s-au întâmplat lucrurile. Eu mi-am salvat cartea, dar a fost salvată şi cartea lui Eliade. Într-adevăr, în două săptămâni a apărut volumul *Aspectele mitului*. E o întâmplare autentică, pe care vă rog să o luaţi ca pe o confesiune, fără a crede că îmi asum alte merite.

Revin la ceea ce cred că particularizează eseistica doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga în raport cu ceea ce facem noi, ceilalţi. Se observă, şi la Edgar Papu şi la Zoe Dumitrescu-Buşulenga, această racordare permanentă a fenomenului românesc la fenomenul literar universal. Este de remarcat faptul că îl discută pe Eminescu, de pildă, din perspectiva romantismului european în genere.

În fine, tot legat de această ipostază de filozof al culturii, trebuie să mai semnalăm ceva, şi anume modul, corect şi ieri, corect şi astăzi, în care doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga înţelege raportul dintre naţional şi universal. Este o temă care ne obsedează pe noi, românii. Prima noastră frică e aceea de a nu fi prea localişti, iar a doua frică este să nu devenim prea internaţionalişti şi să ne pierdem specificul. Or, observa şi Dan Hăulică, direcţia fusese dată încă din secolul al XIX-lea de către Maiorescu, într-o frază celebră pe la începutul anilor '80: *Să fim naţionali cu faţa spre universalitate!* Impresia mea este că Zoe Dumitrescu-Buşulenga a adâncit

această relație şi în toate studiile ei a încercat să nu fie nici un spirit localist îngust, nici un internaționalist fără rădăcini, ci un europenist deschis şi cu toate porțile libere. O înțelegere bună, o înțelegere corectă cred pe care au avut-o, într-un anume sens, şi marii critici de după Maiorescu: Ibrăileanu, Lovinescu şi G. Călinescu.

Trebuie să aduc în atenție un fapt deja amintit astăzi şi despre care am citit în dimineața aceasta într-un articol pe care nu-l ştiam şi anume: interesul acordat de Zoe Dumitrescu-Buşulenga procesului de globalizare. Şi dumneaei, pe bună dreptate, este îngrijorată de ceea ce se petrece cu noua generație de intelectuali. Ce ne promite, ce ne anunță globalizarea? Îngrijorarea ei este justificată atâta vreme cât prin globalizare înțelegem uniformizarea culturii. Este lucrul de care ne este teamă cel mai mult nouă, oamenilor de cultură. La acest punct lucrurile trebuie, cred, despărțite. Globalizarea este un fenomen inevitabil, atâta vreme cât este vorba de elementele de civilizație. Lumea trebuie să se civilizeze, să se sincronizeze, să beneficieze de această tehnologie extraordinară ce pătrunde în toate colțurile lumii. Pe de altă parte, dacă prin globalizare înțelegem o singură limbă, o singură cultură, un singur mod de a gândi, o anulare a tradițiilor spirituale, acest lucru e într-adevăr primejdios pentru că bogăția culturii înseamnă bogăția diferențelor. Aşa că am înțeles foarte bine îngrijorarea Maicii Benedicta care se întreba ce se întâmplă cu această dictatură în media de astăzi, ce se întâmplă cu această incultură a culturii pe care ne-o oferă televiziunea care a căpătat un rol nemeritat în viața noastră: rolul de educator al noilor generații. Filozofia ei, ca să închei această a doua ipostază sub care ne apare Zoe Dumitrescu-Buşulenga, este că *omul complet, omul deplin, omul care are o înțelegere bună cu lumea din jur şi cu natura ce ne poartă este omul format de valorile clasice, morale şi spirituale*.

Două cuvinte despre o altă ipostază sub care ne apare această femeie învățată şi bună – o numesc astfel pentru că de câte ori am ascultat-o sau am stat de vorbă cu dumneaei mi-a dat sentimentul unei inteligențe bune, a unei bunătăți ca formă a inteligenței sau a unei inteligențe ca formă a bunătății. Este ipostaza de *animator cultural* sau, cum zicea Noica, de *antrenor cultural*. Insist asupra acestui aspect. Ca profesor, după aceea ca director al Institutului „George Călinescu", ca vicepreşedinte al Academiei Române şi ca deținătoare a altor funcții pe care le-a avut la Roma, în fruntea Accademiei di Romania, Zoe Dumitrescu-Buşulenga a format multe generații. Era un om prietenos, avea o diplomație foarte specială, foarte fină şi foarte eficientă, ceea ce nu se întâmplă des la noi. Noi suntem o nație

învrăjbită, ne certăm tot timpul, trăncănim toată ziua, ne place să bârfim... Zoe Dumitrescu-Buşulenga spunea că poate gena asta vine de la tracii care ar fi stăpânit lumea dacă nu s-ar fi certat între ei. Nu ştiu dacă este aşa, dar sigur e că societatea de astăzi este o societate învrăjbită şi, ce-i mai curios, intelectualii sunt cel mai puţin toleranţi cu semenii lor. De aceea nu mai reprezentăm mare lucru azi. Noi am fost o forţă, chiar în vremuri grele. Uniunea Scriitorilor era o forţă, a reprezentat o forţă morală într-un regim totalitar. În Consiliul Uniunii Scriitorilor, iar Dan Hăulică poate fi martor aici, în anii ’80, se spuneau lucruri foarte dure despre regimul totalitar. Era o coeziune între noi. Această coeziune nu mai există azi.

Ei bine, Zoe Dumitrescu-Buşulenga era un *spirit făcut pentru prietenie şi pentru o anumită diplomaţie*. Avea un mod rapid de a se replia. Râsul ei era eliberator. Aţi şi auzit-o la sărbătorirea a 85 de ani, avea un râs stenic, frumos. Dar avea în acelaşi timp şi o capacitate extraordinară de repliere spre fondul grav al lucrurilor. Ştia să vadă sensurile grave ale unei probleme. Răspândea în jurul ei un fel de respect faţă de valorile spiritului. Aş vrea să subliniez acest lucru. În prezenţa ei nu puteai spune lucruri lipsite de sens, ceea ce e foarte important. Regăseam în acest mod de a fi stilul Vianu, pe care Zoe Dumitrescu-Buşulenga a încercat să-l ducă mai departe. Un stil pe care l-aş numi stabilizator. Într-adevăr, ascultându-l pe Vianu, citindu-l, am avut mereu acest sentiment că ce spune este corect şi că lucrurile sunt la locul lor, nu sunt deloc învălmăşite. Acest stil a fost dus mai departe de doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga prin felul ei de a fi şi chiar prin felul ei de a scrie şi de a gândi lucrurile. Celălalt stil, stilul Călinescu, fascinant pentru noi, era stilul unui geniu spectaculos, imprevizibil, fascinant.

În fine, şi cu asta voi încheia şi-mi cer scuze că am întins prea mult această cuvântare, mai exista în structura interioară, a doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga o dimensiune pe care n-am bănuit-o de la început. N-am bănuit-o când îi ascultam cursurile, pentru că o ascundea bine, o ocrotea, ca să spunem. E vorba de *o dimensiune a religiosului* pe care de abia foarte târziu am descoperit-o. De remarcat e convorbirea nu *despre Dumnezeu*, cum spunea aici Înalt Prea Sfinţitul Pimen, ci *cu Dumnezeu*. Abia acum ne dăm seama că această vocaţie religioasă făcea parte, de la început, din fiinţa Doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Abia în ultimii ani, mi-am dat seama că avea o profundă vocaţie creştină. Nu e tot una, într-adevăr, să vorbeşti despre Dumnezeu şi să vorbeşti cu Dumnezeu. Toţi vorbim despre Dumnezeu. Toţi suntem pricepuţi în asta. Dar să ai o vocaţie

creştină, profund creştină, şi să trăieşti creştin, în chip creştin, acesta este un fapt ce apare foarte rar în rândul intelectualilor. E o vocaţie care vine, în cazul ei, după părerea mea, în prelungirea iubirii pentru modelele clasice şi pentru valorile creştine. În fond, această propensiune spre universal, pentru o viziune a universalului, dorinţa de a înţelege cauzalităţile profunde ale lucrurilor, au dus-o spre o înţelegere religioasă a lumii. Mai mult, este ea însăşi o fiinţă religioasă, un om credincios, legat de tradiţiile răsăritene ale creştinismului. Este o observaţie pe care cred că o putem face cu certitudine. Mi-amintesc de disocierea pe care o făcea un filozof din anii ’30, Nae Ionescu, care spunea că ceea ce ne desparte pe noi, răsăritenii ortodocşi, de occidentul european, catolic, se poate sugera prin două cuvinte: în timp ce pentru occident verbul esenţial este *a cunoaşte*, pentru noi, răsăritenii, verbul esenţial este *a înţelege*. Cunoaşterea înseamnă: cunosc acest obiect şi îl clasific, îl pun într-o rubrică. *A înţelege* înseamnă a-mi asuma universul, a face din lumea de afară propria mea viaţă. Nu ştiu cât de adevărată este această disociere, mă întreb dacă nu cumva *a cunoaşte* înseamnă şi *a înţelege*, iar *a înţelege* nu presupune în primul rând *a cunoaşte*. Dar dacă rămânem la această disociere, *verbul* a înţelege *mi se pare esenţial pentru omul religios care se revelează a fi Zoe Dumitrescu-Buşulenga*. Din acest punct de vedere, cred că ea face parte dintr-o familie spirituală a culturii noastre. Este vorba de familia acelor cărturari învăţaţi care au fost în acelaşi timp spirite religioase profunde. Mă gândesc la Mircea Vulcănescu, mă gândesc la altă femeie, absolut splendidă în cultura română, pe nedrept marginalizată şi ignorată, Alice Voinescu (jurnalul ei, publicat acum post-mortem, este cutremurător, una dintre cele mai puternice mărturii, intelectuale şi spirituale, făcute de un român); apoi Nicolae Steinhardt, acest splendid om care a preferat să intre în puşcărie decât să fie martor al acuzării împotriva lui Voiculescu, Noica şi Dinu Pillat. Menţionez că din această familie face parte şi Dinu Pillat ca atare, el însuşi un om religios.

Doamnelor şi domnilor, pentru a încheia, voi spune că Zoe Dumitrescu-Buşulenga mi se pare un produs reuşit, bun, strălucitor, dacă vreţi, al umanismului european în care ea aşeza şi Ortodoxia. Ea respinge globalizarea despre care zice că se adresează *părţii poftitoare şi profitoare din om*. Crede că omul despărţit de Dumnezeu se află în primejdie. Citind-o, m-am gândit la Simone de Beauvoir, cunoscutul filosof existenţialist, intelectual remarcabil, susţinătoare a lui Sartre. Ea scrie undeva că, pierzând pe Dumnezeu, omul a devenit, în fine, liber. Este, oare, adevărat? Dimpotrivă, omul fără religie a devenit în secolul al XX-lea un fel de

corabie fără cârmă. Zoe Dumitrescu-Buşulenga a voit, cât timp a trăit, să îmbuneze şi să înfrumusețeze lumea. Aspira, așa cum spune într-un articol foarte inspirat academicianul Alexandru Zub, spre un etos al echilibrului. Eu mi-aş permite să adaug: în afară de acest etos al echilibrului este în ființa şi în opera ei şi un etos al plenitudinii. Acest lucru mi se pare esențial în demersul intelectual şi moral pe care l-a ilustrat Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta.

Vă mulțumesc şi îmi cer încă o dată scuze că poate am vorbit mai mult decât trebuie.

Dan Hăulică:

Nu poate fi vorba de prea mult când atingem nişte înţelesuri esenţiale, care au stricteţea lor, şi îi mulţumim lui Eugen Simion de a o fi făcut şi nici ceea ce părea a fi un ocol biografic nu ne îndepărta nicicum de perspectiva pe care trebuie să o păstrăm în judecata unei personalităţi ca Zoe Dumitrescu-Buşulenga. El a vorbit îndelung despre anii aceia negri, intelectual vorbind, ai perioadei dominate de un biet dentist la Facultatea de Filologie, I. Vitner, când Călinescu era alungat de la catedră, când Tudor Vianu, despre care aţi spus nişte lucruri aşa de adevărate, întâlnindu-se cu cineva, în perioada când fusese scos complet şi el pentru scurtă vreme din învăţământ, a spus aceste vorbe pe care nu le uit niciodată: *aştept să obosească nedreptatea*. Vianu a avut parte şi de o bună oboseală a nedreptăţii, de o restituire, a fost trimis să ne prezinte la UNESCO, a făcut-o cu strălucire şi în alte împrejurări, dar nedreptatea a mai prins putere între timp şi trebuie să ne rugăm în continuare şi acum să obosească. În orice caz, această perspectivă a îmbunării pe care aţi desfăşurat-o mi se pare foarte importantă. Nu e nimic din bunătatea ineficientă de care se plângea Gide – bunele intenţii nu fac cultura. Nu! Este de o bunătate care hrăneşte, care susţine din interior marea creaţie. Şi Beethoven, în 1808, spunea: „*singurul lucru care mă mai interesează este bunătatea”*. Deci, în suma asta de valori, în construcţia sa intelectuală, bunătatea devenea o supremă valoare de cunoaştere, nu numai de ordinul inter-relaţiei umane. Astfel încât cred că toate aceste lucruri trebuie să ne rămână şi să ne stea la inimă.

Unul din pictorii pe care l-aţi văzut prezent în expoziţie – frunza aceea care este un fel de paradigmă, seamănă cu plantele care purtau de pildă semnul crucii, pe care le-a desenat Leonardo – Constantin Flondor, care-i pornit din ilustra familie bucovineană cu acest nume, are o vorbă pe care mi-a plăcut s-o întrebuinţez: *a îmblânzi evenimentul*. Să ştim să dăm evenimentelor de cunoaştere, de celebrare, cum e şi al nostru, această blândeţe esenţială, care nu este o moliciune nepotrivită, ci, dimpotrivă, este un fel de a îmbrăţişa cu adevărată cuprindere lumea. Şi în sensul acesta cred că sunt lucrurile pe care le-aţi spus perfect angajante pentru noi toţi.

Să-l ascultăm în continuare pe academicianul Alexandru Zub, a cărui comunicare despre „Alteritatea benefică”, mi se pare că este complementară în chip fericit cu ceea ce aţi desfăşurat mai înainte.

Alexandru Zub

Despre alteritatea benefică

O creație de tip umanistic, vastă, multiplă, ca aceea pe care ne-a lăsat-o profesoara Zoe Dumitrescu-Buşulenga, impune abordări pe măsură, în acord cu amplitudinea preocupărilor, cu mulțimea sugestiilor conținute, cu deschiderile nu mai puțin sugestive pe care ni le propune la tot pasul. Opera în cauză, abia încheiată, se află numai la începutul valorificării şi va necesita desigur un timp imprevizibil până să prindă contur mai cert. În lipsa unei bibliografii complete şi riguroase, analize punctuale precum cea de față ar putea să constituie paşi utili pe linia unei recuperări sistematice[1].

Am ales, anume, un aspect ce mi se părea caracteristic pentru toată opera: sensul alterității într-un discurs ca acela profesat, îndelung şi în continuă căutare a nuanței, de ilustra profesoară. E o temă generoasă şi în egală măsură complicată. Ne-am mai referit la ea, în treacăt, comentând studiul monografic *Eminescu şi romantismul german* (1986)[2], pentru a conchide că „poetul se caută pe sine cercetând alteritatea în planul gândirii şi creației celei mai înalte", întâlnirea cu drumul altuia (în expresia hermeneutei) stimulându-l să continue drumul său particular[3]. Lumea germană „i-a înlesnit descoperirea de sine ca topos al unei sinteze esențiale pentru spiritul românesc", ne asigură exegeta[4], privilegiind şi în acest caz dimensiunea autohtonă a creației. În fond, sesizam în textul amintit, „drumul gândirii colective nu e altul decât acela al individului care se caută pe sine, în timp ce se deschide tot mai mult în afară"[5].

---

[1] Până la un punct, dispunem de o sistematizare făcută de Daniela Poenaru în vol. *Omagiu Acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga la 80 de ani*, îngrijit de Ileana Mihăilă, Ed. Roza Vânturilor, Bucureşti, 2001, p. 7-25. Infra: *Omagiu*.

[2] Alexandru Zub, *Eminescu şi alteritatea benefică*, în *Convorbiri literare*, XCIII, 5, 1987, p. 4. Text reprodus în volumele de autor: *Eminescu: glose istorico-culturale*, Chişinău, 1994, p. 145-148; *Romanogermanica. Secvențe istoriografice*, Iaşi, Ed. Universității, 2006, p. 161-165.

[3] Idem, *Eminescu*, p. 145.

[4] Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *op. cit.*, p. 10.

[5] Alexandru Zub, *op. cit.*, p. 146.

Cât de mare trebuie să fie intervalul menit să asigure un filtru judicios al valorilor proprii nu s-ar putea spune. „Lustrul" eminescian din lumea germană poate indica o măsură, lesne de recunoscut şi la alţi contemporani (Slavici, Xenopol etc.), definind cumva timpul necesar asimilării, gestaţiei, analizei critice, configurării unui proiect personal de reconstrucţie etnoculturală[6].

Acţionând catalitic, mediul german îndemna pe orice străin să-şi caute rădăcinile naţionale, după cum va sesiza – el însuşi un asemenea beneficiar – Lucian Blaga[7]. Tradiţia proprie făcea pandant cu alteritatea în plan axiologic, alimentând un proiect regenerativ de o amplitudine fără egal în arealul românesc. Partea alterităţii în această alchimie nu se poate fixa desigur cu precizie, însă o concluzie pare a se impune: experienţa „celuilalt" ajută imens la cunoaşterea de sine, fie că e vorba de individ sau de comunitate. Cultura clasică, umanismul Renaşterii, Luminile joacă acelaşi rol în autodefinirea axiologică, extinzând astfel chiar sensul alterităţii.

De aceea, „comparatismul aplicat la Eminescu se cuvine să fie din capul locului *sans rivages*, nu unul de statistici, taxinomii sau de orice altă metodă, oricât de modernă, dar la fel de inoperantă". Traducerile din Machiavelli, Kant, H. T. Röscher sunt semnificative pentru orizontul ideatic al scriitorului român[8]. „Mărturisim, conchidea exegeta, a fi învăţat din acele ceasuri de reflecţie uneori nedumerită, dar continuu imens admirativă, petrecute asupra paginilor tălmăcite de tânărul intelectual între 18 şi 28 de ani, a fi învăţat câte ceva din zbaterea unui mare spirit care se caută pe sine în alţii[9], din reacţiile unei minţi ardente, pentru care întâlnirea cu produsele altor minţi notabile: imagini, naţiuni, idei, sisteme filozofice etc. nu constituie decât un prilej întotdeauna binevenit de declanşare explozivă a propriului mod de funcţionare. Cu alte cuvinte, insista analista, întâlnirea cu drumul altuia nu-l determina niciodată pe Eminescu să-l urmeze pe acela, ci îl stârnea şi-l propulsa în faţă pe drumul său particular, care-l purta însă înspre un orizont neîncetat dezmărginit de întâlnirile hotărâtoare"[10].

---

[6] Cf. Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *op. cit.*, p. 10-11.
[7] *Ibidem*, p. 11.
[8] *Ibidem*, p. 26-27.
[9] N. Steinhardt şi-a intitulat ultima carte *Prin alţii, spre sine*, Bucureşti, Eminescu, 1988. Parţial, textul a fost retipărit cu un alt titlu: *Eu însumi şi alţi câţiva*, Cluj-Napoca, Dacia, 2001.
[10] Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *op. cit.*, p. 8.

Libertatea şi cultura se îngemănau în această perspectivă, ca şi la romanticii frecventați (precum Friedrich Schlegel), libertatea de a-şi alege calea fiind esențială în orice autodefinire. Anii de studii în lumea germană i-au înlesnit acel contact fecund cu alteritatea de care e nevoie în marile angajamente spirituale. „De acolo, Eminescu a învățat a vedea lucrurile țării mai limpede şi mai exact, ascuțindu-şi simțul istoric", după cum rezultă din articolele sale vieneze, dar mai ales din rolul jucat în orchestrarea serbării de la Putna, al cărei suflet entuziast şi lucid a fost. Motivând gestul, într-o misivă către D. Brătianu, el se declara, împreună cu ceilalți comilitoni, adunați la mormântul lui Ştefan cel Mare, „un credincios agent al istoriei". E o sugestie hegeliană la mijloc, deja sesizată[11], dar se poate considera la fel de bine că mediul academic german îl stimulase pe tânărul studiosus să adopte o asemenea ținută în raport cu istoria[12].

Discuția, în ansamblu, nu poate fi limitată doar la afinități, conexiuni, interferențe, ca în abordările mai vechi, ci se cuvine extinsă la autodefinire prin celălalt, după sugestiile puse deja la lucru în alte domenii: antropologia culturală, psihologia socială, sociologia culturii etc. Câmpul e deschis şi în continuă remodelare. Antamându-l sub unghi comparatist, exegeta lui Eminescu în raport cu romantismul german insista asupra cunoaşterii de sine ca topos al unei sinteze definitorii pentru spiritul național[13].

Recursul, fie şi oblic, subînțeles, la textul biblic, era el însuşi un fel de a pune în lumină tema alterității, prezentă de altfel în orice demers legat de aventura cronotopică a omului.

Solidară cu umanismul de sursă şi vocație creştină, ea a rămas fidelă acestei filozofii şi atunci când şansele de a se impune socialmente scăzuseră considerabil. Modernismul interbelic, generator de nesăbuite cutezanțe, şi postmodernismul ce a marcat perioada de după al doilea război mondial impuneau o altă solidaritate, în acord cu noile experiențe colective ale lumii. O suită de interogații se degajă din analiza fenomenului: „Dar ce fel de solidaritate va fi aceasta? Oare cea a iubirii semenului, poruncită de Mântuitorul Hristos şi pe care Biserica o promovează? Mi se pare a vedea profilându-se mai degrabă o solidaritate în diferențe față de cel pe care Nietzsche îl numea *departele nostru*. Căci, proiectul a ceea ce se cheamă

[11] I. Lupaş, *Influența lui Hegel în scrisul lui N. Bălcescu şi M. Eminescu*, Bucureşti, 1937 (extras).
[12] Cf. Alexandru Zub, *op. cit.*, p. 51-61.
[13] Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *op. cit.*, p. 10.

globalizare se întemeiază nu pe valorile nobile ale culturilor tradiționale, care începeau cu religia şi filosofia, ci pe valorile utilitare ale civilizației, care sporesc egoismul până la ultimele consecințe, atât în gândire, cât şi în acțiune”[14].

Am reprodus anume acest pasaj dintr-un text menit unei reuniuni ecumenice de la Alba-Iulia şi publicat doar postum în *Oglinda literară*, acolo unde venerabila exegetă a condiției umane colabora mai intens în ultimul timp. Însăşi definirea temei, *Intelectualul şi cultura în lumea secularizată*, e semnificativă pentru opțiunea fundamentală a autoarei. Se deduc din analiza propusă câteva surse ale răului contemporan: presa, televiziunea, politicianismul, ahtierea după câştig, hedonismul, absența unui sistem de valori bine închegat etc. Imitarea modelelor străine afectează, sub acest unghi, însuşi învățământul, ajuns un tărâm de experimente frivole, unde „frica de Dumnezeu şi ruşinea de oameni” par a nu-şi mai găsi locul firesc. Privilegiind informația în dauna formației, şcoala de orice nivel nu-şi mai poate atinge scopul. Intră în aceeaşi ecuație cognitivă cultura, dar şi exegeta acesteia, mereu atentă la nevoia cunoaşterii de sine, pe diverse căi, ca un dat al condiției umane. Monografiile întocmite (*Ion Creangă*, *Mihai Eminescu*, *Surorile Brönte* ş.a.) se vădesc modalități prin care autoarea se destăinuia, propunând parcă un model de existență spirituală[15]. Ea se caută pe sine în tot atâtea ipostaze, convinsă că ființa umană trebuie ameliorată prin efort cognitiv şi deontologic.

Nimic mai elocvent, sub latura amintită, decât acel *Periplu umanistic* (1980), în care îşi aduna unele impresii de călătorie, consemnate în numele aceluiaşi credo paideic. Căile, drumurile în cultură, ca şi în istorie, înseamnă şi conexiuni, interferențe, sinteze multiculturale, aşa cum ne-au deprins demult analiştii fenomenului şi cum insistă, cu mijloace noi, antropologia culturală, istoria ideilor şi mentalităților etc.

În acest spirit, Zoe Dumitrescu-Buşulenga a condus, la Institutul de istorie şi teorie literară, întocmirea unei *Bibliografii a relațiilor literaturii române cu alte literaturi*[16]. Era spiritul predecesorilor săi la direcția Institutului, G. Călinescu şi Al. Dima, dar mai cu seamă al marelui ei model, T. Vianu, care gândise un asemenea proiect la Biblioteca Academiei, unul

[14] Idem, *Intelectualul şi cultura în lumea secularizată*, în *Oglinda literară*, V, 56, aug. 2006, p. 20-24.
[15] Alex Ştefănescu, *Istoria literaturii române contemporane 1941-2000*, Bucureşti, 2005, p. 729.
[16] Cf. Cornelia Ştefănescu, *Doamnei Buşulenga, cu dragoste*, în *Omagiu*, p. 151.

menit să constituie „o oglindă credincioasă a progreselor noastre, din imaginile căreia se poate nădăjdui că se vor hrăni veneraţia pentru înaintaşi şi însufleţirea în munca de cultură a generaţiei actuale”[17]. Acelaşi rost l-au avut, fără îndoială, preţioasele *Cahiers roumains d’études littéraires*, scoase împreună cu Adrian Marino, şi revista *Synthesis*, pentru care şi-a asigurat colaborarea altui distins comparatist, Alexandru Duţu. Literatura universală era un cadru firesc, însă neacceptat ca atare de cenzorii timpului.

La un alt pol, al creaţiei populare, se plasează interesul său pentru acel orizont viu al tradiţiei, după cum rezultă din eseul cu care deschidea, acum două decenii, un somptuos volum de *Miniatură şi poezie Picu Pătruţ*[18], unde o lungă experienţă a „celuilalt” se decanta prin sensibilitatea unui urmaş al oierilor transhumanţi din Mărginime, ajuns paracliser în Sălişte a Sibiului, însă totodată şi caligraf, zugrav, dramaturg, compozitor, pe linia unei creativităţi ce prezumă, cum s-a spus deja, o funciară universalitate[19]. Peste tot, creatorii români sunt puşi alături şi comparaţi cu străinii afini, însă fără ostentaţie, ci numai pe bază de înrudiri profunde, aşa cum se întâmplă oriunde în marea creaţie. Întâia carte despre Eminescu, gândită pentru noua generaţie, era pusă chiar sub semnul unei cugetări goetheene, una din multele presărate de autoare în studii, eseuri, cărţi, reper constant de altitudine spirituală[20].

Alteritatea a rămas o temă constantă de reflecţie şi analiză, una susceptibilă de mereu alte abordări, sub unghi cognitiv, însă şi ontologic.

Ce va fi gândit profesoara de „comparatism *sans rivages*” când a decis să-şi schimbe propria *identitate*, devenind, la umbra unei chilii monahale, Maica Benedicta? Noua condiţie, asumată cu smerenie, îi sugera poate ideea de *alteritate* la limită, implicând un alt nivel, mai înalt, de abordare a eului, a fiinţei proprii[21].

---

[17] Tudor Vianu, *Prefaţă*, în vol. *Bibliografia literaturii române 1948-1960*, sub redacţia acad. Tudor Vianu, Bucureşti, 1965, p. IX.

[18] Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Picu Pătruţ*, în vol. *Miniaturi şi poezie Picu Pătruţ*, Bucureşti, 1985, p. 5-15.

[19] Dan Simonescu, *Universalitatea funciară*, în *Luceafărul*, XXVIII, 25 (21 iunie 1986), p. 1, 9.

[20] Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Eminescu*, Ed. Tineretului, 1963.

[21] Cf. Diana Câmpan, *„O scară a valorilor” – Zoe Dumitrescu-Buşulenga*, în *Viaţa românească*, XXI, 6-7, 2006, p. 112-114. Vezi interviul televizat de Grigore Ilisei. În acelaşi sens, cf. vol. *Părintele Iustin Pârvu. Viaţa şi învăţăturile unui mărturisitor*, editat de Graţia Lungu Constantinescu, Iaşi, 2007, p. 155: „Omul este binecuvântat să trăiască pentru celălalt. Trăind pentru celălalt, trăieşte pentru sine”.

Dan Hăulică:

Mulțumim din suflet academicianului Zub pentru acest excurs server și, în același timp, plin de căldură, prin universul de gândire al Doamnei Zoe cu punctări așa de utile în bibliografia creației sale. Vorbind despre Eminescu și romantismul german, mi-a răsărit în amintire oprirea ei foarte rodnică asupra unei metafore esențiale a literaturii, a poeziei de tinerețe, mai ales, eminesciene, tema Domei. Tema domei, cu această întorsătură arhaizant pașoptistă care reprezintă nu un vis habitațional, dar un fel de hohot gotic al imaginației, exprimă tot ceea ce era tumult neobosit în tânărul Eminescu. Și întrebarea aceasta asupra alterității, am confruntat-o o clipă cu viziunea această fantastică romantică și mi-am spus că, de-a lungul anilor, de sub doma aceasta glaciară și grandioasă, Doamna Zoe a știut să se extragă și să ne ducă și pe noi toți spre alte forme de solidaritate. Ce fel de alteritate este aceasta pe care o promovează scrisul și atitudinea ei. Era o alteritate trăită. Ca o îndatorire de gând și de faptă. N-am să uit, când am avut ocazia, pentru că, precum Eugen, îndrăznesc să aduc și eu un element personal, în această dezbatere, când am avut prima oară ocazia să mă aștern la un drum mai amplu în Occident, era o bursă Unesco care îmi dădea posibilitatea să străbat mai multe țări, lucrasem cu Doamna Zoe, făceam o emisiune săptămânală, împreună, la Radio, discutam cărți, peripatetizam ore întregi, prin parcuri, punându-ne în efervescența necesară. Dar când am plecat, se pleca rar atunci, am fost însoțit de vreo 12 persoane la aeroport, nu numai rude, dar și prieteni, Doamna Zoe era printre ei, și toți aveau sentimentul că iată a plecat unul dintre noi să ia contact cu universalitatea. Și mă simțeam un fel de Dinicu Golescu, pe care Călinescu l-a prezentat nițel caricatural, măsurând cu stânjenul arhitecturile de la Schönbrunn, de pildă, și de la Viena, dar eu mă simțeam în misiune. Aveam și eu de adus o mărturie de ordinul acesta. Nu călătoream pentru plăcerea turistică, pentru o destindere, ci trebuia să vin cu desaga înțesată cu mărturii ale unei prezențe. Eu cred că această față spre universal însemna, în anii aceia grei sentimentul unei îndatoriri asumate. Și al trecerii de la doma aceasta grandioasă la o formă de solidaritate care să ne conțină, să ne pună împreună, nu să ne egalizeze, dar, în orice caz, să ne angajeze unul față de altul. Și nu pot să uit un tablou extraordinar al lui Piero della Francesca, la San Sepolcro care era orașul formației sale de început, *Madonna de la misericordia*, în care Madonna, sub o uriașă mantie îi adună pe credincioși, cu o diferență de scală care e o tradiție mai veche, hieratic bizantină, dar care acolo operează cu imediatețe. Ea devine un fel de cort atotcuprinzător, care are o putere de

prietenie şi de protecție admirabil vitalizantă. Eu cred că spre acest mod de a ne apropia, de a ne pune laolaltă, mergea şi pledoaria în act, înfăptuită de-a lungul timpului, de doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Peste atâtea tehnicisme savante, operând prezumțios, ei nu-i plăcea să spună că este istoric literar, deşi, vicepreşedintă a Asociației Internaționale de Literatură comparată, era cotată unanim ca o specialistă; dar nu-i plăcea ideea aceasta că s-ar putea reduce la postura unui tehnician al prezentării cărților i bibliografiilor. Deci ideea de Weltanschauung, de cuprindere umanizantă, profund umanizantă, acționa mereu în gândirea ei, şi cred că merită să-i fim recunoscători şi pentru asta.

Dar l-am lăsat pe profesorul Mazzoni la urmă, pentru că el încearcă o aruncare de punți între literaturi care să ne lămurească şi câteva din virtualitățile neaşteptate ale poeziei româneşti, dar văzute de la distanța necesară pentru a atinge o adevărată justiție.

Bruno Mazzoni

Poezia psalmică

Vă mulțumesc! Sper să fiu la înălțimea celor spuse de domnul Hăulică, căruia îi adresez în acest moment şi mulțumirile mele pentru invitația la Putna.

Într-un fel mă simt şi martor şi ambasador, în mod poate nemeritat, al culturii italiene, dar am bucuria de a justifica într-un fel şi prezența mea aici fiindcă vă aduc astăzi, atât organizatorilor, cât şi tuturor participanților, un salut special şi un gând de admirație şi afecțiune profundă din partea doamnei profesoare Rosa del Conte cu care am vorbit înainte de a pleca. Chiar dacă Domnia sa nu are tehnologia utilă pentru a trimite faxuri sau altceva, mi-a cerut să transmit neapărat un salut din partea ei. Între paranteze fie spus, acum 3 luni am sărbătorit-o cu ocazia împlinirii vârstei de 100 de ani.

Revenind la tema propusă de noi, vreau să subliniez că frecventarea îndelungată a literaturii române produce o uimire particulară, care derivă de la o simplă constatare. Fenomenul de care voi vorbi, chiar dacă este explicabil poate în plan istorico-literar, rămâne o trăsătură marcantă a poeziei române. Este vorba de prezența unei atitudini religioase, chiar şi în deceniile dificile ale totalitarismului comunist, şi a unui număr considerabil de poeți care au compus psalmi: de la Dosoftei la Voiculescu, de la Arghezi la Blaga, de la Doinaş la Şerban Foarță – care tocmai anul acesta a publicat un volum de psalmi, pe care nu l-am văzut încă – printre atâția alți poeți.

Înainte de a aborda subiectul anunțat mi-ar plăcea să evoc câteva cuvinte cu care premiatul Nobel Salvatore Quasimodo a comentat un poem celebru de-al lui, care deschide cartea *Zi de zi* (Giorno dopo giorno).

„*La poezia* – este un comentariu pe care poetul l-a scris ulterior – *è stata scritta alla fine dell'inverno del 1944, nel periodo più crudele della nostra storia. Nasce da un richiamo a un psalmo della Bibbia, precisamente il 137°, che parla del popolo ebreo trascinato in schiavitù a Babilonia. È un riferimento culturale. Il poeta non canta, dico io nel primo verso; e questo lo dicevano gli ebrei perché il canto è la rivelazione più profonda del sentimento dell'uomo*" [Poezia a fost scrisă la sfârşitul iernii anului 1944, în

perioada cea mai crudă a istoriei noastre. Se naşte ca ecou al unui psalm al Bibliei, mai precis al 137-lea, care vorbeşte despre poporul evreu târât în sclavie în Babilon. Este o referinţă culturală. Poetul nu cânta, spun eu în primul vers; şi aceasta o spuneau evreii deoarece cântul este dezvăluirea cea mai profundă a sentimentului omului]. Şi versurile celebre ale poemului lui Quasimodo, *Alle fronde dei salici* (1945), sunt un citat explicit din psalmul biblic: „*Alle fronde dei salici, per voto, / anche le nostre cetre erano appese, / oscillavano lievi al triste vento*." [De crengile sălciilor, prin făgăduinţă, / şi ţiterele noastre erau atârnate, / oscilau uşor în vântul trist].

Vă mărturisesc că am avut prilejul de a discuta de câteva ori cu un mare critic literar din Bucureşti, de o vervă şi o memorie prodigioasă, este vorba de academicianul Şerban Cioculescu, care a insistat de mai multe ori asupra ideii că Tudor Arghezi este cel mai mare poet religios român. În anii imediat următori am avut ocazia de a sta de vorbă cu un alt critic, care se îndepărtase deja demult de poziţiile lui prea dogmatic orientate. Este vorba de Ovid S. Crohmălniceanu, care scrisese în 1960 o monografie despre Tudor Arghezi, cu totul depăşită. Din fericire, în vol. II din *Literatura română dintre cele două războaie mondiale* publicat în '74, acelaşi critic a publicat un studiu de referinţă în care a ştiut să analizeze, între altele, elementele de teologie negativă, sau dialectică, de la Karl Barth la Paul Tillich, care pot fi regăsite în opera poetică arghezian. Relevantă a fost apoi contribuţia adusă de Nicolae Balotă, prin *Scolii la psalmi*, unul dintre capitolele importante din cartea sa *Opera lui Tudor Arghezi* din '79. De fapt, deja criticul Pompiliu Constantinescu, în valoroasa lui monografie din 1940, într-un capitol numit *Între tăgadă şi tăcere*, vorbise de o neistovită sete de absolut prezentă în universul liric arghezian.

Nu întâmplător, un coleg şi prieten de la Istituto Universitario Orientale di Napoli, care ne-a părăsit şi el prea devreme, profesorul Pasquale Buonincontro, publicase în 1964 un studiu: *Il problema di Dio nella poezia di Tudor Arghezi*, apărut în revista „Acta filologica", publicaţie a emigraţiei româneşti din exil. Trebuie amintită, între altele, o contribuţie din 1971: *Tudor Arghezi poet nereligios*, semnată de Nicolae Manolescu publicată în volumul *Teme*. În fine, nu pot să nu amintesc o meritorie traducere comentată, exhaustivă aş spune, a psalmilor arghezieni, atât în proză cât şi în versuri, îngrijită de o tânără românistă de la Universitatea La

Sapienza, Annarita Onnembo, într-o ediție apărută la Roma, cu circulație redusă, care, din păcate, nu a avut posibilitatea de a fi cunoscută[1].

[1]Referirile la psalmii arghezieni prezente în text urmăresc tabelul întocmit de A. Onnembo în lucrarea *I Salmi di Tudor Arghezi*:
Psalm I [*Aş putea vecia cu tovărăşie / Să o iau părtaşa gîndurilor mele;*]
II [*Sînt vinovat că am rîvnit / Mereu numai la bun oprit.*]
III [*Tare sînt singur, Doamne, şi pieziş! / Copac pribeag uitat în cîmpie,*]
IV [*Ruga mea e fără cuvinte, / Şi cîntul, Doamne, mi-e fără glas.*]
V [*Nu-ți cer un lucru prea cu neputință / În recea mea-ncruntată suferință.*]
VI [*Te drămuiesc în zgomot şi-n tăcere / Şi te pîndesc în timp, ca pe vînat,*]
VII [*Pentru că n-a putut să te-nțeleagă / Deşertăciunea lor de vis şi lut,*]
VIII [*Pribeag în şes, în munte şi pe ape, / Nu ştiu să fug din marele ocol.*]
IX [*Vecinul meu a strîns cu nendurare / Grădini, livezi, cirezi, hambare.*]
X [*Ca să te-ating, tîrîş pe rădăcină, / de zeci de ori am dat cîte-o tulpină,*]
XI [*Făr-a te şti decît din presimțire, / Din mărturii şi nemărturisire,*]
XII [*Călare-n şea, de-a fuga pe vînt, ca Făt-frumos, / Am străbătut şi codrii şi țara-n sus şi-n jos,*]
XIII [*E neobişnuit să fi fost mort şi să fi înviat. Cîți morți înviază?*]
XIV [*Pentru ce mi-ai dat mintea, doamne, şi judecată? Ca să mă batjocoreşti?*]
XV [*Un nebun a înfipt lopata în adîncul cerurilor şi a scos măguri de arginte, - şi lopata a trecut din mînă-n mînă, pînă la noi.*]
XVI [*Cîntă, vioară, cîntă! Parcă-n glasul tău ceva seamănă cu şoaptele zburătoare ale lui Dumnezeu.*]
XVII [*Pentru ce, Doamne, atîta cruzime şi atîta măcel în grădina ta frumoasă?*]
XVIII [*Tatăl nostru, carele eşti în ceruri, încă nu s-a împlinit voința ta pe pămînt, după rugăciunea cea de mai nainte.*]
XIX [*Ce folos că te numeşti, fratele meu, creştin? Àripile ți s-au uscat şi chircit şi ți-au ieşit, de unde ți-au căzut, două bube.*]
XX [*Rugăciunea mea nu este «Dă-mi, Doamne, şi mai dă-mi».*]
XXI [*Rugăciunea mea e o risipire, ca de aburi, în vecie: mă gîndesc.*]
XXII [*Dă-mi, Doamne, ştiința să te înțeleg, dacă n-am decît părerea că te simțesc.*]
XXIII [*S-a ținut un cîine o zi întreagă după mine, şi m-a urmărit prin zece grădini.*]
XXIV [*Dumnezeu nu este departe… L-ai simțit?*]
XXV [*Dumnezeu, îl auzi? … Pune-ți mîna în sîn, fecioară, şi ascultă cu urechea din palmă*]
XXVI [*Zgomotu încetinat şi rar a umblat prin dreptul grădinii.*]
XXVII [*Ascultă pasul Domnului din sân. De-acum poți rămâne singur, şi nu ți se va mai urî.*]
XXVIII [*Tu porți pe Dumnezeu în tine, mai uşure decît pruncul femeii. Ai să-l cunoşti.*]
XXIX [*Doamne, tu trebuie să fii mai fraged ca spicul de săcară şi mai smerit ca vioreaua. / Şi de-aceea poate că noi nu te putem desluşi…*]
XXX [*Am voit să mai ştiu de tine şi am pribegit singuratec printre oameni şi cărți.*]
XXXI [*Am făcut o nedreptate, Doamne, cel ce cerşi inimile şi rărunchii şi îi cunoşti pre ei, şi mi-ai iertat; de mai nainte mi-ai iertat.*]
XXXII [*Doamne! / Mi-am pus roți la tălpi şi la umeri aripi.*]

Dacă ne apropiem, în fine, de poezia lui Tudor Arghezi putem înregistra un număr semnificativ de cuvinte-cheie care ne ajută să pătrundem în universul ideatic arghezian. Toți probabil aveți un ecou dacă eu vă menționez: *zăvoarele, cântare, credință, tăgadă, beznă, putregai, arcul, săgeată, jefuit, scârbit, crâncen, pieziş* ș.a.m.d.

Pentru ceea ce vrem să facem astăzi aici ar fi totuşi mai util, credem, o analiză mai atentă, nu atât a cuvintelor, cât a temelor şi motivelor pe care le putem detecta cu deosebire în psalmii lui Arghezi, un gen literar care ajunge de fapt la un număr considerabil de compoziții (dacă nu ne limităm la cele în versuri, strict denumite *psalmi*). Ne vom mărgini cu această ocazie la o scurtă prezentare, în ideea că aceasta va stârni câteva momente de reflecție. Temele sunt, în principiu, subiecte mai ample, în vreme ce motivele se circumscriu într-o tema majoră: prima temă la care m-am gândit este *tema căutării*[2], care poate să aibă ca motive ideea că subiectul se configurează într-o ipostază de expectativă: *a sta la pândă*[3], din care nu

---

XXXIII [*Casa mi-e lovită din toate părțile de vînt. Convoaiele lui năvălesc.*]
XXXIV [*Mă rog ție, Doamne, şi nu ştiu cui mă rog şi de ce mă rog.*]
XXXV [*M-aş răzvrăti, şi nu mă lasă. Mintea mă răzvrăteşte, şi cugetul mă ține.*]
XXXVI [*Căutînd pe Dumnezeu în aer, aerul n-a răspuns; în pămînt nu a răspuns, nu au răspuns nici piatra muntelui, nici izvoarele ei.*]
XXXVII [*S-au împuținat zilele şi s-au făcut mărunte, ca iarna.*]
XXXVIII [*Viața mea trece către veac, şi nu a fost zi în care să nu mă gîndesc pentru tine şi să nu mă leapăd de chipul făcut ție de oameni. Ruga mea e gîndul.*]
XXXIX [*Am fost să văd pe Domnul bătut de viu pe cruce / Singur în cîmp cu corbii şi-a cerului răşină*]
XL [*Cînd m-ai făcut, mi-ai spus: de-acum, trăieşte.*]
XLI [*Doamne, tu singur văd că mi-ai rămas… / Dar şi tu văd că-ncepi glumi cu mine*]
Psalm de tinerețe [*Cu ochii, Doamne, -n turla-ți milostivă, / Dau tot ocol stîncoasei catedrale.*]
Psalmul mut [*Sătul de ce se vede, flămînd de nu se vede, / Ai încercat țîțîna şi lacătul, aede.*]
Psalmul de taină [*O, tu aceea de-altădată, / ce te-ai pierdut din drumul lumii!*]

[2] „O neliniştită patimă cerească / Brațul mi-l zvâcneşte, sufletul mi-l arde" (*Ps.* I, 6-7); „Ard către tine-ncet, ca un tăciune, / Te caut mut, te-nchipui, te gândesc" (*Ps.* IV, 6-7); „Doar mie, Domnul, veşnicul şi bunul, / Nu mi-a trimis, de când mă rog, / nici unul…" [i.e. *înger*] (*Ps.* V). De această temă se leagă şi motivul săpării: „Un nebun a înfipt o lopată în adâncul cerurilor şi a scos măguri de arginte, - şi lopata a trecut din mână-n mână, până la noi" (*Ps.* XV), „Şi mi-am săpat odaia departe subt pământ" (*Între două nopți*: CP).

[3] „Păcatul meu adevărat / E mult mai greu şi neiertat. / Cercasem eu, cu arcul meu, / Să te răstorn pe tine, Dumnezeu! / Tâlhar de ceruri, îmi făcui solia / Să-ți jefuiesc cu vùlturii

lipseşte prezența unui *Deus absconditus*[4], de care s-a vorbit şi mai înainte. O altă temă poate fi *Intellectus mendax*, adică Mintea mincinoasă, despre care voi da un citat din *Psalmul* al 14-lea: „Pentru ce mi-ai dat mintea, Doamne, şi judecată? Ca să mă batjocoreşti? Eu am pus preț pe mintea mea, mi-am frământat-o cu minţile altora, cu mintea morților şi cu mintea celor vii, şi n-am apucat să te chibzuiesc pe tine. Şi am rămas tot atât de prost ca şi înainte."

Aş adăuga motivul *sterilității*[5] ca şi acela al *spațiului închis*[6], care se întâlneşte foarte des, sau motivul *bunurilor oprite* care produce şi binecunoscuta replică cu care se încheie *Psalmul* 2: „...nu se poate"[7].

O altă temă importantă este tema *nevoii* care duce la motivele de *singurătate*[8], de *suferință*[9], de *cerere*[10], de *sfidare*[11], de *refuz*, de *revoltă*, până la o *anihilare* a sinelui şi a lui Dumnezeu. În *Psalmul* 1 citim versul: „Vreau să pier în beznă şi în putregai, / neîncercat de slavă, crâncen şi scârbit." Şi în *Psalmul* 12 citim: „Înverşunat de piedici, să le sfărâm îmi vine; / dar trebuie, îmi dau seama, să-ncep de-abia cu tine."

Tăria." (*Ps.* II); „Sufletul meu, deschis ca şapte cupe, / Aşteaptă o ivire din cristal, / Pe un ştergar cu brâie de lumină." (*Ps.* IV).

[4] „Ca-n oglindirea unui drum de apă, / Pari când a fi, pari când că nu mai eşti;" (*Ps.* VI); „Încerc de o viață lungă, să stăm un ceas la sfat, / Şi te-ai ascuns de mine de cum m-am arătat" (*Ps.* XII).

[5] „Tare sunt singur, Doamne, şi pieziş! / Copac pribeag uitat în câmpie, / Cu fruct amar şi cu frunziş / Țepos şi aspru-n îndârjire vie. // (.. .) // Nu am nectare roze de dulceață, / Nici chiar aroma primei agurizi, / Şi prins adânc între vecii şi ceață, / Nu-mi stau pe coajă moile omizi." (*Ps.* III); a se vedea şi versurile din celebrul poem *Mirele.*

[6] „Marea mă-nchide, lutul m-a oprit. /…/ …prins din patru laturi deodată" (*Ps.* VIII), precum şi unele versuri semnificative din *Morgenstimmung.*

[7] „Dar eu, râvnind în taină la bunurile toate, / Ți-am auzit cuvântul zicând că nu se poate" (*Ps.* II); „Oriunde-ți pipăi pragul, cu şoapta tristei rugi, / Dau numai de belciuge, cu lacăte şi drugi." (*Ps.* XII).

[8] „Tare sunt singur, Doamne, şi pieziş!" (*Ps.* III).

[9] „Cunosc ce răni şi-anume unde dor / Şi suferința mea necăutată." (*Ps.* VIII).

[10] „Trimite, Doamne, semnul depărtării, / Din când în când, câte un pui de înger, // Să bată alb din aripă la lună, / să-mi dea din nou povața ta mai bună." (*Ps.* III); „Nu-ți cer un lucru prea cu neputință / În recea mea-ncruntată suferință. / Dacă-ncepui de-aproape să-ți dau ghies, / Vreau să vorbeşti cu robul tău mai des." (*Ps.* V).

[11] „Singuri, acum, în marea ta poveste, / Rămân cu tine să mă mai măsor, / Fără să vreau să ies biruitor; / (…)" (*Ps.* VI).

Încă o temă importantă este cea a *pierderii*, care include şi problema pierderii identităţii[12], nu întâmplător Nicolae Balotă vorbea de scindarea eu-lui. Altă temă importantă este cea a *panismului* şi a *panteismului*, în care motivele pot fi analizate, cum este, de pildă, împărtăşania cu totul[13] şi *Deus sive natura*, anume semnificaţia prezenţei lui Dumnezeu în natură. [14] Şi chiar în această privinţă Şerban Cioculescu a afirmat cândva că, faţă de primii psalmi (1925-1927), „ne găsim în fază ulterioară, într-o fază agonică a poeziei religioase argheziene în care se precizează treptat acalmia şi recunoaşterea panteistică a divinităţii" (Ş. Cioculescu, *Introducere*...).

În sfârşit, o tematică şi mai grea probabil în contextul poeziei argheziene, anume *prezenţa răului* în lume, cu toate motivele apocaliptice identificabile în mai mulţi psalmi. [15] Desigur nu poate fi trecut cu vederea motivul *timpului*, [16] asupra căruia voi reveni. Sunt mai multe compoziţii în

---

[12] „Gândul meu vine de la sine, fără să-l fac. (…) Ies florile din lemne şi gândurile din oase? Ale cui sunt? Ale mele nu-s." (*Ps.* XXI); „Nici rugăciunea, poate, nu mi-e rugăciune, / Nici omul meu nu-i poate omenesc." (*Ps.* IV) (a se vedea şi *De multe ori:* LETOPISEŢI; *Râpa cu stele:* CE-AI CU MINE, VÂNTULE?; *Frunze pierdute*: FRUNZE; până la „Am minţit / Că m-am născut, că am trăit? / Şi eu m-am născut? Şi am trăit? / Nu-i dovedit" în *Nu ştiu:* CĂLĂTORIE ÎN VIS).

[13] „Rugăciunea mea e o mărturisire că nu ştiu şi că aş voi să ştiu, - dar de vreme ce nu trebuie să ştiu, rodesc în neştire ca vişinii, care, din beţe uscate, scot flori albe, frunze gingaşe." (*Ps.* XXI).

[14] „Dumnezeu nu este departe … L-ai simţit? Se clatină vişinii, au tresărit foile de porumb, s-a culcat iarba ciulită (…) S-au dat florile îndărăt şi i-au făcut loc, scuturând mărgăritare de rouă, în drumul lui fără potecă. (…) Iezii s-au sculat din genunchi şi s-au uitat: au văzut ceva?" (*Ps.* XXIV); „Ascultă pasul Domnului din sân. De-acum poţi rămâne singur, şi nu ţi se va mai urâ. De bate inima şi se bate şi steaua dintr-un plop: o tresărire." (*Ps.* XXVII); „Cântă, vioară, cântă! Parcă-n glasul tău ceva seamănă cu şoaptele zburătoare ale lui Dumnezeu." (*Ps.* XVI).

[15] „Pentru ce, Doamne, atâta cruzime şi atâta măcel în grădina ta frumoasă? Unul mai viu mă pândeşte întotdeauna, ca să mă ucidă: că sunt eu floare, pasăre sau altă faptură, mare şi mică. (…) Este drept să ne înghiţim unii pe alţii? O floare înnăbuşeşte o floare: un om pe alt om ucide. Este drept?" (*Ps.* XVII); „(…) Scârbit de faţa oamenilor noştri, întorşi între cârtiţe şi broaşte, soarele nu se mai arată nici în fereastră celui nevinovat şi cinstit." (*Ps.* XVIII).

[16] „Din vernicia ta nu sînt măcar un ceas." (*Ps.* IV); „Trăirea mea se cheamă viaţă, şi omoară. / Dar tu mi-ai spus odinioară / Că ne ucide moartea, nu viaţa şi iubirea; / Atât a învăţat la tine omenirea. // Nu mi-ai vorbit de lacrimi niciodată, / Dar lacrima-i în mine adunată. / M-ai îndemnat să joc, să cânt, / Şi nu mi-ai pomenit şi de mormânt." (*Ps.* XL, datat „Ianuarie 1967": NOAPTEA), care se închide cu celebrele versuri tragice: „Tu n-ai făcut pământul din milă şi iubire. / Îţi trebuia loc slobod, întins, de cimitire."

care regăsim acest motiv şi la care am putea face referinţă, dar prezentul discurs se va rezuma numai la psalmi.

În fine, o ultima temă ar putea fi cea a *artei*[17].

Nu putem fi întru totul de acord cu formularea lui Şerban Cioculescu, prea tranşantă poate, conform căreia Arghezi ar trebui considerat ca fiind cel mai mare poet religios român. Într-un studiu publicat în 1983, am investigat lirica argheziană, iar concluziile la care am ajuns mă determină să cred că prezentizarea absenţei lui Dumnezeu, o temă cu multe implicaţii, ca şi motivele ei, importantă desigur, dar din păcate şi generatoare de ciudă în eul arghezian, nu poate fi văzută şi interpretată ca o mărturie şi ca un mesaj care să ne ajute în drumul nostru pământean, mai ales într-o epocă de criză axiologică.

Asumându-mi riscul de a fi neînţeles, aş îndrăzni să sugerez un alt nume de poet român, un poet care trăieşte de la o vreme într-un oarecare con de umbră, dar a cărui operă mi se pare cu totul remarcabilă îndeosebi în prezent. Pentru reîntemeierea valorilor autentice, omeneşti, în ultimă instanţă creştine, vreau să recuperez aici lecţia antropocentrică pe care ne-a lăsat-o Nichita Stănescu. Să nu uităm că *11 Elegii*, cartea din 1966, conţine de fapt încă o elegie nenumerotată cu titlul *Omul fantă* închinată lui W. F. Hegel. Şi, lucru şi mai semnificativ, volumul purta ca subtitlu, cenzurat în acea epocă (dar din păcate absent şi acum din ultima ediţie Humanitas), *Cina cea de Taină*. Amintesc aici şi faptul că, auto-comentându-şi cartea, în volumul *Antimetafizica* Nichita a scris: „această carte, în sensul grec al cuvântului carte". Ceea ce ne trimite direct la forma greacă *biblion*, care la plural este bineînţeles *Biblia*. Dacă recitim *Elegia a 10-a*, care poartă în *esergo* cuvântul *sunt*, ortografiat cu *u* deja din prima ediţie, găsim un vers memorabil care este o rescriere a ultimului vers din *Scrisoarea a IV-a* a lui Mihai Eminescu: „Ah, organele sunt sfărâmate şi maestrul e nebun!". Important, în plan intertextual, mi se par totuşi câteva formulări poetice care sunt o uimitoare replică punctuală la câteva versuri argheziene. Acolo unde Nichita scrie: „organ pieziş, organ întins", regăsim poate un ecou al

[17] „(…) Am născocit o dreptate, ca să apăr cei neînzestraţi; căci am născocit şi scrisul, şi cititul, şi foaia de hârtie pe care muştele albastre ale gândurilor lasă veciei semnele mele, după ce eu m-am risipit." (*Ps.* XVII); „Mi-ai trimis fluturi, şi erau omizi. / Mi-ai trimis răcoare, şi mi-ai bătut cu grindini. / Mi-ai trimis lumină, şi mi-ai pârjolit păşunea. / Dar mi-ai dat cuvintele, ca să mă vaiet şi să te intreb. / Iartă, Doamne, comoara asta e mai mare…" (*Ps.* XXXIII).

celebrului vers arghezian: „Tare sunt singur, Doamne, şi pieziş” (*Ps.* II). Dar şi mai importante sunt unele construcții anaforice: de la arghezianul „Sunt bolnav de mirezme. / Sînt bolnav de cântece, mamă” (din renumitul poem *Rada*) la „Sunt bolnav, sunt bolnav, nu de cântece... ” prin care Nichita introduce un puternic element de negație în replica lui autorială. Dar tot Nichita a scris mai apoi: „sunt bolnav, sunt bolnav, nu de cântece ci de ferestre sparte”. Referitor la această formulare, aş îndrăzni să vă citesc un poem splendid din *Cuvinte potrivite* care este *Morgenstimmung:*

Tu ți-ai strecurat cântecul în mine
Într-o dup-amiază, când
Fereastra sufletului zăvorâtă bine
Se deschisese-n vânt,
Fără să ştiu că te-aud cântând.

Cântecul tău a umplut clădirea toată,
Sertarele, cutiile, covoarele,
Ca o lavandă sonoră. Iată,
Au sărit zăvoarele,
Şi mânăstirea mi-a rămas descuiată.

Şi poate că nu ar fi fost nimic
Dacă nu intra să sape,
Cu cântecul, şi degetul tău cel mic,
Care pipăia mierlele pe clape –
Şi-ntreaga ta făptură, aproape.

Cu tunetul se prăbuşiră şi norii
În încăperea universului închis.
Vijelia aduse cocorii,
Albinele, frunzele... Mi-s
Şubrede bârnele, ca foile florii.

De ce ai cântat? De ce te-am auzit?
Tu te-ai dumicat cu mine vaporos –
Nedespărțit – în bolți.
Eu veneam de sus, tu veneai de jos,
Tu soseai din vieți, eu veneam din morți.

Bineînțeles şi Arghezi reia aici două versuri eminesciene, din celebrul *Luceafărul...* dar nu aceasta este acum miza. Revenind la *Elegia a 10-a*, o problemă fundamentală reiese din versurile sus-menționate, care revelă relația pe care Nichita vrea să o instaureze cu poezia însăşi şi cu autoritatea poetică pe care o deținea până atunci Tudor Arghezi, considerat cel mai mare poet român din secolul XX-lea. În *Elegia a 10-a* versurile finale spun cu forță „de numărul unu sunt bolnav, că nu se mai poate împarte...". Ceea ce reactualizează o viziune, aş spune neoplotiniană, a esenței divine. Aş propune aici două citate extrase din două eseuri, mai puțin cunoscute probabil, de-ale lui Nichita, despre moartea lui Ptolemeus.

> *„De câte ori mă gândesc la faptul că Ptolemeu a murit, mă cuprinde aceeaşi disperare, ca şi cum ar fi murit ieri, azi, sau chiar acum în clipa aceasta sub ochii mei. Nu pot să cred c-a murit. Mirosul lui de om viu stăruie în aerul meu. Gesturile lui îmi flutură încă aerul şi glasul lui îl aud în timpane ca şi cum adevărul ar putea să aibă trup omenesc. Şi felul lui de a spune lucrurile de la obraz încă mă mai face să roşesc de ruşine, de vină că am lăsat cu bună ştiință minunatul, neverosimilul, nesfârşitul pământ să devină sferă. Niciodată n-am să învăț că el a murit."*

De asemenea, într-un eseu intitulat *Eminescu,* există o formulare similară care provoacă interogația: cât este ea adresată lui Eminescu sau cât este adresată altuia?

> *„Atâta să nu uitați, că el a fost om viu. Viu, pipăibil cu mâna. Atâta să nu uitați, că el a băut cu gura lui, că avea piele îmbrăcată-n stofă. Atât să nu uitați, că ar fi putut să stea la masă cu noi, la masa Cinei cele de Taină. Atât să nu uitați, numai atât că El,* scris cu e mare*, a trăit înaintea noastră. Numai atât, în genunchi vă rog să uitați, să uitați că el a trăit înaintea noastră."*

Dacă ar fi să ne gândim la sentimentul timpului în universul arghezian şi în cel stănescian, am descoperi că prezentul este în Nichita timpul aşteptării unui viitor împlinit, al plenitudinii, aş relua chiar cuvântul rostit în aceste zile aici ca să spun: un *viitor omenesc*. În timp ce aş sugera că prezentul la Arghezi nu există, există numai trecutul.

Voi aminti aici câteva versuri exemplare pentru ideea arghezian㠠că doar trecutul are un sens în devenirea noastră istorică: „Și sufletul geme mușcat de trecut, / Ca fiară de-o fiară cu pas cunoscut” (*Prigoană*), „Durerea mi se pierde-n fum, / Tot căutând un vreasc de rost / Într-aste drumuri fără drum, / În care toate dor au fost, / Și nu mai sunt acum.” (*Doliu*). Prin urmare, s-ar părea că pentru Arghezi nu există o viziune a viitorului.

În centrul lumii, deci, Nichita repune ființa umană. Mergând până la o simpatie, empatie aș putea spune, cosmică, care înglobează toate viețile, și vegetale și animale. O viziune pe care am putea-o denumi, forțând un pic nota, franciscană. O viziune în care poetul își asumă, prin re-întemeierea sensului, o valență hristologică dacă îi recitim un *haiku* din volumul *Epica Magna*:

Eu nu sunt altceva decât
o pată de sânge
care vorbește.

Trei versuri care ar putea fi o rescriere poetică condensată a formulei de mulțumire pe care credinciosul ortodox o rostește adresându-se lui Hristos în cursul *Împărtășaniei*. Formula care recită:

> „*Ce-Ți voi da în schimb pentru Trupul și Sângele Tău preasfânt cu care m-ai hrănit pe mine nevrednicul? Îți ofer, Iisuse, trupul și sângele meu.*”

Dan Hăulică:

Mulțumim tuturor, profesorului Mazzoni, nu numai pentru acribia filologică, dar pentru pasiunea cu care a ştiut să se apropie de poezia românească şi pentru înțelesul acesta, reparator dacă vreți, pe care îl aduce în felul de a aborda creația lui Nichita Stănescu. Eram împreună, în jurul lui Eugen Simion, în luna ianuarie, când evenimentul foarte pozitiv al sosirii printre noi şi pentru noi a câtorva sute de manuscrise, ciorne de poeme şi prime jeturi ale creației stănesciene, păstrate de prietenii săi sârbi, ne-a oferit ocazia să organizăm, la Fundația Națională de Ştiință şi de Artă, a cărei directoare operativă este doamna Maia Simionescu, o expoziție foarte pregnantă. Se vedea acolo că zbaterea lui Nichita Stănescu duce către limanuri pe care deseori le uităm, pentru că e un fel nu atât de ignorare dar de lustruire cumva a asperităților şi a unghiurilor în felul de a recepta poezia. Încât cred, chiar cu impresia uneori de nedreptate la adresa lui Arghezi pe care poate să ne-o provoace această analiză, că e util, e util să ne uităm cu un ochi nou la o asemenea paralelă.

Există o perspectivă ontologică de-o asemenea profunzime la Arghezi când, de pildă în *De-a v-ați ascuns*, este vorba despre omul în fața morții, încât intuiția cititorului e chemată să depăşească orice dispută dogmatică. A şti să mori este cea mai bună şcoală pentru un creştin, şi asta este autentic şi statornic în Arghezi. Dincolo deci de tot ceea ce poate să pară, un joc, bineînțeles, servit magistral de alchimia cuvântului.

Dar să ne despărțim cu promisiunea de a reveni asupra acestei teme, cred că ne-ați incitat pe toți şi în cursul reflexiunii noastre ulterioare, să facem referință la ceea ce ați aruncat în discuție. Oricum această vorbă de neuitat: *eu veneam din morți*, trebuie să ne fie prezentă, pentru că asta explică adâncimea percepției lui Nichita. Vă amintiți? – e un poem în care atârnă generațiile pe mii de ani, când cei de deasupra sunt ținuți ca-ntr-un fel de lanț imens de greu care-i trage în jos în adâncimea mileniilor. Această percepție este aceea a unui mare poet al ideilor, încât cred că este foarte important să ne raportăm la incitația dumneavoastră şi în continuare. S-o facem cu îndemnul nu la o relativitate moale şi ne-expresivă, ci la un lucru despre care vorbea Papa Ioan Paul al II-lea şi pe care l-a reluat actualul Papă, Benedict al XVI-lea, despre valorile esențiale, despre bunătate, care trebuie văzută nu orizontalizat, ca un schimb, ca o ofrandă de activism laic. Să nu uităm că toate aceste valori şi bunătatea despre care vorbeam înainte, şi pe care ne-a amintit-o Eugen Simion, trebuie văzute în planul vertical al transcendenței care coboară şi care dă un alt înțeles, o şiroire de lumină

peste aceste trăiri ale noastre. Şi cred că aici, în acest loc, şi sub semnul evocării noastre, închinate Maicii Benedicta, trebuie să nu uităm aceste imperative. Nu-i vorba de globalizare, de o eră a intercomunicației în sens de superficială comoditate, ci este vorba de o deschidere către valori care să suporte această ploaie de lumină care să ne dea un înțeles cu adevărat total, dar într-o perspectivă cu mult mai înaltă.

COMUNICĂRI, EVOCĂRI, INTERVENȚII

Moderator: Alexandru Zub

Nicolae-Şerban Tanaşoca

Unitate şi diversitate în literatura parenetică bizantină

Amintirea Maicii Benedicta.

Cu îngăduința Dumneavoastră, Domnule Preşedinte, aş dori să încep prin a mulțumi, la rândul meu, Înalt Prea Sfințitului Pimen, Prea Cuviosului Părinte Stareț Melchisedec, tuturor Părinților din Sfânta Mănăstire Putna, care se străduiesc să ne facă şederea aici cât mai plăcută, pentru ca lucrarea noastră să fie mai spornică. Sunt bucuros să-i revăd aici, adunați pentru a-i cinsti amintirea şi a păstra viu spiritul în care Doamna Academician Profesor Zoe Dumitrescu-Buşulenga, monahia Benedicta, şi-a conceput opera de cultură, pe unii dintre cei care i-au fost mai apropiați: pe Maica Eufrosina, la care ținea nespus de mult şi care i s-a devotat cu admirabilă statornicie, asistând-o până în ultima clipă, pe familia Radu şi Rodica Marinescu, iubiții ei nepoții care-i execută cu exemplară râvnă legatele, pe familia Dan şi Cristina Hăulică, discipoli şi fii spirituali cărora li se datorează în hotărâtoare măsură închegarea grupării noastre menite să promoveze, aşa cum a propovăduit întotdeauna, acordul între credința creştină şi creația culturală.

Am avut privilegiul s-o cunosc din fragedă copilărie pe „Zozi”, sclipitoarea logodnică a unchiului meu Apostol Bușulenga, la care țineam foarte mult. Am asistat la cununia lor – văd şi azi în fața ochilor chipul înlăcrimat, după datină, al miresei – şi am fost, decenii mai târziu, cununat de ei. A intrat în familia noastră de aromâni, marcată de un conservatism specific, nu întotdeauna uşor de acceptat de cineva din afară, a îmbrățişat valorile şi obiceiurile noastre, a deprins chiar şi dialectul aromânesc. A trăit, potrivit foarte strictului nostru etos tradițional balcanic, în aceeaşi casă cu soacra ei, s-au respectat, sprijinit reciproc şi iubit. Au traversat împreună, strâns uniți, vremuri grele. Îi vizitam frecvent pe soții Bușulenga în primitoarea lor casă din strada Octav Cocărăscu, în care au locuit multă vreme. Iarna, pentru că era adesea criză de lemne de foc, se făcea căldură numai în două camere: în dormitorul lor, care devenea atunci şi birou de lucru, şi sufragerie, şi salon de primire, şi în camera bătrânei doamne Bușulenga, sora bunicii mele materne. Aşa au trăit până târziu, către sfârşitul anilor ‘60. Unchiul meu, jurist eminent, cu care fusese colegă de doctorat la Drept, primul ei doctorat, a fost exclus din barou după instaurarea regimului comunist şi a devenit jurisconsult la o bancă. Puțini pot crede ceea ce încă şi mai puțini ştiu, anume că nu a fost nicidecum o răsfățată a vieții şi că a refuzat net, chiar după ce a dobândit un loc potrivit valorii ei în societate, privilegii care i s-au oferit.

Doamna Zoe, Maica Benedicta, a însemnat mult pentru mine, nu numai ca model de personalitate intelectuală, nu numai ca maestru de la care poți deprinde metoda cercetării ştiințifice în câmpul literelor şi artelor, ci şi ca sursă neistovită de energie spirituală. A arătat dintotdeauna un viu interes pentru toate formele de credință şi trăire religioasă, a fost ispitită chiar, cândva, de sincretisme, dar a nutrit întotdeauna o mare devoțiune față de Sfânta noastră Biserică. Opțiunea ei irevocabilă pentru Ortodoxie şi pentru viața îmbisericită era impresionant de fermă, se angaja nu o dată în controverse animate pe această temă chiar cu unii dintre membrii familiei noastre, mai înclinați către scepticism şi liberă cugetare. Dar, poate tocmai pentru că fusese încercată de toate cutezanțele umanismului şi de toate ambițiile intelectualismului, asemenea oamenilor acelei Renaşteri de care era fascinată, dobândise în anii deplinei maturități o profundă şi autentică smerenie. Îmi spunea: „mi-am găsit liniştea sufletească, atunci când am ajuns să cred în Dumnezeu şi să mă rog Lui ca ultima babă din sat”, „aceasta e calea”. Mă simt îndreptățit să aduc mărturie aici despre curajul cu care şi-a afirmat şi şi-a apărat credința creştină în vremuri potrivnice chiar

din funcţiile de răspundere academică pe care le-a deţinut. Ca puţini intelectuali contemporani, a înţeles să-şi desăvârşească viaţa spirituală călugărindu-se, cu maximă discreţie, aşa cum s-a legat, martoră este Maica Eufrosina, în ziua încetării soţului ei din viaţă. Port în minte nenumărate amintiri legate de ea: sunt întâmplări, gesturi, dialoguri, confesiuni, îndemnuri, evocări de oameni şi lucruri din trecut, consideraţii admirative, întristate ori acide despre contemporani care mi-au rămas întipărite în memorie, dar nu e momentul să le depăn acum. O voi face, poate, atât cât se cuvine, altădată. Trebuie să vă mărturisesc însă că m-a adus acum aici, în primul rând, conştiinţa datoriei de a omagia public tăria cu care a susţinut întotdeauna valoarea şi rodnicia culturală a credinţei creştine, ardoarea cu care pleda pentru unirea tuturor creştinilor, încrederea ei neclintită în Pronia dumnezeiască. Îi sunt recunoscător pentru că mi-a recomandat mereu să meditez asupra acestor lucruri şi să-i urmez pilda.

Universalism bizantin şi particularism naţional în spaţiul estic şi sud-estic european.

Am pregătit pentru această întrunire o comunicare ştiinţifică foarte tehnică, poate chiar pedantă, referitoare la unitatea în diversitate a literaturii parenetice bizantine. Ţinând seama însă de caracterul predominant comemorativ şi omagial pe care l-au imprimat reuniunii noastre intervenţiile foarte personale ale vorbitorilor de până acum, fără să renunţ la esenţa comunicării mele, mi se pare mai potrivit să arăt, referindu-mă cu precădere, spre exemplificare, la parenezele bizantine, pertinenţa opiniilor Doamnei Zoe despre cultura şi literatura bizantină, despre raporturile lor cu literatura şi cultura românească. Sunt opinii desprinse nu atât din paginile scrise, cât din convorbirile purtate de multe ori cu dânsa; ele reflectă opţiuni axiologice, întemeiază atitudini culturale şi, nu în ultimul rând, implică sugestii de orientare a cercetării fenomenului cultural bizantin. În formarea mea ca studios al Bizanţului şi al lumii balcanice, aceste convorbiri au jucat rolul lor şi-mi mărturisesc aici datoria de recunoştinţă şi din acest punct de vedere faţă de Doamna Zoe.

Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Maica Benedicta, socotea, pe bună dreptate, că, pentru vechea cultură românească, formele culturii şi civilizaţiei bizantine, pe care aceasta le-a adoptat, au fost nu un factor de întârziere a evoluţiei ei istorice, cum crezuseră unii ideologi ai liberalismului şi modernismului, ca E. Lovinescu ori D. Drăghicescu, ci calea medievală de acces la universalitate, specifică lumii din spaţiul estic şi

sud-estic european în care şi-a desfăşurat viaţa, alături de alte popoare ortodoxe – greci, bulgari, sârbi, ruşi – supuse influenţei Imperiului şi civilizaţiei bizantine, poporul român.

Într-adevăr, Bizanţul a promovat întotdeauna, dându-le expresie în limba greacă, un anumit universalism, o ecumenicitate, o catolicitate, ce se regăsesc deopotrivă în ideologia politică, în eclesiologie, în cultură. Numit oficial *„basileia ton Romaion" („imperium Romanorum", „împărăţia romanilor")*, Imperiul bizantin revendica pentru sine nu numai moştenirea, ci însăşi identitatea Imperiului roman pe care a socotit că-l întrupează, până la căderea din 1453 sub otomani, fără soluţie de continuitate. Cetatea lui Constantin, Noua Romă, îşi arogase, precum Vechea Romă, misiunea providenţială de a unifica întreaga omenire într-un singur cosmopolis, în frunte cu bazileul, deţinătorul carismei imperiale, al puterii politice supreme, încredinţate lui nemijlocit de Dumnezeu. În cadrul mondial al Imperiului ecumenic, orice putere locală era legitimată numai prin recunoaşterea pe care i-o acorda, delegându-i implicit autoritatea corespunzătoare şi definindu-i locul în ierarhia politică a lumii, împăratul din Constantinopol. Integrată în acest sistem, orice formaţiune recunoscută de Bizanţ participa, aşadar, la ordinea politică universală şi îşi vedea garantată totodată o anumită marjă de autonomie[1]. În concepţia bizantină, care e şi a noastră, Biserica era şi ea o instituţie unitară catolică, aşadar, universală, organizată însă nu pe baza principiului monarhiei spirituale, precum Biserica romano-catolică, papală, ci pe baza principiului sinodalităţii episcopale: toţi ierarhii lumii creştine, egali între ei din punct de vedere haric, asemenea Sfinţilor Apostoli, ai căror drepţi succesori sunt, formau sinodul ecumenic, al cărui cap real, dar nevăzut, era Cristos, unicul izvorâtor nemijlocit al autorităţii lor spirituale. Din punctul de vedere al organizării ei administrative, lumeşti, Biserica se adapta totuşi ordinii şi ierarhiei imperiale, astfel încât fiecare autoritate locală, regională sau

[1] Din imensa literatură a problemei, citez aici cartea lui Endre von Ivanka, *Rhomäerreich und Gottesvolk. Das Glaubens-, Staats- und Volksbewußtsein der Byzantiner und seine Auswirkung auf die ostkirchlich-osteuropäische Geisteshaltung*, Freiburg-München, 1968 şi culegerea de studii ale lui Franz Dölger, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Darmstadt, 1964. Este foarte elocvent în privinţa ierarhiei bizantine de state şi principi, manualul de epistolografie editat de Jean Darrouzes, *Ekthesis nea. Manuel des pittakia du XIVe siècle*, „Revue des études byzantines", 27, 1969, 4-127, în care sunt enumerate formulele oficiale, foarte nuanţate, de adresare către şefii politici şi conducătorii religioşi ai naţiunilor medievale, inclusiv către voievozii şi mitropoliţii Ţărilor române.

națională avea parte de un arhiereu, patriarh, mitropolit ori arhiepiscop, pe măsura locului ei în ierarhia imperială, confirmat de Imperiu, în acord cu Patriarhia. Bisericile naționale se puteau bucura chiar de privilegiul de a folosi curent şi altă limbă de cult decât greaca şi nu au fost supuse toate, întotdeauna, chiriarhiei patriarhale constantinopolitane[2]. În ce priveşte cultura, Bizanțul a preluat şi dezvoltat sistemul instructiv-educativ reprezentat de *paideia* clasică greco-romană, adaptându-l însă învățăturii Bisericii creştine şi ideologiei imperiale şi atribuindu-i drept finalitate modelarea personalității umane în spiritul lor. Creştină şi imperială, cultura bizantină propagă, fără îndoială, valori universale, într-o limbă de comunicare universală, care e greaca bizantină, o variantă evoluată de *koiné* elenistică şi în forme literare universal recomandabile, strict articulate potrivit normelor prescriptive ale retoricii de tradiție clasică[3]. Aceste forme puteau fi şi au fost cultivate nu numai în greacă, dar şi în celelalte limbi ale popoarelor din sfera de autoritate şi influență a Bizanțului, stimulând astfel dezvoltarea culturilor naționale din „Commonwealthul" bizantin, cum a numit Dimitri Obolensky comunitatea bizantină de națiuni[4], într-unul şi acelaşi spirit, repet, imperial şi creştin, aşadar universalist.

Atât unitatea, cât şi diversitatea formelor de organizare şi cugetare politică, ale structurilor şi vieții bisericeşti, ale culturilor din spațiul dominat real de Bizanț sunt lesne sesizabile de cercetătorii istoriei popoarelor din

---

[2] Hans-Georg Beck, *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, München, 1959, Fr. Dvornik, *Byzance et la primauté romaine*, 1964.

[3] Sinteze fundamentale privind literatura bizantină sunt clasicul manual al lui Karl Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, München, [2]1897 şi noile manuale care îl actualizează, fără să-l înlocuiască, ale lui Herbert Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I-II, München, 1978, Hans-Georg Beck, *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, München, 1959 şi *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, München, 1971. Pentru spiritul clasicizant şi retorismul culturii bizantine trimit la Franz Dölger, *Die byzantinische Dichtung in der Reinsprache*, Berlin, 1948, p. 7-13; Herbert Hunger, *Aspekte der griechischen Rhetorik von Gorgias bis zum Untergang von Byzanz*, Wien, 1972; Fr. Dölger, *Der Klassizismus der Byzantiner, seine Ursachen und seine Folgen*, „Geistige Arbeit", 5, 1938, 12, p. 3-5 (=*Paraspora*, Ettal, 1961, p. 366-377); Romilly J. H. Jenkins, *The hellenistic Origins of Byzantine Literature*, „Dumbarton Oaks Papers", 17, 1963, p. 43. O admirabilă sinteză privind spiritul creştin în cultura bizantină aparține lui Herbert Hunger, *Reich der neuen Mitte. Der christliche Geist in der byzantinischen Kultur*, Graz-Wien-Köln, 1965.

[4] Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, Londra, 1971 (=*Un Commonwealth medieval: Bizanțul, Europa de Răsărit, 500-1453*, Traducere: Claudia Dumitriu, Postfață: Nicolae-Şerban Tanaşoca, Editura Corint, Bucureşti, 2002).

acest spațiu. Este cert că, pentru toate aceste popoare, modelul bizantin a fost factorul universal creator de unitate, iar particularitățile ființei fiecăruia dintre ele şi ale condițiilor lor de viețuire (trăsăturile psiho-somatice native şi habitudinile psihice dobândite, tradițiile proprii, gradul de complexitate al organizării sociale şi nivelul de civilizație, condițiile geografice în care şi-au desfăşurat viața, influențele externe asimilate în conjuncturi istorice date) au fost factori creatori de diversitate națională. Bizantine în măsura în care se inspiră din şi servesc aceeaşi ideologie, respectă şi propagă aceeaşi învățătură religioasă, se supun aceloraşi norme estetice, folosesc aceleaşi procedee artistice, fundamentate de aceeaşi teorie cu rădăcinile în antichitatea clasică greco-romană, statele şi culturile popoarelor modelate de acțiunea şi influențele Imperiului constantinopolitan dezvoltă tot atâtea variante naționale, mai mult ori mai puțin provinciale, ale bizantinismului pe care îl îmbogățesc cu elemente originale şi pe care îl prelucrează totodată, adaptându-l propriilor lor aspirații şi capacități creative, de cele mai multe ori la un nivel mult mai modest, dar cu rezultate de frapantă autenticitate şi inefabil farmec.

Nu voi avea nesăbuința să afirm că Doamna Zoe a formulat ea, cea dintâi, asemenea opinii despre universalitatea Imperiului bizantin şi a civilizației sale, despre rolul lor stimulativ în dezvoltarea culturilor naționale din Sud-Estul şi Răsăritul Europei. Ştim cu toții că, la noi, Nicolae Iorga[5], urmat de discipolii săi, este cel care a declanşat mişcarea de idei vizând reconsiderarea valorii universale a elenismului bizantin şi post-bizantin şi efectele influenței lui, după cum, în cultura greacă, Dionysios Zakythinos[6], întemeietorul şcolii bizantinologice greceşti contemporane, a restituit Bizanțului, rupând cu interpretările romantice, îngust naționaliste,

[5] Despre concepția bizantinologică şi contribuția lui Nicolae Iorga la dezvoltarea studiile bizantine, v. *Nicolae Iorga – istoric al Bizanțului*, culegere de studii, îngrijită de Eugen Stănescu, Bucureşti, 1971 (autori: Eugen Stănescu, Emanuela Popescu, Andrei Pippidi, Stelian Brezeanu, Tudor Teoteoi, Cristina Rotman, N. Ş. Tanaşoca, Radu Lăzărescu, Olga Cicanci).

[6] Dionysios Zakythinos, *Du romantisme au nationalisme*, p. 41-47 şi *Le point de vue des épigones*, p. 89-96 din *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft,* XV, 1966, unde sunt grupate o serie de studii consacrate *Bizanțului în gândirea istorică a Europei cu începere din sec. XVII.*

dimensiunea lui ecumenică, cosmopolită, iar dintre învățații ruşi, exilatul prinț Dimitri Obolensky a relevat mai pregnant decât oricine rolul Bizanțului în integrarea europeană a națiunii sale ca şi a tuturor națiunilor ortodoxe din Balcani. Este însă meritul Doamnei Zoe de a fi promovat statornic, uneori împotriva curentelor dominante de idei ale vremii în care a trăit, asemenea puncte de vedere şi judecăți de valoare asupra funcției integratoare, în sens ecumenic, a Bizanțului în spațiul supus autorității sale politice şi influenței sale culturale.

Precaritatea poncifelor negative despre Bizanț şi literatura bizantină.

Pe lângă prejudecățile privitoare la semnificația şi rolul influenței bizantine în cultura românească şi în culturile celorlalte popoare ortodoxe, Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Maica Benedicta, nu ostenea să combată, cu pasiune, inteligență şi erudiție, pe bună dreptate, toate poncifele negative despre Imperiul şi cultura bizantină ca atare, moştenite de istoriografia europeană modernă atât de la rivalii şi adversarii occidentali, latinii romano-catolici, ai Bizanțului din Evul Mediu, cât şi de la gânditorii luminişti din secolul al XVIII-lea, înverşunați deopotrivă, aceştia din urmă, în numele rațiunii, atât împotriva bizantinismului, cât şi a catolicismului. Aceste poncife sunt numeroase şi nu au fost încă înlăturate cu totul din mentalitatea contemporanilor noştri.

Într-adevăr, limitându-ne la domeniul literaturii, putem aminti că, pentru mulți cercetători, unii chiar cu merite mari în editarea textelor bizantine, precum, ca să dau exemplu concludent, filologul Max Treu[7], literatura bizantină este marcată de *epigonism* şi *sterilitate*, ea n-ar fi decât o colecție de imitații neinteresante, servile ale literaturii elenistice. Deşi foarte îndatorată modelului clasic antic, producția literară bizantină este însă, în realitate, foarte originală nu numai prin ideile noi pe care le vehiculează folosind panoplia mijloacelor retorice moştenite de la cei vechi, dar şi prin genurile literare noi pe care le elaborează, între care, de pildă, imnografia religioasă *(condacele* şi *canoanele)*, viețile de sfinți şi biografiile de împărați, cronicile universale, istoriile contemporane cu tentă memorialistică. Acuzată adesea că ar propaga *obscurantismul fanatic* şi

[7] Max Treu, *Nicephori Chrysobergae ad Angelos orationes tres*, Programm Friedriechs-Gymnasium Breslau, 1892, p. 41 urm. cu o vehementă ieşire împotriva „turmei sordide" a scriitorilor bizantini.

servilismul linguşitor faţă de monarhul autocrat, literatura bizantină vădeşte, dimpotrivă, de multe ori o mare deschidere de spirit din partea autorilor ei, eruditi cu multiple curiozităţi intelectuale şi pasionaţi bibliofili, familiarizaţi cu sistemele filosofice şi valorile literare antice, cu platonismul şi aristotelismul, cu marile tradiţii ale retoricii, interesaţi de producţia culturală şi spiritualitatea occidentală şi sensibili la sugestiile lor, dotaţi cu spirit critic faţă de despotism, fanatisme şi superstiţii, ataşaţi drepturilor cetăţeneşti, libertăţii de gândire şi expresie, în limitele fireşti pentru Evul Mediu ale ideologiei imperiale şi ale dogmaticii creştine. Nu obscurantismul, ci un anumit *umanism creştin*[8] caracterizează, aşadar, în realitate, literatura bizantină. El stă la baza sistemului educativ bizantin, avatar creştin al anticii *paideia*, şi e transmis, o dată cu ea, Occidentului, care-l receptează cu entuziasm, în pragul Renaşterii[9]. În sfârşit, *monotonia*, corolarul celorlalte defecte mai sus menţionate, imputată frecvent literaturii bizantine, nu poate fi nici ea reţinută ca o trăsătură definitorie a acestei literaturi. Fără să contestăm unitatea stilistică a textelor literare bizantine, datorată atât limbii literare în care sunt scrise – greaca comună „pură", clasică – oarecum artificială, dar mlădiată cu eleganţă, precum latina ciceroniană a lui Erasmus, cât şi concepţiei retorice, clasicizante despre literatură în spiritul căreia sunt elaborate, nu putem să nu remarcăm totuşi frapanta lor diversitate de conţinut şi formă.

Literatura parenetică bizantină.

Literatura parenetică, unul dintre genurile literare bizantine cele mai originale şi mai bogat reprezentate, ilustrează în chip pregnant toate aceste trăsături fundamentale ale literaturii Bizanţului. Într-una dintre ultimele mele convorbiri cu aceea care devenise Maica Benedicta, îi împărtăşeam preocupările mele legate de traducerea principalelor texte parenetice bizantine în româneşte şi dezvoltam consideraţiile asupra acestui gen literar bizantin pe care am ales să le reformulez şi în faţa dumneavoastră, astăzi, în amintirea ei, a erudiţiei, a spiritului de fineţe, a gustului literar de care dădea strălucită dovadă în asemenea dialoguri, în care se angaja cu nobilă pasiune.

---

[8] Herbert Hunger, *Der christliche Humanismus*, în *Reich der neuen Mitte*, Graz-Wien-Köln, 1965, p. 355-369 (= N. Ş. Tanaşoca, *Literatura Bizanţului*, Bucureşti, 1971, p. 121-143).

[9] Cf. Paul Lemerle, *Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle*, Paris, 1971.

Confundată multă vreme cu literatura encomiastică[10], literatura parenetică este unul dintre genurile retoricii aulice bizantine. Ambele sunt avataruri bizantine ale vechii retorici demonstrative, de aparat *(epideiktice)* greceşti şi au ca scop propagarea imaginii suveranului ideal, prin cuvântări rostite în cadrul ceremoniilor de la Curtea imperială, cu diferite prilejuri. Textele aparţinând genului encomiastic sunt cuvântări de laudă, *enkomia*, care îl elogiază pe bazileu pentru că ar întrupa calităţile suveranului optim, celelalte, parenezele sunt cuvântări educative, de sfătuire, *paraineseis*, care recomandă bazileului însuşirea calităţilor absolut necesare suveranului optim. Şi unele şi celelalte sunt, aşadar, expresii şi mijloace de propagandă ale ideologiei imperiale bizantine, pledoarii în favoarea doctrinei puterii monarhice absolute de drept divin a împăratului, texte revelatorii şi normative de teologie politică. Cuvântările parenetice şi encomiastice reprezintă mai mult decât mostre de literatură ori de retorică. Ele sunt componente esenţiale ale „liturghiei imperiale", ale acelui spectacol desfăşurat după un scenariu savant întocmit, ce însoţeşte apariţiile în public ale monarhului, spectacol menit să dezvăluie participanţilor, prin rituri şi simboluri, prin cuvinte şi gesturi, prin aclamaţii, piese de vestimentaţie şi însemne, măreţia puterii imperiale, originea ei divină, semnificaţia politică şi religioasă a actelor împăratului[11].

Herbert Hunger, învăţatul care a surprins cel dintâi şi cel mai exact trăsăturile definitorii ale genului literar parenetic bizantin[12], a demonstrat că nu oricine putea să scrie, necum să-i adreseze împăratului, în cadrul solemn al ceremoniilor de la Curte, cuvântări parenetice. Asemenea texte prescriptive, destinate de cele mai multe ori fiilor de împăraţi, rostite public fie în momentul asocierii lor la domnie, fie cu prilejul preluării succesiunii, fie în alte împrejurări, nu puteau fi, în principiu, alcătuite decât de persoane îndreptăţite să-i dea sfaturi unui împărat, adică fie de părintele împăratului, aşadar de împăratul în exerciţiu, fie de un preceptor al tânărului împărat, fie de un înalt dregător devotat, înzestrat cu experienţă politică, talent literar şi oratoric şi cultură generală. Şirul autorilor bizantini de pareneze este deschis de Synesios din Cirene (cca. 370 – cca. 412), cu a sa cuvântare *Despre*

[10] P. Hadot, în *Reallexikon für Antike und Christentum*, s. u. *Fürstenspiegel*, Stuttgart, 8, 1972, p. 497-502.
[11] Cf. Otto Treitinger, *Die oströmische Kaiser-und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*, Jena, 1938.
[12] Herbert Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I, München, 1978, p. 157-165.

împărăție rostită de el în fața împăratului Arcadius, în calitate de ambasador al cetății sale, cuvântare în care apără libertățile cetățenești și opțiunile ei politice, inclusiv libertatea de expresie (*paresia)* și creionează curajos portretul bunului împărat, opunându-l monarhului nelegitim, tiranului[13]. Lui Synesios, personalitate aparținând epocii de tranziție de la Roma la Bizanț, îi succed autorii autentic bizantini de pareneze, dintre care sunt de amintit: *Agapet Diaconul*, probabil preceptorul împăratului Iustinian, în secolul al VI-lea[14]; împăratul *Vasile I Macedoneanul* (867-886), întemeietorul dinastiei zise macedonene, autorul oficial a două pareneze adresate fiului său, viitorului Leon al VI-lea zis Cel Înțelept (886-912), autorul lor real fiind însă, pare-se, patriarhul ecumenic *Fotie* (858-867, 877-886), preceptorul lui Leon[15]; *Teofilact* (1090-1108), viitorul arhiepiscop al Ohridei, preceptorul lui Constantin, fiul lui Mihail al VII-lea Dukas (1071-1078)[16]; *Kekaumenos*, general în retragere din Larisa Tesaliei (sec. XI), autorul unei pareneze atipice prin care adresează fiilor săi sfaturi privitoare la comportamentul în diferite demnități publice, inclusiv demnitatea de împărat[17]; *Nichifor Blemmydes* (1197-1272), reprezentant al umanismului niceean de după căderea Constantinopolului sub latini, care adresează, în secolul al XIII-lea, sfaturi de comportament imperial viitorului

[13] Synesio di Cirene, *Sulla regalita*, a cura di Carlotta Amande e Paola Graffigna, con una nota di Luciano Canfora, testo greco a fronte, traduzione latina di Dionysius Petavius, Palermo, 1999.

[14] Agapetos Diakonos, *Der Fürstenspiegel für Kaiser Iustinianos*, Erstmals kritisch herausgegeben von Rudolf Riedinger, Athenai, 1995 (Hetaireia philon tou laou, Kentron Ereunes Byzantiou). Despre Agapet, v. acum și Renate Frohne, Agapetus Diaconus. Untersuchungen zu den Quellen und zur Wirkungsgeschichte des ersten byzantinischen Fürstenspiegels. Diss. Tübingen, 1985.

[15] Kurt Emminger, *Studien zu den griechischen Fürstenspiegeln. II. Die spätmittelalterliche Übersetzung der Demonicea. III. Βασιλε ου κεφ λαια παραινετικ* . Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der philosophischen Fakultät (I. Sektion) der K. Ludwig-Maximilians-Universität zu München, vorgelegt von Kurt Emminger, München, 1913, p. 23-73 (textul bizantin: p. 50-73).

[16] *Discours au Porphyrogénète Constantin Doukas*, în Theophylacti Achridensis *Opera*, I, recensuit, gallice vertit, notis indicibusque instruxit Paulus Gautier, Tesalonic, 1980, p. 177-211.

[17] *Sovety i rasskazy Kekavmena. Sočinenie vizantijskogo polkovodca XI veka*, podgotovka teksta, perevod i komentarii G. G. Litavrina, Moskva, 1972.

Teodor al II-lea Laskaris (1254-1258), discipolul său[18]; *Toma Magistrul*, în călugărie *Teodul* (1270-1325), care scrie o lucrare parenetică pentru discipolul său Constantin Paleologul, fiul lui Andronic al II-lea Paleologul (1282-1328) şi o alta, foarte originală, un soi de manual al bunului cetățean, destinată tuturor bizantinilor[19]; împăratul *Manuel al II-lea Paleologul* (1391-1425), bazileu savant şi calofil, autorul unei lucrări parenetice foarte elaborate, adresate, în chip de testament, fiului său, viitorului împărat Ioan al VIII-lea Paleologul (1425-1448)[20].

Factori ideologici şi literari de unitate a literaturii parenetice bizantine.

Atât sub raportul conținutul ideatic, cât şi sub raportul formei literare, literatura parenetică bizantină înfățişează cititorului aspecte de incontestabilă unitate, confundată de exegeții mai puțin capabili ori dispuşi să înțeleagă mentalitatea bizantină cu monotonia. Au conferit unitate acestui gen literar, pe de o parte, *factori ideologici*, pe de alta *factori literari*.

Ideologia imperială bizantină nu a suferit modificări substanțiale de-a lungul mileniului de existență a Bizanțului[21]. Vom găsi, aşadar, în toate textele parenetice bizantine, referiri la unicitatea şi ecumenicitatea Imperiului, la preeminența lui absolută asupra tuturor formațiunilor politice din lume, la funcția lui civilizatoare şi misionară creştină, la concordia *(symphonia)* ce trebuie să guverneze raporturile dintre Imperiu şi Biserică, la originea dumnezeiască a puterii imperiale, *charisma* politică încredințată nemijlocit de Dumnezeu alesului său, la datoria bazileului de a imita

[18] Pareneza lui Blemmydes, intitulată metaforic *Basilikos andrias*, „statuia imperială", a fost editată critic de Kurt Emminger, *Studien zu den griechischen Fürstenspiegeln, I. Zum Andrias basilikos des Nikephoros Blemmydes*, Programm des Königlichen Maximilians-Gymnasiums, München, 1906, p. 8-36.

[19] Textele lui Toma Magistrul (Teodul Monahul) sunt editate în Migne, *Patrologia Graeca*, 145, col. 447-496 şi col. 495-548, însoțite de traducere latină. Au fost traduse în germană şi adnotate de Wilhelm Blum, *Byzantinische Fürstenspiegel. Agapetos, Theophylakt von Achrid, Thomas Magister*, Stuttgart, 1981, p. 99-193.

[20] Pareneza lui Manuel II Paleologul a fost publicată, însoțită de o traducere în limba latină, în Migne, *Patrologia Graeca*, 156, col. 320-384. Împăratul Manuel al II-lea a mai scris şapte cuvântări etico-politice adresate tot fiului său Ioan (PG, 156, col. 385-561) şi o alta destinată supuşilor săi credincioşi (PG, 156, col. 561-564), cf. Herbert Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I, p. 164, n. 17.

[21] Hélène Ahrweiler, *L'idéologie politique de l'Empire byzantin*, Paris, 1975 (=*Ideologia politică bizantină*, Traducere: Cristina Jinga, Postfață: Nicolae-Şerban Tanaşoca, Editura Corint, Bucureşti, 2002). V. şi Endre von Ivanka, *op. cit.*

modelul divin, cultivând virtuțile adecvate misiunii sale (*virtuțile teologale* – credința, speranța, dragostea, *virtuțile cardinale* – înțelepciunea, moderația, curajul, dreptatea, *celelalte virtuți naturale*), la comportamentul ideal al monarhului îndemnat să-şi aleagă judicios sfetnicii, preferându-i pe aceia care-i spun adevărul în față, la principiile moralei creştine ce trebuie respectate (milostenie, smerenie, înfrânare de la excese, castitate, fidelitate conjugală, fidelitate față de prieteni, spirit de dreptate față de dușmani, iertarea tuturor semenilor etc.), la etosul bizantin specific pe care trebuie să-l păzească (apărarea integrității Imperiului şi îndeplinirea misiunii sale, apărarea şi propagarea ortodoxiei, cultivarea minții şi a trupului potrivit principiilor *paideii* clasice încreştinate, comportarea civilizată în societate, abținerea de la oprimarea celor nevoiași, evitarea fiscalismului excesiv, respingerea venalității funcțiilor, asigurarea păcii mondiale şi armoniei sociale, abținerea de la privilegierea barbarilor în detrimentul romeilor etc.).

Factorii literari care dau unitate genului parenetic țin de clasicismul bizantinilor, de respectul lor scrupulos față de tradiția retorică. La originea acestui gen stau, în primul rând, cuvântările de sfătuire adresate de Isocrate lui Nikokles, lui Evagoras, lui Demonikos (*Sfaturile către Demonikos* ar putea fi un elaborat tardiv în stil isocratic), precum şi scrierile similare ale urmaşilor lui, între care Dion Chrysostomos, cu ale sale cuvântări adresate împăratului Traian. Cel de al doilea model literar al parenezelor bizantine sunt cărțile parenetice ale Sfintei Scripturi (*Înțelepciunea lui Solomon, Înțelepciunea lui Iisus fiul lui Sirah, Proverbele lui Solomon)* şi gnomologia creştină (*Patericul, Limonariul).* Cercetătorii au identificat setul de locuri comune retorice referitoare la calitățile principelui optim preluate de autorii bizantini de la înaintaşul lor exemplar, Isocrate, dar prelucrate în spirit creştin şi îmbogățite cu *topoi* aparținând literaturii gnomologice vetero-testamentare şi creştine. E vorba de comparații, metafore, epitete, sintagme, chiar şi jocuri de cuvinte: împăratul este asemenea soarelui, Imperiul este asemenea unei corăbii, iar împăratul cârmaciul ei, fericit Imperiul condus de un împărat filosof, împăratul este unsul lui Dumnezeu căruia trebuie să-i dea socoteală pentru felul în care-şi îndeplinește misiunea, împăratul nu trebuie să uite că este un muritor ca toți ceilalți oameni, împăratul trebuie să-şi aleagă prietenii cu grijă, să nu se lase sedus şi corupt de linguşitori etc. Există, din punctul de vedere al structurării discursului, două tipuri de pareneze bizantine, corespunzătoare celor două modele amintite: cuvântările „legate", dezvoltări organic şi logic structurate de idei despre împărăție, după modelul isocratic, şi capitolele sfătuitoare

(kephalaia parainetika), culegeri de apoftegme formulate concis, în capitole ce se înşiruie oarecum aleatoriu, fără legătură logică între ele, rânduite uneori numai în aşa fel încât iniţialele primelor cuvinte din fiecare capitol să formeze un acrostih, cuprinzând „iscălitura" autorului şi numele dedicatorului. Cele două modele retorice fundamentale sunt respectate riguros, în spiritul clasicismului, de autorii bizantini de pareneze, de aici unitatea genului. Primei categorii îi aparţin, de pildă, cuvântările lui Teofilact, Toma Magistrul (Teodul Monahul), Kekaumenos, celei de a doua lucrările lui Agapet, Vasile I Macedoneanul, Manuel al II-lea Paleologul[22].

Factori ideologici şi literari de diversitate a literaturii parenetice bizantine.

Diversitatea literaturii parenetice bizantine, ocultată în mare măsură de perenitatea ideologiei imperiale, pe de o parte, a doctrinei literare clasicizante, pe de alta, şi încă insuficient pusă în lumină de exegeţi, se manifestă atât în conţinut, cât şi în formă. La nivelul conţinutului, diversitatea este rezultatul modulării variate de către autori a mesajului ideologic, în esenţă acelaşi, în funcţie de împrejurările generale şi de opţiunile personale ale scriitorilor, cu accente dictate de necesităţile momentului, de angajamentele lor politice partizane, de formaţia lor culturală, de intenţiile lor propagandistice imediate. Aşa, de pildă, cuvântarea diaconului Agapet adresată împăratului Iustinian, discipolul lui, îndată după urcarea acestuia pe tron, reflectă o tendinţă, aş spune, conformistă, ea schiţează în termeni aproape dogmatici, foarte generali, mai curând morali, desprinşi de contingenţele politice imediate şi accesibili chiar celor mai simple spirite, portretul împăratului ideal într-o vreme în care creştinismul triumfa definitiv în Imperiul pe cale de reîntregire teritorială. Parafrazând zisa lui François Mauriac[23], aş spune că intenţia lui Agapet nu e aceea de a schiţa în faţa suveranului său modelul împăratului creştin ideal, ci de a-i recomanda unui creştin comportamentul adecvat condiţiei lui de împărat. Pareneza adresată fiului său Leon de împăratul Vasile I Macedoneanul, operă datorată în realitate, foarte probabil, patriarhului Fotie, prototipul umanistului bizantin, reflectă, în schimb, un nivel de

[22] Herbert Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I, München, 1978, p. 157-160.

[23] Scriitorul François Mauriac, pe care-l citez din memorie, cunoscut pentru catolicismul său riguros, ţinea să sublinieze că nu este un „autor de romane creştine", ci un „creştin autor de romane".

cultură înalt şi un anumit intelectualism, ea face de altfel apologia *paideii* încreştinate, cuprinde citate şi aluzii discrete la cultura clasică antică, merge până la formularea unor recomandări de lecturi utile, în spiritul epocii primului umanism şi al primei renaşteri bizantine căreia îi aparţine[24] şi pledează în favoarea ortodoxiei în termeni teologici de maximă tehnicitate dogmatică. La rândul ei, cuvântarea parenetică adresată nevârstnicului Constantin Dukas, fiul lui Mihail al VII-lea Dukas, de Teofilact, viitorul arhiepiscop al Ohridei, strălucit cărturar şi retor, pare să aibă un mesaj politic imediat, ea face numeroase aluzii polemice la contextul politic în care este compusă. În condiţiile venirii lui Alexie I Comnenul la putere, printr-o salutară lovitură de stat militară care a avut drept rezultat alungarea de pe tron a lui Nichifor Botaniates, uzurpatorul tronului lui Mihail al VII-lea şi instaurarea unui regim de stabilitate dinastică, Teofilact opune „tiranului" pe suveranul legitim, pledând, mi se pare evident, în favoarea lui Alexie. Teofilact face un elogiu vibrant şi împărătesei mame, Maria din Alania, pentru comportamentul ei de autentică basilissă creştină, cu o viaţă aproape ascetică, pentru vasta ei cultură teologică şi profană. Văduva lui Mihail al VII-lea, devenită de nevoie soţia lui Botaniates, era garantul legitimităţii imperiale şi un personaj cheie pentru asigurarea succesului lui Alexie. *Sfaturile şi povestirile* lui Kekaumenos, adresate urmaşilor săi, cărora le recomandă comportamentul potrivit diferitelor dregătorii pe care le pot dobândi, inclusiv dregătoria supremă, imperială, dacă interpretarea mea e corectă[25], se disting prin caracterul lor foarte pragmatic, foarte profesional aş spune, autorul referindu-se la probleme punctuale curente de conduită politică, administraţie provincială şi strategie militară, lucru neobişnuit în celelalte pareneze. Singulară în felul ei, scrierea lui Kekaumenos este însufleţită de un sentiment „naţional" bizantin, romeic, foarte viguros, cu incontestabile accente de xenofobie, aşa cum reiese din vehementa diatribă împotriva vlahilor, aromânii răzvrătiţi în secolul al XI-lea din Tesalia sau

[24] Paul Lemerle, *Le premier humanisme byzantin*, Paris, 1971.

[25] Unii cercetătorii consideră că discursul parenetic pentru împărat din *Sfaturi şi povestiri* ar aparţine unui autor anonim diferit de Kekaumenos, alţii că ar fi adresat împăratului în exerciţiu. Putem accepta, cred că este vorba de un discurs fictiv către împărat, destinat expunerii ideilor strategului despre dregătoria imperială, după ce expusese părerile sale despre alte dregătorii şi adresat, de fapt, spre lectură, urmaşilor săi dintre care nu era exclus să se ridice chiar un împărat. Herbert Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I, p. 162, atrage atenţia asupra originalităţii de fond şi formă de care dă dovadă pareneza lui Kekaumenos.

din rezervele formulate asupra promovării unor aliați occidentali, franci, în demnități bizantine[26].

Diversitatea literaturii parenetice bizantine la nivelul formei se datorează formației intelectuale, talentului şi opțiunilor estetice ale scriitorilor. Mai toți autorii de pareneze practică greaca arhaizantă, savantă, a literaturii clasicizante. Fie că preferă cuvântarea epideiktică de tip isocratic, fie că optează pentru culegerea de apoftegme de tip gnomologic, toți aceşti autori sunt familiarizați cu procedeele retoricii elenistice şi dovedesc uneori un rafinament extrem în mânuirea lor, comportându-se, ar spune Hermann Hesse, ca nişte autentici maeştri ai „jocului cu mărgele de sticlă". Agapet şi Vasile I Macedoneanul, de pildă, recurg din abundență la paronomasii, homoioteleutoane, metafore rare, antiteze frapante, clauzule ritmice, iar Manuel al II-lea Paleologul îşi dedică fiului său lucrarea printr-un acrostih extrem de elaborat[27]. În schimb, Kekaumenos, bizantin de instrucție mijlocie[28], scrie într-un stil simplu, într-o limbă mai apropiată de greaca vorbită în vremea lui. Luându-şi libertatea de a recurge la mixajul genurilor literare, Teofilact îmbină în chip insolit, dar armonios, cuvântarea parenetică adresată tânărului său discipol Constantin Dukas cu discursul encomiastic în onoarea împărătesei mame Maria din Alania. Iar dacă umanistul niceean Nichifor Blemmydes îşi argumentează povețele adresate lui Teodor al II-lea Laskaris prin pilde desprinse din vastele lui lecturi, din istoriografia greco-romană şi din *Biblie*, strategul Kekaumenos îşi ilustrează pragmaticele sfaturi prin pitoreşti povestiri edificatoare de evenimente trăite din trecutul lui şi al familiei lui.

Literatura parenetică bizantină şi literatura românească.

În ce măsură literatura parenetică bizantină a circulat în spațiul cultural românesc şi în ce măsură a influențat ea creația literară din țările române? Nu am putut identifica până acum dovezi certe ale unei influențe directe a textelor parenetice bizantine la care m-am referit asupra *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie,* capodopera parenetică românească, redactată în slavonă, de admirabilă originalitate a

[26] Cf. Kekaumenos, *op. cit.*, p. 268-270 şi 280-282.

[27] Acrostihul parenezei lui Manuel al II-lea se înfățişează, într-o traducere liberă, astfel: „Bazileul bazileului, Manuel lui Ioan, tatăl fiului, al sufletului meu rod oricum ar fi, hrană pentru sufletul tău în plină vigoare, căruia Dumnezeu să-i fie îndrumător".

[28] Cf. Paul Lemerle, *Prolégomènes à une édition critique et commentée des „Conseils et Récits" de Kékauménos,* Bruxelles, 1960.

cugetării politice, datorată fie lui Neagoe Basarab însuşi, fie unui cleric împuternicit de domnitor. Similitudinile de conținut şi formă dintre această lucrare şi parenezele bizantine sunt datorate desigur mentalității creştin-ortodoxe răsăritene comune, etosului domnesc tradițional de obârşie bizantină, sugestiilor ideologiei imperiale bizantine şi acelei tradiții literare bizantine, mai mult sau mai puțin bine cunoscute la români, care şi-a pus amprenta asupra întregii noastre literaturi vechi fie direct, fie, mai ales, prin intermediul literaturii slavone. *Învățăturile lui Neagoe* sunt o excepțională ilustrare a felului în care universalismul bizantin a stimulat afirmarea fondului național, particular, românesc. În treacăt fie spus, am fost ispitit o clipă să cred că, aşa cum Vasile I Macedoneanul a apelat la Patriarhul Fotie pentru elaborarea Sfaturilor către fiul său Leon, Neagoe Basarab ar fi putut apela la Manuel Corintianul, marele retor al Patriarhiei ecumenice şi, cum releva Petre Ş. Năsturel, consilier oficial al domnitorului român în chestiuni teologice[29], pentru a-i cere să elaboreze, în limba greacă, aşa cum susținuse Leandros Vranoussis, *Învățăturile către fiul său Theodosie*, formulate în numele lui însuşi. Rămân convins că o asemenea colaborare, legitimată de precedentul imperial bizantin şi reflectând, într-o anumită măsură aspirația la asumarea rolului bazileului bizantin în lumea ortodoxă, după căderea Bizanțului, nu ar avea nimic jignitor pentru amintirea marelui voievod ori pentru demnitatea noastră națională, ba chiar dimpotrivă. Mărturisesc însă că argumentele lui Demostene Russo şi ale lui Dan Zamfirescu în favoarea priorității versiunii slave a *Învățăturilor* față de cea grecească, datorată lui Manuel Corintianul, par de neclintit, aşa încât şi pentru mine marele retor rămâne să fie prețuit, deocamdată, din punct de vedere literar, ca simplu traducător din slavonă în greacă[30].

În schimb, aşa cum a arătat, pe urmele lui Demostene Russo, Ariadna Camariano-Cioran, cel puțin patru dintre textele parenetice bizantine mai sus amintite – anume cuvântările lui Synesios, Agapet, Vasile I Macedoneanul şi Teofilact – s-au bucurat de o largă circulație la noi ceva mai târziu, în secolele XVII-XVIII, în versiuni manuscrise, în numeroasele ediții tipărite în Occident începând din secolul al XVI-lea, în versiuni neogreceşti şi, unele, chiar în versiuni româneşti. Sevastos Kiminitis, rectorul Academiei domneşti din Bucureşti, i-a dedicat lui Constantin

[29] Cf. P. Ş. Năsturel, în "România literară" nr. 51(63)/1969.
[30] Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab şi Învățăturile către fiul său Theodosie. Problemele controversate*, Bucureşti, 1973.

Brâncoveanu traducerile sale în neogreacă ale textelor lui Synesios, Agapet şi Teofilact, iar Chrisant Notaras, viitorul patriarh al Ierusalimului, i-a închinat aceluiaşi o traducere în neogreacă a parenezei împăratului Vasile I Macedoneanul, care a şi fost tipărită, la Bucureşti, pe spezele domnitorului, împreună cu textul original bizantin, în 1691. Au circulat şi sunt păstrate în multe manuscrise şi versiuni româneşti ale operelor lui Agapet şi Vasile I Macedoneanul. Parenezele bizantine amintite erau interpretate, sub îndrumarea profesorilor lor, de elevii Academiilor domneşti de la Bucureşti şi Iaşi, cu limba de predare greacă[31]. În epoca de neobizantinism românesc a secolelor XVII-XVIII, când oraşul Bucureşti a ajuns să facă figură de nou Constantinopol, în care greaca era limba înfrăţirii universale, în stil clasicizant, întru Cristos, şi nu organul de expresie exclusivă a identităţii etnice elenice, parenezele bizantine au fost adesea citate deopotrivă de umanişti români (fraţii Greceanu, spătarul Milescu) ca şi de învăţaţi greci activi în Ţările Române. Ele au inspirat scrierile parenetice originale, elaborate în greceşte, adresate de Matei al Mirelor lui Alexandru Iliaş (1616-1618), de Antim Ivireanul lui Ştefan Cantacuzino (1715), de Nicolae Mavrocordat fiului său Constantin (1725)[32].

Reexaminarea şi reevaluarea influenţei literaturii bizantine asupra vechii literaturi româneşti, în ipostazele ei slavo-română, greco-română şi curat românească, rămân pentru noi o datorie. Fie ca pilda şi spiritul celei care a fost Doamna Acad. Prof. Zoe Dumitrescu-Buşulenga, ca monahie, Maica Benedicta, să ne ajute să o îndeplinim cum se cuvine.

---

[31] Ariadna Camariano-Cioran, *Parénèses byzantines dans les Pays Roumains*, în *Études Byzantines et Post-byzantines*, I, Bucarest, 1979, p. 117-133. V. şi Al. Duţu, *„Le miroir des princes" dans la culture roumaine*, „Revue des Etudes Sud-Est Européennes" 6, 1968, p. 439-479, Ihor Ševčenko, *Agapetus East and West. The Fate of a Byzantine „Mirror of Princes"*, „Revue des Etudes Sud-Est Européennes" 16 (1978), p. 3-44.

[32] Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.* , p. 131-133.

Rodica Marinescu

Sub semnul Cetății Eterne

Am scris destul de multe pagini despre Roma, despre cele câteva călătorii pe care am avut şansa să le fac aici de-a lungul anilor şi, mai ales, am revenit mereu la ideea că fiecare nouă despărțire nu a însemnat decât o reaprindere a dorinței mele arzătoare de a reveni. La întrebarea constantă, pe care mi-o puneam de fiecare dată, anume: cum poate Roma să mă lase să plec, când eu o iubesc atât de mult?, răspunsul ei, nerostit, dar resimțit de mine cu putere era şi el continuu acelaşi: că tot lăsându-mă să plec o voi iubi mereu mai mult, aşadar perioadele de absență nu făceau decât să-mi întărească afecțiunea, pe care tot ea apoi mă ajuta să o consum şi să o mărturisesc la fața locului, rechemându-mă din timp în timp acolo. Şi într-adevăr, marea iubire ce o port „oraşului Eternității", cum frumos îi spunea Romei profesorul Alexandru Balaci, mi-a fost răsplătită cu prisosință prin aceste reveniri succesive, fiecare cu o durată mai mare decât precedenta, într-o progresie, nu doar matematică, cantitativă, cât mai ales a calității cunoaşterii şi a unei tot mai intense trăiri interioare.

Aveam treizeci şi trei de ani la prima mea întâlnire cu Roma. Era în 1991, într-o dimineață însorită de primăvară, când sub cerul unic al Italiei mi-am început întâiul periplu roman. Văzusem până în acel moment câteva oraşe din sudul Italiei şi eram deja stăpânită de o emoție specială, un fel de febră interioară şi o neliniște, care se amplificau cu fiece nouă zi petrecută acolo. Dar întâlnirea cu Roma a reprezentat momentul de maximă intensitate a acestui itinerar pe pământ italian. Învățasem din timp şi cu sârguință tot ce aveam de văzut, străbătând de-atâtea ori cu ochii minții harta învățată aproape pe de rost. Am petrecut atunci doar două zile la Roma. Suficiente însă pentru a mă îndrăgosti. Aş spune brusc şi iremediabil. Focul s-a aprins pe loc şi de-atunci el se stinge şi se reaprinde, funcție de cum mă aflu la Roma sau departe de ea. Experiența trăită acolo nu s-a mai repetat în nici un alt loc, nici chiar în alte oraşe italiene, pline de farmec toate, e adevărat, dar nici unul nu era ca Roma. La sfârşitul acelei prime călătorii mi s-a întâmplat un lucru ciudat, greu de explicat şi atunci, ca şi acum. În ultimele ore petrecute în Cetatea Eternă am descoperit o latură a

caracterului meu neştiută până atunci; nu numai că devenisem dintr-o dată un personaj foarte tăcut, care nu mai dorea comunicarea cu nimeni, dar tot entuziasmul meu de până atunci a fost înlocuit de o tristeţe şi un regret fără margini. Momentul îmbarcării în avion a fost unul cumplit de dureros. Mi-a fost foarte greu să recunosc, dar era pentru prima dată când simţeam că dorul de casă şi pentru cei dragi a rămas undeva în spatele acestui nou, dar atât de arzător ataşament. Din acel moment am trăit tot timpul cu dorul de Roma şi cu speranţa vie că într-o zi voi putea reveni.

Un bun coleg şi prieten de la Muzeul Ţăranului Român, Costion Nicolescu, îmi spunea odată că o asemenea fidelitate nădăjduitoare îşi află răsplată. Adesea, sau de cele mai multe ori, când nici nu te aştepţi. Şi avea dreptate. După cinci ani de la acea primă întâlnire cu Roma, în 1996, o şansă extraordinară m-a adus din nou aici, cam la acelaşi ceas de început de primăvară. De astă dată însă aveam şi privilegiul să locuiesc la Accademia di Romania din Roma, unul din cele mai prestigioase lăcaşuri de cultură românească de peste hotare. Pentru mine, ingineră în acea perioadă la Braşov (oraşul în care m-am născut şi unde am trăit patruzeci de ani) a fost o adevărată performanţă să ajung într-un asemenea loc la Roma. Aveam parte, se pare, de acel strop de noroc pe care viaţa ni-l dăruieşte uneori fără să înţelegem de ce tocmai nouă sau pentru care merite. Dincolo de aceasta însă, izbânda mea nu ar fi fost niciodată posibilă, dacă nu ar fi existat sprijinul nepreţuit al doamnei profesoare Zoe Dumitrescu-Buşulenga, directoarea din acea perioadă a Accademiei di Romania din Roma (menţionez că doamna Buşulenga a deţinut această funcţie din decembrie 1991 şi până la începutul anului 1997). Încă din 1993 am avut bucuria nesperată să stabilesc cu domnia sa o corespondenţă, precum şi un lung şir de conversaţii, telefonice la Roma, dar şi întâlnindu-ne, la Văratec şi Bucureşti, când ea se afla în ţară. Atunci am avut ocazia să mă apropii şi să cunosc îndeaproape *modelul* uman şi cultural, căruia îi purtam o vie admiraţie şi respect încă din adolescenţă. Tot atunci i-am vorbit îndelung despre preocupările mele; despre aplecarea mea, încă din copilărie, în ciuda profesiei pe care am ales-o, către artă, către muzică şi literatură, către scris, destăinuindu-i spre marea dumneaei uimire, că de-a lungul anilor luasem aminte cu interes şi, cred eu şi cu folos, la aproape fiecare carte sau articol pe care ea le publicase. Şi mai ales, i-am vorbit cu multă înflăcărare despre Roma, povestindu-i pas cu pas cele văzute şi trăite de mine acolo în prima călătorie. O amuza teribil, dar o şi impresiona cred, când îi spuneam că, deşi trecuseră doi ani de când m-am întors din acel prim voiaj roman, continuam

să port cu mine peste tot minunatul ei *Periplu umanistic*, pe care, cel puțin paginile dedicate Romei, nu conteneam să le citesc, împărtășind aceleași emoții, aceleași trăiri și bucurii.

Și într-o bună zi, pe neașteptate, înțelegându-mi întocmai entuziasmul și nădejdea, doamna profesoară m-a invitat la Roma, oferindu-mi șansa revederii, atât de mult visate.

Mă aflam așadar din nou sub semnul benefic al Cetății Eterne. Acum însă, și asta mi se părea de necrezut, pentru o lună întreagă. Cum spunea Costion: „ăsta da cadou în traista vieții!". Timpul îmi părea nesfârșit, astfel că fiecare zi mi-o împărțeam între căutarea neobosită a reperelor orașului și participarea la acțiunile organizate la Accademia di Romania.

Când am ajuns eu la Roma, în aprilie 1996, trecuseră mai bine de patru ani de când aici se făcea și se transmitea cultură. Cultură adevărată și înaltă. Aproape săptămânal aveau loc manifestări de mare interes, despre care, la vremea aceea, țin minte, aflam destule veşti și în țară, prin numeroasele transmisiuni directe, la radio și televiziune, cât și din presă. Amintesc foarte pe scurt câteva din evenimentele care au avut loc în perioada ședерii mele de atunci la Roma: ajunsesem la câteva zile de la încheierea expoziției „Integrala Shakespeare", a graficianului Nicolae Corneliu; am fost de față la inaugurarea expoziției de grafică românească contemporană, cuprinzând lucrări semnate de Marcel Chirnoagă, Ala Jalea Popa, Bogdan Stihi și alții; l-am ascultat pe profesorul Gheorghe Carageani vorbind despre importanța traducerilor și receptarea limbii române în Italia; am asistat la câteva conferințe, urmate de prezentări de filme, dar și de comentarii și analize, una dintre ele fiind dedicată bisericilor noastre de lemn din Maramureș. De asemenea, colocviile cu caracter arheologic, de primă importanță în programul tematic al Accademiei se desfășurau aici cu mare regularitate, având invitați de prestigiu din țară și din Italia. Profesorul Dinu Adameșteanu era nelipsit la asemenea manifestări, venind la Accademie cu mare bucurie și însuflețire, dar și cu nostalgia trecutului, a anilor petrecuți aici, la prestigioasa Bibliotecă a Școlii române de la Roma. Dar ceea ce m-a impresionat în mod deosebit a fost să constat interesul și importanța care se acordau zilelor dedicate lui Eminescu. Cred că nu a fost în acei ani vreo aniversare a Poetului fără să fie sărbătorită la Accademia di Romania așa cum se cuvine. La acel „Dialogo su Eminescu" din 25 aprilie 1996 au participat ca invitați din țară profesorul Vasile Vasile, specialist în muzică bizantină și violoncelistul Alexandru Moroșanu. Doamna Bușulenga se afla în fața subiectului cel mai iubit, pe care îl aborda de fiecare dată cu o

nouă şi încântătoare pasiune. Am auzit pe cineva spunând atunci că a fost un discurs gravat în peniță; era într-adevăr o remarcă plină de rafinament, dar şi perfect aleasă pentru definirea unei personalități atât de preocupate de căutarea şi atingerea esențelor.

Mai puțin însă s-a ştiut – şi s-a vorbit şi mai puțin – despre strădania şi eforturile doamnei profesoare pentru ca prestigioasa instituție să-şi recapete funcționalitatea inițială, aceea de şcoală românească pentru formarea de savanți arheologi, filologi, istorici şi artişti. Încă de la numirea ei aici s-a urmărit continuu revenirea la acel prim model, *modelul Pârvan*, şi, implicit, la refacerea punților care legau prezentul cu începutul. Aşadar, oricât de importantă era şi menirea de centru cultural a Accademiei, principalul țel al activității doamnei profesoare în Italia, declarat în diverse interviuri şi întâlniri, era reprimirea noastră în rândul celorlalte academii aflate la Roma. Acestea toate sunt întemeiate în primul rând pe studiul arheologiei, al limbilor clasice, istoriei, arhitecturii şi artelor plastice. Numai împlinirea acestor obiective conferă instituției statutul de „şcoală", adică de centru de specializare pentru savanți. Deşi clădirea este a noastră, terenul fiind al italienilor există o clauză în contractul inițial, prin care orice abatere de la această primă destinație poate duce la pierderea instituției. An de an s-a aşteptat aici trimiterea bursierilor. Doamna profesoară spunea că ar fi început chiar şi numai cu 4 bursieri, aşa cum făcuse Vasile Pârvan în 1922 la fondarea Școlii române de la Roma, cu condiția să fie sprijinită. Din păcate însă, această inițiativă, care ar fi însemnat enorm pentru noi, nu a fost suficient susținută la vremea aceea. Dar nu a rămas, se pare, nici fără ecou. Continuând cu aceeaşi aprigă dorință şi depunând un efort uriaş, regretatul profesor Marian Papahagi, care a urmat la conducerea Accademiei di Romania a reuşit readucerea bursierilor la Roma, începând din ianuarie 1999. Şi în momentul de față la Accademia di Romania, cel puțin problema aceasta a bursierilor funcționează bine şi cu destule rezultate.

Am considerat important să amintesc şi această latură a activității doamnei profesoare Buşulenga la Roma, pentru a nu i se uita nici ei eforturile şi marea strădanie depuse pentru readucerea bursierilor la Accademie.

Cum spuneam, o lună de zile la Roma însemna pentru mine un timp fără sfârşit... Îmi începeam fiecare dimineață cu un popas îndelung în spațiul miraculos al bibliotecii, unde întâia oară am intrat abia respirând, iar paşii i-am făcut pe vârfuri. De altfel, întreaga clădire a Accademiei di Romania te impresionează din primul moment al întâlnirii. Construită în stil neoclasic,

după planurile arhitectului Petre Antonescu, ea este una dintre cele mai impunătoare construcții din acest adevărat cartier al academiilor din Valle Giulia. Totul este conceput printr-o desfășurare a spațiilor în jurul unei curți interioare pătrate, un *atrium*, de mare rafinament şi eleganță, iar cele două fațade s-au luat parcă la întrecere în echilibru, proporții şi frumusețe. Şi mai era aici un loc plin de duh, în care lumina şi umbra îşi împărțeau suprafețe egale, lăsând doar soarelui dimineții puterea să le anihileze: era capela, pe care doamna Buşulenga a dorit-o cu atâta ardoare şi ca pe ceva firesc în spațiul Accademiei şi unde se păstrau întocmai rânduielile noastre ortodoxe.

Cum am ştiut să mă bucur atunci de fiecare clipă petrecută la Roma! Pândeam momentul în care o găseam mai liberă pe doamna profesoară ca să-i cer sfatul despre ceea ce urma să văd, dar mai ales învățam de la ea *cum* trebuie să văd. Aşa am căpătat interes pentru detalii, pentru finețea şi adâncimea lucrurilor, comparându-le mereu unele cu altele şi încercând să le înțeleg complementaritatea. Mergeam pas cu pas, cu bucurie nesfârşită, pe urmele cărții amintite, având şansa, destul de rară, să-l am pe autor lângă mine.

Despărțirea a fost grea, parcă şi mai dureroasă de astă dată. Mă comport din nou ciudat, abia dacă mai scot două-trei cuvinte. Tristețea mă copleşeşte din nou şi cu două ore înaintea plecării sunt deja la gară, ca să nu-mi mai arăt supărarea şi infinita părere de rău, pe care nu reuşesc niciodată la Roma să le ascund.

După această călătorie plină de învățăminte şi altitudini la care nici nu visam, am început, cu modestie, dar şi cu tenacitate să scriu şi eu o carte despre Roma, simțind că atâta iubire adunată trebuie la un moment dat mărturisită. Şi cred azi tot mai mult că, sub semnul Cetății Eterne şi a modelului care a fost pentru mine doamna profesoară Zoe Dumitrescu-Buşulenga, mi-am schimbat total, în anii imediat următori acelei întâlniri, traiectoria vieții şi a profesiei, reuşind în a doua parte a vieții să fac ceea mi-aş fi dorit de la început… dar poate atunci n-ar fi fost nimic din toate aceste frumuseți şi bucurii pe care le-am trăit. Cred, aşadar, că aşa a trebuit să fie cum a fost.

M-am întors de curând, din nou, de la Roma. Oricât de des m-aş afla aici, de Roma nu mă satur niciodată. Revin în locurile pe care le-am văzut de zeci de ori cu aceeaşi bucurie şi emoție de la început. Şi oriunde m-aş afla în Cetatea Eternă, la sarcofagul etrusc al celor doi soți de la Villa Giulia, la mormintele lui Keats şi Shelly, la biserica San Clemente, dar mai ales la *Tempietto*-ul lui Bramante de la San Pietro in Montorio, gândul plin

de respect şi dragoste mă duce la doamna profesoară. Ea a fost cea care m-a trimis în căutarea lui, acolo, sus, în Gianicolo. Un loc cum nu mai e altul. Şi-mi aduc aminte că, în seara în care m-am întors de la Tempietto la Accademie, foarte entuziasmată de întâlnirea aceea rară cu capodopera, mulțumindu-i pentru cât de multe m-a învățat, doamna profesoară mi-a spus: „Dar tu trebuie să tinzi mai sus!”. În ignoranța mea, am replicat grabnic, fără să gândesc prea mult: „Cum, se poate şi mai sus decât dumneavoastră?”

Astăzi, când fizic doamna profesoară nu mai este lângă noi, exemplul ultim al maicii Benedicta m-a făcut să înțeleg sensul adânc al acelor cuvinte, iar modelul cultural şi uman pe care l-am avut înainte ani de-a rândul să fie azi întrecut de modelul ei spiritual. Şi dincolo de timp, în eternitate, el îşi găseşte loc printre permanențe.

Constantin Ciopraga

Zoe Dumitrescu-Buşulenga şi literatura română

Dimensiunea axială a operei sale se dezvăluie începând cu titluri ca **Sofocle şi condiția umană** (1974), **Renaşterea. Umanismul şi destinul artelor** (1975), **Valori şi echivalențe umanistice** (1973) ori **Periplu umanistic** (1979). Definitoriu, fenomenul umanist, antic şi modern, se constituie sistematic – în viziunea sa – în teritoriu de investigații aprofundate, inclusiv din perspective comparatiste. Aşadar, la Zoe Dumitrescu-Buşulenga, literatura română, obiect de studiu, devine *in toto* reflexul umanismului autohton, fenomen cu însemne diferite de ale altor spații.

I

Chiar în deschiderea monografiei **Ion Creangă** (1963), Zoe Dumitrescu-Buşulenga considera că opera acestuia e „una dintre cele mai dificile din câte cunoaşte literatura română"; idee anticipată, în alți termeni, cu douăzeci şi cinci de ani înainte, de G. Călinescu în **Viața lui Ion Creangă** (1938), după ce **La Vie et l'œuvre de Ion Creangă** de Jean Boutière (1930) fusese întâmpinată cu laude de către Mihail Sadoveanu şi primise un premiu prestigios al Academiei Române. Însă monografia viitorului magistru la Sorbona excela în latura documentar-biografică, nu şi în ordine estetică. A fost necesară intervenția lui G. Călinescu – cum rezultă din „Postfața" propriei construcții: „Biografia de date trebuie prefăcută într-o biografie de substanță". Din perspectivă călinesciană, **Viața** – re-gândită de el – era un **portret**; „judecățile asupra operei le-am unit cu narațiunea biografică într-un portret totalitar". În fapt, antrenanta-i evocare e un pseudo-roman, câtă vreme documentării riguroase i se suprapune un narativism alert urmând canoanele epicului. Discursul cu vibrație subliniat romanescă dă curs, pe alocurea, oralității crengiste. Față de atare precedente, Zoe Dumitrescu-Buşulenga precizează din capul locului: „Biografia scriitorului nu va fi tratată în aceste pagini". Investigațiile sale pornesc doar de la operă, demers de o „temeritate" asumată.

Faptele şi semnele lor, iată temeiuri prioritare întru abordarea fenomenului Creangă; naratorul din **amintiri**, ca şi cel din **poveşti**, este produsul mentalului popular genuin. Nu cu Caragiale ori cu Slavici i se găsesc analogii, ci cu precursori medievali necunoscuți; virtuțile lui Creangă sunt, în esență, ale unui „umanist european". Umaniştii Renaşterii reluau vechi modele greco-latine; humuleşteanul merge la „izvoarele milenare ale folclorului" pătruns fiind, bineînțeles, de etosul stabilizat, trăit direct. Teza lui Ibrăileanu despre realismul autorului de poveşti e şi teza Zoei Dumitrescu-Buşulenga. La Creangă, impresionează mulțimea detaliilor de viață rustică – în acord cu „viziunea despre lume"; în comentariile călinesciene, observă ea, „lipsesc detaliile analizei" (p. 22). Câteva formulări dumitresciene sunt dintre cele fericit-expresive. Astfel, **Amintirile** au pulsație de „roman"; comicul bonom (gen Rabelais) vizând o „lume pe dos", are un aer de clasicitate; stilistic, se vorbeşte de „lipsa tropilor"; lipsesc, de asemenea, notațiile cromatice, dar abundă cele de tip auditiv.

II

Exegetă a fenomenului Eminescu, Zoe Dumitrescu-Buşulenga a dat, de-a lungul anilor, studii fundamentale, vizând imaginea integrală a Faurului, motiv de demersuri analitico-sintetice, de reorchestrări şi intertextualizare de strategii riguroase şi ipoteze conexe. Feluritele explicitări devin echivalențe a ceea ce Paul Zarifopol înțelegea prin „exerciții de precizie". Când în 1976 publica volumul **Eminescu – Cultură şi creație**, cercetătoarea avea în vedere **Universul motivelor**; întocmea **Glose** şi semnala **Confluențe**, altfel spus punea în pagină dezbateri de tip comparatist. Peste ani (1989), substanța respectivei cărți tranzita parțial în **Eminescu – Viață, Creație, Cultură**, în plus cu o sută cincizeci de pagini de biografie esențială. O altă versiune, **Mihai Eminescu – Creație şi cultură** (Ediție revăzută şi adăugită) apărea în 2000, construcție încorporând pagini noi, bunăoară despre **Spiritul tutelar al culturii populare** ori despre **Eminescu între credință şi tăgadă**. Câteşitrei volumele se constituie, finalmente, într-un repertoriu eminescian reprezentativ; de observat aici principiul vaselor comunicante, în intenția descifrării unui Eminescu mirabil, radiografiat din toate unghiurile, un vizionar modern cu rădăcini arhetipale.

Deschisă lucid sugestiilor hermeneutice şi beneficiind de lecția lui Tudor Vianu (a cărui asistentă fusese), Zoe Dumitrescu-Buşulenga

utilizează cu aplomb instrumentația cea mai variată, înaintând pe complementarități. Ca atare, intră în joc principii ale antropologiei filozofice şi ale psihocriticii, sugestii ale criticii genetice, preocupări tematiste şi, necontenit, considerații comparatiste; o dată interesată (analitic) de microtext, deschisă altă dată problemelor de intertext, tentată concomitent de concepte, de curente şi simbolisme revelatorii, dialecticiana trece, după caz, de la îndoiala logică la idei generale certe. Intrarea în timpul şi spațiul eminescian înseamnă, pe de o parte, acces în miezul culturii populare, pe de alta, inserție în universul lui mito-filozofico-poetic, construct cauționând o axiologie plurală: istorică, etică, estetică. Despre arhitecturile eminesciene informează texte ca **Motivul istoric. Timp şi spațiu național, Mitul pădurii, Motivul „Domei", Motivul melancoliei**. Ne putem spune că melancolia lui Eminescu, una subsecventă relativităților şi situațiilor flotante, reapare expurgată, sublimată – cum conchide comentatoarea – în **Luceafărul** („Hyperionul românesc"), inclusiv în **Floare albastră** şi în varii texte erotice. Structură gânditoare, „fundamental divizată", poetul percepe ulcerat „prăpastia dintre aparența şi esență", constatare căreia doar erosul (idealizant) şi visul li se opune iluzoriu. Toată opera demiurgului – citim în **Eminescu şi visul** – e privelişte a unei căutări continue, fantasticitate de anxietăți şi aprehensiuni: „Aria cunoaşterii eminesciene desfăşurate de cel mai târziu romantic european care a trecut prin toate orizonturile înaintaşilor întru tipologie şi în a cărui **domă** găsim ca într-o sinteză, fundată pe o evoluție de felul celei implicate în principiul **ontogenia repetă filogenia**, reminiscențe din Sturm und Drang, din Byron, Shelley, Vigny, din Novalis, Brentano ori Heine etc., etc., este enormă. Ea se descoperă în universul operei, în geografia acestuia…"

Numeroase, fragmentare şi inegale, comentariile anterioare despre Eminescu şi cultura germană, despre contactele cu filozofia, cu literatura şi artele, rămăseseră dispersate prin volume şi periodice. Coerenta lor regândire, în **Eminescu şi Romantismul german** (1986), e un fel de *summa*, o totalizare problematică; germanistă, anglistă şi francizantă, Zoe Dumitrescu-Buşulenga procedează la o doctă cartografiere de anvergură, urmărind relațiile tânărului, în curs de formație, cu literatura germano-austriacă, cu artele vizuale, cu muzica şi teatrul, cu filozofia şi celelalte. Cartea în cauză, una emblematică, ilustrează nu numai mecanismele comparatiste, dar şi dinamica unui stil intelectual, în obiectiv intrând Jean Paul Richter, Hölderlin, Novalis, „Şcoala de la Yena", „Şcoala din Heidelberg", Brentano, Arnim, Eichendorf şi ceilalți. Pagini ca acestea

(peste 180 reproduse din **Eminescu – Viață, Creație, Cultură** 1989) sunt modele de acribie, de erudiție şi vivacitate dialectică. În timpul stagiului berlinez, în context favorabil, Poetul va fi meditat la „relațiile dintre individual şi național, dintre național şi universal, pe temeiuri antropologice, psihologice şi filozofice". Ipotezele, firește, au şi ele partea lor. Poate prin „intermediul înrâuririi catalitice, el va fi luat în calcul propriile rădăcini naționale". Ulterior, în ambianța de la „Junimea" s-au produs alte limpeziri care, suprapunându-se „experienței inițiatice" germane, aveau să-i radicalizeze gândirea.

Către concepte ca **influență** ori **înrâurire**, Zoe Dumitrescu-Buşulenga priveşte cu maximă circumspecție. **Cât** şi **cum** l-a marcat pe Eminescu romantismul german? Ce să înțelegem prin „înrâurire"? Şi cât de semnificativă e aceasta? Răspunsul ține de fondul etno-spiritual – cu atributele lui defensive – şi nu de factorul emițător din afară. Sevele mito-folclorice autohtone, şi în legătură cu ele „sinteza Orient-Occident" ne particularizează; orizontul romantic european, conchide Zoe Dumitrescu-Buşulenga, a avut rădăcini în însuşi spațiul nostru. „Nu mai putem vorbi despre înrâurirea lui Heine sau Lenau, în parte, de pildă, adevărate poncife ale bătrânilor critici din anii '20, '30, decât cu un foarte acut sentiment de insuficiență, ba chiar de jenă" (p. 7). Trimiterea merge, probabil, spre I. E. Torouțiu, care publicase (în 1930) studiul **H. Heine şi Heinismul**, două volume.

III

Textele renascentiste dumitresciene, cu accente pe **umanism** (1971; 1975) probau spectaculos apetența pentru mari sinteze de filozofie a culturii. Şi în **Itinerarii prin cultură** (1982) frapează eseuri şi medalioane în partitură divers-umanistă; altele, multe, au rămas prin periodice. Neliniştitul Heliade-Rădulescu fusese un vizionar, geniu din categoria „arhitecților de cultură". După el, Eminescu „investea istoria cu sens, legând-o de destinul popoarelor, de misiunea lor în lume". Cuprinzătorul Sadoveanu „pare a veni ca martor din străfunduri de istorie pe de o parte, iar pe de alta se poate întoarce pe firul timpului spre obârşii, făcând, printr-un proces adânc şi misterios, de cunoaştere, timpul repetabil şi timpul reversibil". Un istoric prodigios, N. Iorga, acționase ca „mare conştiință a vremii" lui. În galeria personalităților modelatoare ori catalitice figurează, de asemenea, Arghezi, Voiculescu, Galaction, Al. Philippide, Mircea Eliade. Umanist sagace,

Tudor Vianu, „europeanul raționalist”, de o „gravitate funciară”, a dat „suprema lecție de «suflet, frumoasă»“, iar G. Călinescu aspira „să transforme orice frântură de real în operă de artă…”

În spiritul lui Iorga din **Oameni care au fost** se succed pagini remarcabile despre Brâncuşi, Pallady şi G. Enescu. Din alte literaturi erau invocați moralistul Montaigne, Rousseau, Rilke şi alții, iar în încheiere figurează **Gânduri de umanist**, proiecții îndelung cristalizate. Dintre tinerii în ascensiune, doar Ioan Alexandru avea să fie încorporat în **Itinerarii**; alte trei micro-texte, ocazionale, semnalează apariții curente. O sută douăzeci de prefețe şi studii introductive trimit spre scriitori români şi străini – de mult consacrați ori debutanți. Deşi îşi recuza calitatea de critic literar, de astă dată Zoe Dumitrescu-Buşulenga participă frecvent la activitatea culturală curentă, practicând degajat critica de lansare.

Spectacol de idei – în special în materie de eminescologie –, demersul global al gânditoarei orientează spre un umanism plural. Într-o măsură, ea face un cuplu impunător cu Rosa del Conte, analista **absolutului** eminescian. Uneori, Zoe Dumitrescu-Buşulenga comportă fervori ideatice în modul unei Alice Voinescu; se întâlneşte cu Svetlana Paleologu-Matta în latura asociativă.

Cincizeci de ani de la prima mea întâlnire cu Zoe Dumitrescu-Buşulenga! Revederi periodice, la Bucureşti şi în alte părți. Peste douăzeci de vacanțe estivale în preajmă, în spațiul sacru al Mănăstirii Văratec. Întâlniri (în anii din urmă) în casa de sub pădure a maicii Benedicta, unde o invitase odinioară Valeria Sadoveanu şi unde fusese găzduită un timp antrenanta Lily Teodoreanu. Apoi, iat-o în ultima ei săptămână de viață, la Iaşi. O regăseam cotidian în patul de la Spitalul de Urgențe. Epuizată fizic, era ca un duh vorbitor, gata de marea călătorie.

Categoric, eminescologa a fost o personalitate harismatică. O conştiință gravă. Un model global.

Dan Hăulică

Epifaniile cugetului

Sunt sub impresia acestor cuvinte cu care profesorul Ciopraga îşi încheia alocuțiunea. Față de precizia pe care o are de obicei epitetul în scrisul său, aici am simțit, încă mai mult, un fel de salt metaforic. Aceste lucruri sunt, într-adevăr, de neuitat, când profesorul, cel care mi-a fost profesor şi îndrumător, vorbea despre „dogoarea asociativă". E un termen de o justețe extraordinară, în cazul Doamnei Zoe. Înaintarea ei, care părea timidă, semăna cu mersul unui curs de apă, neevitând pragurile neaşteptate, cu inegalități care erau suprem expresive şi care traduceau, toate, această capacitate de a încorpora fervoarea. Au mai fost mari specialiste ale locuțiunii, chiar în tradiția românească, la Societatea Națiunilor, de pildă, la celebra Comisie de Cooperare Intelectuală, unde se găseau alături Thomas Mann cu Valéry, Bergson cu Einstein şi cu alte mari personalități, Elena Văcărescu făcea o figură remarcabilă, dar, îmi povestea profesorul Oprescu, secretarul acestei Comisii, că odată a intrat la Geneva, într-una din sălile unde urma să se desfăşoare o vastă şedință şi unde, singură, într-o sală dezertică, Elena Văcărescu îşi spunea discursul, cu intonațiile perfect juste, studiat până la ultimul detaliu. Un fel de perfecționism care tindea la un efect complet şi *figé*, ca oratoare, dar care este la antipodul spontaneității superioare a Doamnei Zoe. Ceea ce atingea ea în rostire era aşa de aderent la palpitul interior, la mersul ideii, încât să excludă orice lustru care ar fi egalizat expresia. Eu cred că asemenea pătrunzătoare caracterizări ne obligă să ieşim din convenit, atunci când vorbim despre un stil de expresie şi despre un stil care merge mult mai departe, un fel de a fi, de a ființa.

Era, în ultimele zile, eu urmăream, de la Paris, la telefon, această sumbră evoluție, din spitalul de la Iaşi – nobila noastră prietenă era acum un duh vorbitor, gata pentru Marea Călătorie. Ați spus aşa de frumos, domnule Profesor!

O Mare Călătorie care era o invitație la Absolut, şi mi se pare că şedința noastră de astăzi ne obligă să cumpănim foarte bine această săgetare către absolut, către înalt, cum spunea doamna Marinescu: tensionând exemplar tot ceea ce este fecundă relativitate, într-o cultură bine articulată,

variată, de multiple resurse cum era aceea a Doamnei Zoe. Asta am gustat în expunerea aşa de erudită a profesorului Tanaşoca, nu un capitol numaidecât de artă literară bizantină, dar şocul acesta, balansul acesta paradoxal între contrarii, dincolo de aşteptări, şi mi-a plăcut că făcea referire, în aceasta, la însuşi mersul ideatic al Doamnei Zoe. Noi, poate greşesc, simplificăm de la distanță în mod monolitic experiențele trecutului. Or, toți marii nostri înaintaşi, oricât ar fi fost de fixați în anume opțiuni ideologice, Iorga, de pildă, erau capabili de neaşteptate tresăriri ale curiozității. Iorga care scrie lucruri extraordinar de pătrunzătoare despre America, despre Scandinavia, de pildă, Iorga care în „Bizanț după Bizanț" nu pregetă să-i arate meritele lui Mehmed Cuceritorul, cel care masacrase timp de trei zile populația Constantinopolului, dar care, după aceea, se arătase un monarh echilibrat, ştiind, de pildă, să pună măsură şi echilibru în disputele creştinilor, ale grecilor, în jurul problemelor Patriarhiei Ortodoxe de la Constantinopol. Şi Iorga urmăreşte, în chip nuanțat aceste lucruri – dincolo de fixisme ideologice.

Ceea ce mi se pare interesant şi de reținut pentru viitor, pentru noi toți, din expunerea profesorului Tanaşoca este că în aria de curiozitate a Doamnei Zoe nu exista doar Bizanțul după Bizanț, în care ne-am instalat noi cam comod pe urmele lui Iorga, ci exista Bizanțul pentru el însuşi. Ceea ce e cu mult mai rar, ceea ce reclamă o mai aprigă situare la izvoarele erudiției. Şi care ne poate proiecta într-o dialectică cu mult mai productivă astăzi, pentru că toată această balansare între versante de cultură îndepărtate, între nord şi între sud, sudul mediteranean, pe care îl reprezintă Bizanțul, în continuare, găseşte astăzi servitori în câmpul artelor, de o neaşteptată eficiență. Gândiți-vă la o balerină de forța, de importanța lui Caroline Carlson, care este considerată o glorie a coregrafiei americane, dar care este de origine nordică, dinspre Finlanda, şi care nu dă înapoi de la o sinteză, mai mult, de la o combinație explicită între mituri ale Sudului, ale Greciei vechi, şi runele nordice. Gândiți-vă la unul din succesele cele mai neaşteptate, de la Opera Bastille, de acum câțiva ani, o operă a unei finlandeze, Kajia Saarinen. Care avea o temă legată de melancolia, de langoarea poeziei trubadurilor – *amor de lohn*. Jauffré Rudel, celebrul trubadur, care este năpădit de visarea unei frumoase din Orient, prințesa de Tripoli, şi care cu orice preț cere să se apropie de ea, să fie dus să o vadă. Expiră în brațele ei, atunci când a ajuns să atingă splendoarea idealului inaccesibil, – este tema din „La princesse lointaine" a lui Edmond Rostand, pe care dealtminteri Arghezi a executat-o într-o cronică nemiloasă în „Viața românească", pe la 1912.

Dar opera de la Bastille, cu mijloace acut moderne, arată ce sentiment de penitență pot să aibă oamenii aceştia din Nord când se apropie de un orizont în care stăruie capacitatea radioasă, de visare a Sudului. Asta se vedea încă de mult, în romanele doamnei de Staël, în *Corinne*, eroul masculin de acolo se întoarce ca un barbar care are de reparat mizeriile pe care le-au săvârşit cândva vizigoții şi ceilalți barbari asediatori ai Romei. Ştiți, când Roma a fost asediată de Alaric, apărătorii care s-au instalat în monumentul lui Hadrianus, castelul actual Sant' Angelo, s-au văzut siliți să arunce asupra asediatorilor cu statuile albe, spectral albe, care împodobeau coama monumentului. Era un fel de mobilizare a acestui trecut statuar, a tot ceea ce era frumusețe apollinică în civilizația mediteraneană a Romei, împotriva barbariei nordice.

Care s-a repetat. Faimosul *Sacco di Roma*, jefuirea Romei de către armatele dezlănțuite ale lui Carol Quintul, în 1527, a fost o cruntă lovitură adusă speranțelor istorice, un fel de crepuscul la Renaşterii. Cruzimi absolut impardonabile – oamenilor li se tăiau urechile şi nasul ca să-şi mărturisească bogățiile ascunse – şi alte incredibile bestialități l-au împins în brațele celei mai negre deznădejdi pe Michelangelo. Nordul, iată, că expiază astăzi şi vine s-o facă într-un mod creator, într-un fel care vrea să facă dreptate Sudului. Personajul din Corinne de Madame de Staël vine aproape ca să moară anume în Roma, pentru că totul părea infestat acolo, de ceea ce se chema *la cattiva aria*, un fel de pestilență, de boală, care nu iartă, dar el o înfruntă cu sentimentul unui destin.

În această relativitate necesară spre care ne împinge meditația şi comunicarea profesorului Tanaşoca, revin nişte teme care au gravitatea lor. Cum orice despărțire de Roma, şi la asta mă refer când iau notă de emoțiile unui călător sensibil ca doamna Marinescu, orice despărțire de Roma implică o sfâşiere. Gândiți-vă la paginile în care Goethe, în ajunul plecării, când trebuie să părăsească acest loc august, dă târcoale frumuseților stranii din Campidoglio: statuia lui Marc Aureliu care i se pare că seamănă cu comandorul din Don Giovanni, cu ceva dintr-o predicție pedepsitoare. E un amestec de melancolie, de nostalgie, pe care o purtăm definitiv cu noi înşine. De aceea noi, românii, atunci când ne aflăm în această capitală, avem un fel de senzație de aderență fizică, dincolo de tot ce ştim despre Roma ca leagăn de civilizație. În câteva ore se produce un fel de revoluție în chimia noastră, în metabolismul nostru sufletesc, care produce efecte absolut neaşteptate. Iubim Parisul, dar Parisul reprezintă imens pentru noi în durata istorică, n-ar fi existat Românie modernă fără influența Franței şi a

Parisului, însă Parisul este insidios şi se lasă greu asimilat. E o frumusețe care-ți intră lent în porii adânci ai sufletului. Pe când Roma, din grandoarea vestigiilor, emană o putere uriașă, ca o gheară, care se pune deasupra sufletului nostru în chip imediat.

Şi asta o simțeau încă locuitori vechi ai Italiei, un fel de sublimitate care face presiune asupra spiritului şi care a devenit un fel de apanaj al sufletului roman. Dacă ascultați bine romanii, când se prezintă, ei zic *io sono romano*, şi au un fel de a rotunji *o*-ul care te duce spre un fel de circularitate, latentă cumva şi în formula *urbi et orbi* a Imperiului Roman.

E un text din secolul al XVII-lea, o întrecere între oraşe, o dispută între Napoli şi Roma şi textul spune aşa: Romanii, fără să aibă nevoie să facă voaiajuri, *possonno dire d'aver peregrinato l'Universo*, pot să spună că au peregrinat întreg universul: pentru că au sentimentul că sunt într-un punct de confluență a celor mai variate versante de cultură, care timp de milenii au tins către acest nod de civilizație.

Să-i fim recunoscători Doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga pentru că a celebrat Roma cu această gravitate. Nu la modul simplu, descriptiv. Sigur sunt straturi admirabil suprapuse, la San Clemente, de pildă, din secolul al VI-lea până târziu, înspre Renaştere. Sunt atâtea puncte extraordinare de întâlnire. Dar dincolo de toate acestea, există o acumulare, o saturare care depăşeşte cantitativul. Şi de aici ne întoarcem, de la această naturală relativitate, sigur, care ne duce în fața atâtor contraste – Bulgarohtonul, de pildă, pe care l-ați prezentat ca pe un fost grăjdar care dealtminteri rămăsese un om singur, fără capacitatea de iradiere pe care i-ar fi dat-o însemnele imperiale. Toate aceste lucruri sigur, pun în cumpănă puterea împărătească şi nişte factori inefabili

Intrăm, vedeți, în lunecuşul acesta al unor criterii cu mult mai suple, care cred că trebuie să intre în instrumentarul nostru. Şi de aceea trecerea Doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga prin acest centru de civilizație, acest loc al epifaniilor care a fost Roma, rămâne incitantă pentru noi toți.

Într-o epocă precum a noastră, unul dintre marii inamici ai credinței este ceea ce înalți clerici, actualul papă, de pildă, Benedict al XVI-lea, numeşte relativismul moale, un fel nu de a face dreptate diferențelor care au dreptul la o considerare calitativă, dar un fel de indiferență care pune pe acelaşi plan contrariile, între care nu poate să existe împăcare. Şi mi se pare că e foarte important să tindem spre absolut, dincolo de aceste comodități ale unui relativism ingrat, care nu ne poate duce departe. Şi trebuie să ştim să căutăm absolutul în ceea ce uneori pare să-l recuze. Cea mai frumoasă,

cea mai îndrăzneață construcție a Parisului din ultimele decenii este aceea de la Défense, acel paralelipiped de marmură, cu latura de 100 de metri, în care sunt găzduite instituții pentru apărarea Drepturilor Omului. Este creația unui arhitect danez, Otto von Spreckelsen, l-am publicat în *Secolul 20*, în urmă cu decenii; n-a făcut în viața lui decât câteva biserici şi a câştigat acest concurs şi era, în felul cum a condus lucrările pentru realizarea proiectului, de o severitate, de un scrupul extraordinar al tuturor detaliilor. La un moment dat îi chinuia pe colaboratorii săi, în legătură cu calitatea unor lucruri din substructura monumentului. Dacă țineți minte, te apropii pe o scară care urcă 20 de metri, după care începe vidul acesta, extraordinar de expresiv şi ei îndrăznesc să-i obiecteze: Până la urmă, astea nu se văd! La care Spreckelsen răspunde: Dar le vede Dumnezeu! Spreckelsen n-a ajuns să le vadă până la capăt. A murit înainte de a fi gata clădirea, dar mie mi se pare, şi asta mă emoționează până la lacrimi, că este ceea ce trebuie să ne caracterizeze: când mânuieşti, ca un arhitect care are de înfăptuit un edificiu de asemenea amploare, când mânuieşti mijloace şi ai de făcut față unor dificultăți extraordinare, să-ți poți permite acest scrupul al absolutului, mi se pare că este, într-adevăr, o izbândă capitală. Mallarmé spunea că nu e specialist în nimic decât în lucrurile care au contingență cu Absolutul. Eu cred că asta e definiția intelectualului şi această tensiune către absolut, care o caracteriza pe doamna Zoe, în îndemnurile ei etice, care pot să apară uneori aspre pentru tineretul de astăzi, dar care sunt profund formatoare, această severitate este o moştenire de extraordinară valoare.

COMUNICĂRI, EVOCĂRI, INTERVENȚII

Moderator: Eugen Simion

Dumitru Irimia

Eminescu şi Putna

În scrisoarea adresată de la Viena lui Iacob Negruzzi, la 4/16 septembrie 1870, studentul Mihai Eminescu îşi dezvăluia una din trăsăturile care va rămâne o constantă a personalității sale: imposibilitatea de a rămâne în afara evenimentelor politice ale timpului, pe care le priveşte (şi mai ales) le trăieşte cu încărcătura întrebărilor despre natura ființei umane în general şi despre destinul ființei neamului românesc, în special.

„*Dacă e vo fericire pentru care vă invidiez într-adevăr* – scrie Eminescu – *apoi e aceea că puteți găsi în ocupațiuni literare mulțămirea aceea pe care realitatea nu e-n stare de a v-o da. La mine e cu totul dimpotrivă; într-un pustiu să fiu, şi nu mi-aş putea regăsi liniştea.*" (O. XVI, p. 35)

Starea de care este dominată ființa poetului în vremea în care trimite la Iaşi această scrisoare corespunde caracterizării pe care i-o face I. Slavici în **Amintiri:** „Eminescu (...) vedea în fiecare clipă întreaga desfăşurare a

vieții noastre naționale ca actualitate...” (p. 67), cu o necesară deschidere în plus: dezvoltarea vieții naționale românești este gândită din perspectiva raportului *naționalitate-umanitate*.

Scrisoarea începe *ex abrupto* cu o frază tensionată de întrebări provocate de manifestarea exacerbată a naționalismului german în plan politic, în totală contradicție cu ceea ce era pentru Eminescu umanismul german în plan spiritual:

„*Numai Dumnezeu mai poate descurca ce este omul. Astfel, un individ care crede că se cunoaşte bine pe sine* (...) *se trezeşte într-o bună dimineață c-o întâmplare oarecare – în sine* ***aceeaşi*** *pentru toată lumea – că stârneşte în el porniri de cari nici nu visa măcar că există în sufletul lui;* (...) *el singur se trezeşte deodată că e alt om, adesea negațiunea individualității lui de pân-atuncea.*

În fine schimbări de astea psihologice de s-ar întâmpla numai sporadic – p'ici pe colea – în individul cutare or cutare, ar fi calea-valea; dar popoară întregi să le vezi suferind de această... metempsihoză, or cum pustia i-aş mai zice? Ai crede că sufletele germanilor au trecut în animale şi sufletele animalelor în germani. (...)

O, tăcuții, gânditorii umanitari germani! Unde sunt ei? Vă încredințez că nu-i mai găseşti în nici o manifestațiune a vieții lor.” (O. XVI, p. 35)

Starea de spirit a lui Eminescu îşi avea originea deopotrivă în noua ipostază în care îi apărea identitatea germană în războiul cu Franța, de amânarea Serbării de la Putna, cauzată de acest război, precum şi de reacția autorităților la articolul *Ecuilibrul*, publicat în *Federațiunea* din Pesta, în două numere consecutive – 22-29 aprilie / 4-11 mai 1870.

Format la şcoala românismului la Cernăuți, cu originea în centrul românismului de la Blaj, de unde veniseră cei mai mulți dintre profesorii gimnaziului, între care şi Aron Pumnul, studentul Eminescu s-a implicat în mod hotărât şi hotărâtor în concepția şi organizarea manifestărilor de la Putna, cu aceeaşi întemeiere cu care reacționa în presă, în momentul istoric tensionat de instituirea dualismului austro-ungar, care amenința destinul neamului românesc în Transilvania, anexată de Ungaria în 1867.

Eminescu se implică în amândouă planurile – istoric şi spiritual – pentru că gândeşte situarea ființei naționale în amândouă planurile. În acest sens, scrisoarea pe care am evocat-o, împreună cu cele precedente şi cele

imediat următoare, adresate redactorului *Convorbirilor literare*, relevă complementaritatea absolută a celor două componente ale personalității lui Eminescu, interpretate exact de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, care sublinia, în volumul **Eminescu. Viață. Operă. Cultură** (1989), „capacitatea poetului de a trăi simultan pe două dimensiuni ale timpului, cea a timpului mărunt al omului, al vieții individuale, al istoriei, şi cea a timpului mare, a macrotimpului «timp mitic»...", capacitate care stă în spatele „aparentei contradicții dintre aspirația superioară constantă a lui Eminescu către absolut şi inserția lui pătimaşă în actualitatea cea mai acută, atât de vizibilă mai cu seamă în opera lui târzie." (p. 63)

Vom observa mai întâi că aspirația spre Absolut – coordonată a Ființei Umane în raport tensionat cu Ființa Lumii şi cu Timpul în creația poetică eminesciană – defineşte şi implicarea lui Eminescu în plan social-politic sau social-istoric, în mod direct sau prin poziții tranşante exprimate în publicistică în probleme fundamentale ale națiunii române sau ale societății româneşti.

Actualitatea cea mai acută în anul scrisorii amintite (1870) şi care va rămâne o actualitate permanentă era afirmarea şi apărarea identității şi unității românilor. Serbarea de la Putna, pregătită pentru aniversarea a patru secole de la întemeierea mănăstirii, era un bun prilej pentru aceasta.

„*Acea serbare* – se scrie în *Proiectul de program*, în martie 1870, semnat de Preşed. Com. central: conte E. Logothetty, secretar: M. Eminescu – *deşi va avea caracter religios, prin omogenitatea de naționalitate şi limbă a acelora ce vor serba-o şi prin împrejurarea că se va ține lângă mormântul lui Ştefan cel Mare, nimeni nu va putea opri ca ea să aibă afară de cel religios şi un caracter național.*" (O. IX, p. 443)

În cele trei articole publicate de studentul Eminescu în *Federațiunea*, sub numele Varro – *În unire e tăria* (10 aprilie), *Să facem un Congres* (5 aprilie) şi *Ecuilibrul* (22-29 aprilie / 4-11 mai) – ideea centrală este dreptul popoarelor la propria identitate, istorie şi teritoriu:

„*Nimeni nu va trebui să fie aicea stăpân decât popoarele însele, şi a trece suveranitatea în alte brațe decât în acelea ale popoarelor însele e o crimă contra lor.*" (Idem, p. 88).

În condițiile generate de instituirea dualismului austro-ungar, Eminescu cheamă la integrarea luptei românilor în lupta celorlalte națiuni pentru libertate:

„*Să ne grăbim dar a ne declara solidari cu națiunile nemulțumite ale Austriei*.” (***În unire e tăria***, Idem, p. 92),

prin înțelegerea exactă a temeiurilor dreptății:

„*Legile unui popor, drepturile sale nu pot purcede decât din el însuşi.*” (O. IX, p. 93)

şi a imperativului aplicării acestui drept:

„*Națiunea română trebuie să se pună pre terenul de drept pre care stau toate celelalte națiuni ale Austriei, nimica mai mult şi nici o iotă mai puțin. Cine cede degetul va trebui să ceadă şi mâna.* (...) *E timp să declarăm neted şi clar că în țara noastră (căci este a noastră mai bine decât a orişicui) noi nu suntem şi nici nu vrem să fim maghiari ori nemți. Suntem români, vrem să rămânem români şi cerem egală îndreptățire a națiunei noastre*.” (Idem., p. 89-90)

Imperativul afirmării şi apărării identității naționale a românilor impune dezvoltarea unei direcții spirituale unice, organice:

„*Serbarea trebuie să devină şi purtătoarea unei idei. Ideea* ***unității morale*** *a națiunei noastre e ceea ce ne-a-nsufleți t ca să luăm inițiativa unei serbări în care inima va fi una a priori, în care însă cugetele se vor unifica* (...) *astfel ca unificarea direcțiunei noastre spirituale să urzească de pe-acum unitatea destinelor noastre. Să facem ca o cugetare, una singură, să treacă prin toate faptele, să pătrundă toată viața noastră națională*.” (Idem, p. 443),

treaptă şi cale esențială pentru realizarea unității de destin a românilor, aspirație exprimată deopotrivă în publicistica şi în creația eminesciană, poetică (***Povestea***, ***Mureşanu***, ***Întunericul şi Poetul*** etc.) şi teatrală (***Mira***).

În articolul ***Ecuilibrul***, care îi va aduce poetului un proces de delict de presă, concomitent cu afirmarea libertății şi dreptului națiunilor la propriul destin:

„*Toate popoarele sunt setoase de viață proprie şi numai din egala îndreptățire a tuturor se va naşte ecuilibrul.*" (O. IX, 97),

se subliniază întemeierea identității naționale pe limbă şi artă: aceasta din perspectiva raportului național-universal:

„*Măsurariul civilizațiunei unui popor în ziua de azi e: o limbă sonoră şi aptă de a esprima prin sunete noțiuni, prin şir şi accent logic – cugete, prin accent etic – simțăminte. Modul de a înşira în fraze noțiune după noțiune, o caracteristică mai abstractă ori mai concretă a noțiunilor în sine, toate astea, dacă limba e să fie națiunală, sînt ale limbei, căci de nu va fi aşa, e prea lesne ca un om să vorbească nemțeşte, d. es. , cu material de vorbă unguresc (...). Artele şi literatura frumoasă trebuie să fie oglinzi de aur ale realității în care se mişcă poporul, o coardă nouă, originală, proprie pe bina cea mare a lumii.*" (Idem, p. 93)

Cu acelaşi criteriu – cu originea în acelaşi principiu – al identității naționale – Eminescu judecă situația teatrului românesc (a dramaturgiei originale şi a repertoriului) în articolul ***Repertoriul nostru teatral***, publicat în *Familia*, în care, între modele, se află Shakespeare, V. Hugo, dramaturgi naționali,

„*autori... cari înțelegînd spiritul națiunii lor, să ridice prin şi cu acest spirit pe public la înălțimea nivelului lor propriu.*" (**Despre cultură şi artă**, p. 148)

Spiritul național este înțeles într-o armonie deplină cu dimensiunea estetică – frumosul şi cu dimensiunea etică – adevărul. Cu această înțelegere Eminescu ia apărarea lui T. Maiorescu, acuzat de cosmopolitism:

„*Principiul fundamental al tuturor lucrărilor d-lui Maiorescu este, după cât ştim noi,* ***naționalitatea în marginele adevărului****. Mai concret: Ceea ce-i neadevărat nu devine adevărat prin împrejurarea că-i național; ceea ce-i injust nu devine just prin aceea că-i național, ceea ce-i urât nu*

devine frumos prin aceea ca-i național; ceea ce-i rău nu devine bun prin aceea că-i național." (vol. cit., p. 92-93)

Serbarea de la Putna urma să reveleze unitatea şi identitatea românilor întemeiată pe dezvoltarea conştiinței naționale: ideea este formulată în *Apelul* din 14 iunie 1871, semnat de V. Burlă şi I. Slavici, dar purtând în mod evident amprenta gândirii lui Eminescu:

„Serbarea de la Putna trebuie să fie un act produs de o națiune întreagă. Serbarea de la Putna are să fie întrunirea națiunei române în suvenirile trecutului, în însuflețirea prezentului şi în speranțele viitorului. (...) *Iată ideea! Iată scopul serbărei! Nu junimea română academică a produs ideea serbărei întru memoria lui Ştefan cel Mare; ea purcede din conştiința națională română. Națiunea română voieşte cultura şi* ***cultura ei trebuie să fie una****: omogenă la Prut şi la Someş, omogenă în sânul Carpaților cărunți şi pre malurile umede ale Dunărei bătrâne. Şi viitoriul, cultura viitoriului, unitatea spirituală a viitorului zace în noi, în generațiunile prezentului."* (O. IX, p. 491)

În acelaşi timp, serbarea de la Putna este, pentru organizatorii ei, pentru Eminescu mai ales, şi un bun prilej pentru organizarea unui Congres al studenților, din aceeaşi perspectivă a imperativului unei direcții unitare în dezvoltarea spirituală a românilor.

„Serbarea la mormântul lui Ştefan cel Mare – scria Eminescu în notița alăturată scrisorii pe care se întemeiază discuția noastră – şi care va apărea în numărul din 15 septembrie al *Convorbirilor literare – deşi pornită mai mult dintr-un sentiment de pietate către trecutul nostru pe cât glorios pe atâta nefericit, totuşi cu vremea a început a prinde un interes mai bogat...* (...) *S-a născut conştiința că o întrunire a studenților români din toate părțile ar putea să constituie şi altceva decât numai o serbare pentru glorificarea trecutului nostru şi că, cu o ocaziune atât de favorabilă în feliul său, am putea să ne gândim mai serios asupra problemelor ce viitorul ne le impune cu atâta necesitate.* (...). *Trebuința cea mai mare ne s-a părut nouă că ar fi* ***o singură direcțiune a spiritului*** *pentru generațiunea ce creşte...*" (Idem, p. 98)

Textele din această perioadă sunt complementare în/prin interrelaționarea a trei idei esențiale, întemeiate pe concepția unității şi identității naționale a românilor, dominantă a gândirii eminesciene în acest plan, în toate etapele următoare:

- necesitatea constituirii unei direcții unice în mişcarea spirituală care să asigure dezvoltare ulterioară a destinului neamului românesc în plan politic;

- asigurarea caracterul organic al acestei dezvoltări, care să fie expresia spiritului național;

- integrarea în cursul istoriei orientat dinlăuntrul ființei naționale a fiecărei generații în continuitatea celor precedente.

Concepția este reluată în mod sintetic în *Scrisoarea deschisă,* semnată şi de Dan Pamfil, publicată în paginile ziarului *Românul* (15 august 1871), adresată lui D. Brătianu, care subliniase în mod exact, într-un articol din 23 iulie 1871, sensul profund al manifestării de la Putna:

„*Dacă însă serbarea s-ar întâmpla într-adevăr ca să aibă acea însemnătate istorică pe care i-o doriți d-voatră, dacă ea ar trebui să însemne piatra de hotar ce desparte pe planul istoric un trecut nefericit de un viitor frumos, atunci trebuie să constatăm tocmai noi, aranjatorii serbărei, cum că meritul acesta, eroismul acestei idei, nu ni se cuvine nouă. Dacă o generațiune poate avea un merit, e acela de a fi un credincios aginte al istoriei, de a purta sarcinile impuse cu necesitate de locul pe care-l ocupă în lănțuirea timpilor. Şi istoria lumii cugetă - deşi încet, însă sigur şi just: istoria omenirii e desfăşurarea cugetării lui Dumnezeu.* (...) *Este ascuns în fiecare secol din viața unui popor complesul de cugetări cari formează idealul lui, cum în sîmburele de ghindă e cuprinsă ideea stejarului întreg.* (...)

De aceea, dacă serbarea întru memoria lui Ştefan va avea însemnătate, aceea va fi o dovadă mai mult cum că ea a fost cuprinsă în sufletul poporului românesc şi s-a realizat, pentru c-a trebuit să se realizeze (...)" (O. IX, p. 99)

Concomitent cu trăirea activă, tensionată, în timpul istoric, Eminescu trăieşte cu aceeaşi încărcătură a ființei „în timpul mare", macrotimpul, „timp mitic", în interpretarea şi termenii exegetei Zoe Dumitrescu-Buşulenga, care este înainte de toate timpul creativității poetice, dar care nu putea să nu treacă şi în activitatea publicistică.

În momentul în care trimitea scrisoarea din 4 septembrie 1870, în revista *Convorbiri literare* din 15 august apăruse deja poezia ***Epigonii***, poem reprezentând o *ars poetica* – expresie a poeticii vizionare, prin care Eminescu reprezenta cu adevărat ***Noua direcție în poezia română*** – statuată de Titu Maiorescu, prin studiul din 1872, direcție în care se înscrie și prin celelalte două poezii (*Venere și Madonă*, *Mortua est!*...), precum și prin alte creații din aceeași perioadă (***Lida***, ***Cînd marea***, ***Cînd priveşti oglinda mării...***, ***Ondina*** etc.) și de mai târziu, creații încărcate de întrebări esențiale privind deopotrivă ființa umană și raportul dintre ființa umană și ființa lumii.

Scrisoarea următoare, adresată lui Iacob Negruzzi, la 6 februarie 1871, e dominată în cea mai mare parte de relevarea multiplelor aspecte ale rezistenței românilor în bătălia pentru apărarea propriei identități naționale, în apărarea scriitorilor din Transilvania și a luptei pentru apărarea identității și drepturilor românilor:

„...Lipsa absolută de prospectul unui viitor în patria lor, simțământul neputinței față cu pericole ce-i amenință, iată ce-i face nefericiți înainte de a o fi chiar, iată ceea ce-i lipseşte de liniştea sufletească cerută pentru produceri literare. Nu vă închipuiți apoi ce mare e pericolul românilor din Transilvania sub influințele spiritului maghiar (...). *Mie-mi pare că nu sînt aspirațiuni momentane, cum le numiți c-o mică doză de nedreptate, ci o întrebare de moarte sau viață.* (...) *Nu sînt încercări vage şi fraze goale cele ungureşti, ci e un sistem de ură, de deznaționalizare şi de cutropire, premeditat pîn-în amănunțimile sale.* (...) *E destul de tristă starea unui popor când trebuie să se lupte pentru limbă şi naționalitate în numele confesiunii religioase căreia îi aparține.*" (O. XVI, p. 37)

Tot aici Eminescu vorbește despre un proiect de roman, din care ar fi și scris deja o parte, ***Naturi catilinare***, proiect care va deveni ulterior ***Geniu pustiu***.

Semnificativă pentru înțelegerea raportului dintre realitatea – punct de plecare și sensurile profunde ale lumii întemeiate este precizarea pe care o face în legătură cu acest proiect:

„Am şi scris multe coale dintr-un studiu de cultură în care cerc a veni cu mine însumi în clar asupra fenomenelor epocelor de tranzițiune în genere şi asupra mizeriilor generațiunii prezente în parte (...) cartea mea de

notițe e plină de cugetările cu care cerc a mă clarifica pe mine însumi şi cărora le-am destinat de pe-acuma locul în scheletul romanului. E-ntitulat: ***Naturi catilinare****. Astfel, deşi el poartă signatura timpului, totuşi am cercat a pune în el şi un sâmbure, care să fie mai consistent decât părțile ce se aşează împrejurul lui."* (Ibidem),

iar sâmburele, care ar trebui înțeles tot în legătură cu raportul dintre ființa umană şi istorie, poate fi imaginea prismei din începutul romanului, prin care este înțeles raportul dintre identitatea națională şi umanitate:

„Aş vrea ca omenirea să fie ca prisma, una singură, strălucită, pătrunsă de lumină, care are însă atâtea colori. O prismă cu mii de colori, un curcubeu cu mii de nuanțe. Națiunile nu sunt decât nuanțele prismatice ale Omenirei, şi deosebirea dintre ele e atât de naturală, atât de explicabilă cum putem explica din împrejurări asemenea diferența dintre individ şi individ. Făceți ca toate aceste colori să fie egal de strălucite, egal de poleite, egal de favorizate de Lumina ce le formează şi fără care ele ar fi pierdute în nimicul neesistenței – căci în întunericul nedreptății şi a barbariei, toate națiunile îşi sunt egale în abrutizare, în îndobitocire, în fanatism, în vulgaritate, ci când lumina abia se reflectă în ele, ea formează colori prismatice." (O. VII, p. 180)

Acest raport este situat, prin imaginea ***luminii***, sub semnul sacrului, iar revelarea aşezării esențiale a ființei umane este rolul creatorului, mijlocitor între divinitate şi umanitate, în existența concretă a națiunilor:

„Când națiunea e-n întunerec, ea doarm-în adâncimile geniului şi-a puterilor sale neştiute şi tace, iar când Libertatea, civilizațiunea plutesc asupră-i, oamenii superiori se ridică spre a-l reflecta în frunțile lor şi a-l arunca apoi în raze lungi adâncimilor poporului, astfel încât în sânul mării întregi se face o zi senină, se răsfrânge în adâncul ei cerul. Poeții, filozofii unei națiuni presupun în cântec şi cuget înălțimile cerului şi-l comunică națiunilor respective." (Ibidem)

Fragmentul, pe de o parte, este în consonanță cu poemul ***Întunericul şi Poetul***, în care *Poetul* îşi susține, împotriva *Întunericului*, rolul primit şi asumat în procesul de redeşteptare a spiritului național:

„Şi tu crezi, geniu negru, că fără scop şi ţintă
A lumei und-amară mă-neacă, mă frământă?
Tu crezi că eu degeaba m-am scoborît din stele
Purtând pe frunte-mi raza a naţiunii mele?" (O. IV, p. 462)

şi cu concepţia despre specificul naţional în teatru exprimată în ***Repertoriul nostru teatral***:

„...Autorii reprezentaţi înainte de toate nu sunt naţionali. Prin aceasta nu voi să zic cum că naţionali româneşti, ci naţionali în genere, autori adică de acei cari înţelegând spiritul naţiunii lor, să ridice prin şi cu acest spirit pe public la înălţimea nivelului lor propriu." (**Despre cultură şi artă**, p. 148),

pe de alta, prin imaginea somnului adânc al geniului naţiunii, face legătura cu ***Răsunetul*** lui A. Mureşanu: ***„Deşteaptă-te, române din somnul cel de moarte!"***

Într-o altă scrisoare, de altfel, trimisă după două luni, la 16 mai, în care îşi exprimă preocupările privind romanul ***Naturi catilinare***, Eminescu îi vorbeşte lui Negruzzi, între ironie şi gravitate, despre un alt proiect, care îl are în centru pe poetul revoluţiei de la 1848, Andrei Mureşanu:

„Fără cea mai mică teamă de procurori şi de judecătorii de instrucţiune, în ciuda organelor siguritătii publice, am compus un tablou dramatic a cărui figură principală e Andrei Murăşanu. Vi l-aş trimite, însă mă tem că atunci justiţia va pune mîna pe mine şi... Ba, zău, dacă titlul nu vă răpeşte a priori gustul de a arunca o privire în acest tablou, apoi vi l-aş trimite c-o ocaziune viitoare, de veţi crede că obiectul său nu-l exclude dinainte de la critică şi publicare. Dacă n-ar fi să fie, atunci va sta unde-a mai stat şi pîn-acum – în fundul lăzii mele." (O. XVI, p. 40)

Poemul nu a ajuns, se pare, niciodată la Negruzzi, şi a rămas în fundul lăzii, dar variantei din 1869 i s-au mai adăugat alte două variante, datând din 1871-72 şi 1876. În acest îndelungat proces poetic, poemul a trecut de la ipostaza poetului profet, care respinge agresivitatea istoriei, reprezentată prin manifestarea negativă a anului 1848, tensionat de întrebări privind legile firii, la ipostaza poetului orfic – amândouă ipostazele prezente, de altfel, în evocarea lui A. Mureşanu încă în *Epigonii*:

„Mureşan scutură lanțul cu-a lui voce ruginită,
Rumpe coarde de aramă cu o mână amorțită,
Cheamă piatra să învie ca şi miticul poet,
Smulge munților durerea, brazilor destinul spune
Şi, bogat în sărăcia-i, ca un astru el apune,
Preot deşteptării noastre, semnelor vremii profet." (O.I,p.32)

Andrei Mureşanu este trecut din timpul istoric într-o temporalitate mitică – în timpul mare, macrotimpul (Zoe Dumitrescu-Buşulenga), pentru că este neîndoielnic că în toate avatarurile poetului transilvan – în stratul de profunzime – se află ființa poetică eminesciană, iar raportul *ființa poetului-ființa națională* trece în raportul *ființa umană-ființa lumii*. În amîndouă ipostazele, salvarea, mîntuirea, vine prin creație. În prima variantă, din 1869, chipul lui A. Mureşanu, deşteptat din somn, apare marcat de tensiuni interioare, în timp ce

„Muzica melodramiză, încet aria lui: ***Deşteaptă-te, române.*** *– El o declamă încet şi expresiv.*" (O. IV, p. 476)

În varianta ultimă – călugărul - poet orfic aşează la baza creației dialogul cu ființa lumii, din care dialog ia naştere ***Chipul*** :

„Vin! eu vin. / Sufletu-mi în vecia-i atras de-a ta chemare /Din noaptea neființei înfiorat apare... (...)/ Şi-acele cînturi pline /De-amor, de inspirare, le îndreptai la mine / Şi am urmat cîntării... / Ființa mea apare /Şi-aruncă umbra-i tristă pe fruntea ta cea mare, / Gîndirile-ți mărețe în gîndul meu cuprind, / La sufletu-ți de flacări eu sufletu-mi aprind... (...) // Nu ştii cine e dînsa? – un capăt e de ață / Din sufletul naturii care ne dă viață." (O. IV, pp. 312-313)

iar poemul se încheie cu invocarea prin cântec a Ondinei, întrupare a creației în absolut:

„S-aude de departe cântând: Ondină, / Cu ochii de dulce lumină / Cu părul tău lung, un tezaur / De aur." (O. IV, p. 313)

Într-un anume sens, acelaşi este parcursul imaginii lui Ştefan cel Mare, care trece din temporalitatea istorică aflată în centrul pregătirilor şi

desfăşurării Serbărilor de la Putna în temporalitatea mitică, parcurs care începe în momentul Putna (1871) şi se încheie în momentul celei din urmă manifestări a creativității lui Eminescu, în anul 1883. Traseul, orientat de imperativul destinului ființei româneşti, în plan spiritual – al identității specifice şi, în plan istoric, este marcat în moduri diferite de portretul lui Ştefan cel Mare în creația poetică şi în publicistică, perceput în perspectivă poetică, în perspectivă mitică şi în perspectivă sacră.

Prima ipostază a portretului, portretul istoric, să-i spunem, are o importanță aparte, semnificativă. Este portretul din **Cronica** lui Grigore Ureche, interpretat de Eminescu, probabil, pentru prima dată din punct de vedere estetic şi înscris în perspectivă universală, în susținerea locului privilegiat, specific, pe care îl are arta în curgerea universală a timpului şi în descifrarea adevărului, pe temeiul distincției între *adevărul vremelnic* al ființei umane în istorie şi *adevărul etern* al ființei umane în Absolut:

„Cu greu pricepe o minte de rând că nu este în lumea aceasta nici o stare de lucruri şi nici un adevăr social vecinic. Precum viața consistă din mişcare, aşa şi adevărul social, oglinda realității este de-a pururea în mişcare. Ceea ce azi e adevărat mâine e îndoielnic şi pe roata acestei lumi nu suie şi coboară numai sorțile omeneşti ci şi ideile. În această curgere obştească a împrejurărilor şi a oamenilor stă locului numai arta, adică, ciudat lucru, nu ceea ce e-n folosul oamenilor, ci ceea ce este spre petrecerea lor. Citim azi cu plăcere versurile bătrânului Omer, cu care petreceau odată neamurile de ciobani din Grecia, şi imnele din ***Rig-Veda****, pe care păstorii Indiei le îndreptau luminei şi puterilor naturei, pentru a le lăuda şi a cere de la dânsele iarbă şi turme de vite. Tot aşa privim cu plăcere plăsmuirile celui mai mare poet pe care l-au purtat pământul nostru, plăsmuirile lui Shakespeare, şi ne bucurăm de frumusețea lor atâta, ba poate mai mult încă decât contemporanii lui, şi tot astfel privim statuele lui Fidias ş-ale lui Praxiteles, icoanele lui Rafael, şi ascultăm muzica lui Palestrina. Tot astfel ne bucură portretul pe care-l face Grigorie Ureche Vornicul lui Ştefan Voievod Cel Mare, încît simțim şi azi plăcere citind ce vrednic şi cu vîrtute român a fost Măria Sa.*" – ***Icoane vechi şi Icoane nouă*** – ***Bătrânii şi tinerii*** (*Timpul*, dec. 1877) (O**.** X, p. 22-23)

Acestui portret al personalității istorice a lui Ştefan cel Mare, revelat în suita de articole consacrate Basarabiei (***Basarabia***, *Timpul*, 1878, numerele 3, 4, 7, 8, 10, 14; O. X., pp. 56-70) – în strânsă legătură cu

apărarea libertății naționale prin cetățile din triunghiul Cetatea Hotin – Cetatea Albă – Chilia:

„*Hotarul nord-extrem Chilia – gura Dunării – Cetatea Albă – gura Nistrului şi tot teritoriul dintre liniile ce-am putea trage între ele a fost al nostru şi este de drept al nostru şi astăzi, căci nu nouă ni s-a luat, nu cu noi s-au bătut ruşii, nu pământul nostru l-au putut ceda turcii.*" (O. X, p. 59),

i se adaugă portretul înscris într-o perspectivă mitică, marcată în mod semnificativ de desfăşurarea manifestărilor de la Putna

Anterior momentului Putna, Ştefan cel Mare este prezent în creația poetică eminesciană în ***Epigonii*** (1870) şi în ***Povestea*** (1869*)* şi în creația teatrală (***Mira***). În primul poem voievodul este reprezentat printr-o metaforă plasticizantă în evocarea poeziei lui Alecsandri:

„*El revoacă-n dulci icoane a istoriei minune,*
Vremea lui Ştefan cel Mare, ***zimbrul sombru şi regal***."

În cel de al doilea, imaginea voievodului, care se simte uitat în plan istoric, dar trăind peste secole în/prin lumea mitică a creației populare:

„*Înmormântat de secoli în neagra vecinicie*
Şi stins în mintea lumei, cea rece şi pustie,
Înfăşurat de slava-mi simțeam că ***nu trăiesc***
Decât numai în basm şi-n cântec bătrânesc.
(... ... ...)
Trăiam la gura vetrei, la focul cel de jar
Unde-un bătrân ca iarna, cu grai încet şi rar
Mă spunea la nepoții ce stau cu ochii țintă
Şi ascultam la vorba-i ca la o rugă sântă;
Trăiam în lăutarul cel orb şi plin de zile
(... ... ...)
Spune la cei ce nu văd în ***cântec bătrânesc***
Icoanele ce-n sufletu-i ca-n paraclis trăiesc;
Trăiam în ***doina*** *trist-a voinicului de munte*"
(O. IV, p. 467-468).

este o ipostază mitică, în care se pot recunoaşte ecouri din cronica lui Gr. Ureche, într-un tablou cu conotații hristice:

„Ştefan (*Bătrân şi-ncovoiat iese lângă o piatră risipită de mormânt – barba albă – Pletele albe cu desăvârşire – Asemeni unui leu murind*)." (Idem, p. 467)

În timpul manifestărilor de la Putna este de situat – poziție îmbrățișată de Zoe Dumitrescu-Buşulenga – modul de a fi al unui portret al lui Ştefan cel Mare, în care miticul şi sacrul se suprapun printr-o relație încărcată de semnificații între chipul Voievodului – expresie a unor profunde trăiri interioare – şi ***coroana***. Portretul şi, prin el, cu deosebire ***coroana***, constituie centrul de susținere sau de orientare a sensului de adâncime al unui articol publicat în *Curierul de Iaşi* (1877) şi al unui alt articol publicat în *Timpul* (1881). În amândouă articolele, destinul românilor este situat sub semnul tutelar al lui Ștefan cel Mare, fără îndoială pe temeiul înțelegerii sensului profund al raportului dintre domnitor şi popor exprimat încă în anii premergători Serbărilor de la Putna:

„Trebuie ca domn şi popor să se identifice, cel dintâi să fie expresia celui din urmă, astfel ca voințele să nu se contrazică niciodată." (***Să facem un congres*** – O. IX, p. 97).

Din această perspectivă este invocat momentul Putna şi integrat portretul lui Ștefan cel Mare în primul articol, cel din *Curierul de Iaşi*, în care Eminescu denunță răpirea Bucovinei

„vecinică pată pentru împărăția vecină, de-a pururea o durere pentru noi" (Idem, p. 429)

şi asasinarea lui Grigore Ghica, voievodul care a protestat împotriva acestui act:

„La anul 1774 au intrat oştile austrieceşti, cu disprețul oricărui drept al ginților, în pace fiind cu Poarta şi cu Moldova, în partea cea mai veche şi mai frumoasă a țării noastre: la 1777 această răpire fără de seamăn s-a încheiat prin vărsarea sângelui lui Grigore Ghica V. Vodă." (Ibidem)

Sacrificiul lui Grigore Ghica Voievod relevă, în acest articol, un raport de continuitate, într-un strat de adâncime, cu lupta pentru apărarea unității şi identității românilor dusă de Ştefan cel Mare şi de domnitorii care l-au precedat, prin invocarea întâmplării de la Putna, acolo unde „sunt moaştele celor mai mari dintre domnii români, acolo doarme Dragoş, îmblânzitorul de zimbri, acolo Alexandru, întemeietorul de legi, acolo Ştefan, zidul de apărare al creştinătății", în noaptea asasinării lui, cu o mare încărcătură tainică, mitică/mistică, povestită de un călugăr bătrân:

„Într-una din zilele anului 1777, la miezul nopții, Buga, clopotul cel mare, a-nceput să sune de sine, întâi încet apoi tot mai tare şi mai tare. Călugării treziți din somn se uitară în ograda mănăstirei. În fioroasa tăcere, în sunetul clopotului ce creştea treptat, biserica se lumina de sine înăuntru de o lumină stranie şi nemaivăzută. Călugării coborâră într-un şir treptele chiliilor, unul deschise uşa bisericii... în acea clipă clopotul tăcu şi în biserică era întuneric des. Candelele pe mormântul lui Vodă se stinseră de la sine, deşi avuse untdelemn îndestul.

A doua zi portretul voievodului Moldovei era atât de mohorât şi de stins, încât pentru păstrarea memoriei lui un călugăr ce nu ştia zugrăvia au făcut copia ce există astăzi.

Aprinde-se-vor candelele pe mormînt? Lumina-se-va vechiul portret?" (O. IX, p. 431)

Prin ***coroana*** voievodală, Eminescu deschide perspectiva sacră în care este înscris domnul – exponent al propriului neam – în raportul dintre ființa umană (umanitate şi naționalitate) şi divinitate:

„La Putna, un călugăr bătrân mi-a arătat locul înlăuntrul bisericii în care stătea odată aninat portretul original al lui Ştefan Vodă. După original, el au fost mic de stat, dar cu umere largi, cu fața mare şi lungăreață, cu fruntea lată, ochii mari plecați în jos. Smad şi îngălbenit la față, părul capului lung şi negru acoperea umerii şi cădea pe spate. Căutătura era tristă şi adâncă, ca şi când ar fi fost cuprins de o stranie gândire... Coroana lui avea deasupra, în mijloc, crucea toată de aur, împodobită cu cinci pietre nestimate. Sub crucea coroanei urmau Duhul sfânt, apoi Dumnezeu Tatăl, cu dreapta binecuvântând, cu stânga ținând globul pământului, pe cercul de margine al coroanei un rând de pietre scumpe de jur împrejur. Îmbrăcat era Vodă într-un strai mohorât cu guler

de aur, iar de gât îi atârna un engolpion din pietre şi mărgăritare. Câmpul portretului era albastru, în dreapta şi în stânga chipului perdele roşii." (Ibidem)

Element esențial în portretul lui Ștefan cel Mare, alături de *privire*, **coroana**, este nucleul semantic central în articolul publicat în *Timpul*, după patru ani, care impune o raportare la cel din 1877. Aici, ***coroana*** se încarcă şi încarcă textul de semnificații prin relativa ei autonomie în macrosintaxa textului, prin structură şi, evident, prin raportare la ideea centrală a articolului, care este transcenderea timpului istoric – geniul național – în spatele omului care primește de la ursite privilegiul „vieții fără moarte şi tinereței fără îmbătrînire":

„Aşa se trăia pe la 1520.

*Dar să privim **coroana**, căci de ea va fi vorba poate.*

Ea e acoperită cu pietre scumpe şi mărgăritare. În partea ce vine spre frunte, deasupra e crucea formată din cinci pietre scumpe, sub cruce în email Duhul Sfânt, sub Duhul Sfânt, tot în email, Dumnezeu Tatăl, cu dreapta binecuvântând, în stânga ținând globul pământului. În rând cu Dumnezeu tatăl, de jur împrejur, chipurile strămoşilor şi între ele mici sceptre; sub aceste chipuri un rând de heruvimi (capete şi aripi) şi sub acest rând pietre scumpe mari formând marginea demprejurul coroanei.

Chipul ce stă sub această coroană e mare, fruntea largă, ochii mari, pe jumătate închişi, căutătura tristă şi întoarsă oarecum în sine însuşi, sprâncenele lungi, nasul fin, fața lungăreață şi palidă, barba mică şi neagră în furculiță, părul capului lung, acoperind spatele şi umerele.

E Ştefan cel Mare zugrăvit la anul 1456. Pe piept îi atârnă un lanț scump care se-ncheie într-un engolpion de aur." (O. XII, p. 106)

Prin modul în care este structurată, ***coroana*** întemeiază un spațiu sacru în care se află strămoşii – dimensiunea istorică a ființei – şi heruvimii – îngeri mijlocitori între ființa umană (sceptre) şi ființa divină. Domnitorul îşi asumă misiunea de a asigura comunicarea *umanitate – divinitate*, deopotrivă în spiritul Duhului Sfânt şi în sensul luptei strămoşilor, reprezentând lumea contingentului orientată spre transcendent.

Prin această imagine complexă – mai mult decât în semnificația originară a **coroanei** – transcenderea lumii fenomenale, înălțarea spre divinitate, orientarea spre Absolut – **coroana lui Ştefan cel Mare** – creație

eminesciană, înscrisă şi în perspectiva deschisă de legenda despre *viaţă fără moarte şi tinereţe fără bătrâneţe*, atribut definitoriu cu rezonanţe mitice, al identităţii naţionale, îndreptăţeşte perceperea lui Ştefan cel Mare ca mântuitor al fiinţei istorice a neamului în raport cu Iisus Hristos, mântuitor al fiinţei umane. Apropierea este prezentă încă în textele pregătind manifestările de la Putna:

„*Crist a învins cu litera de aur a adevărului şi a iubireii, Ştefan cu spada cea de flăcări a dreptului.”* (O. XVI, p. 32)

şi se va regăsi în nucleul semantic al ultimelor două prezenţe ale lui Ştefan cel Mare în creaţia lui Eminescu – poezia ***Doina*** şi comentariul „***Serbarea guvernamentală***” (publicat în *Timpul*, din 18 iunie 1883), scris cu prilejul dezvelirii statuii voievodului la Iaşi.

Subliniem aici – fapt semnificativ, din aceeaşi perspectivă a istoriei neamului românesc – că începuturile poemului ***Doina*** datează din vremea primului articol, cel publicat în *Curierul de Iaşi*, din 30 sept., 1877, în care este invocată întâmplarea de la Putna din noaptea uciderii lui Grigore Ghica Voievod; în articol Eminescu denunţă răpirea Bucovinei şi reproduce câteva versuri din creaţia populară, reprezentând o posibilă primă etapă în procesul devenirii acestui poem prin care Eminescu îşi asumă condiţia fiinţei naţionale:

„*Şi e plină de străini*
Ca iarba de mărăcini
Şi e plină de duşmani
Ca râul de bolovani.
Iar mila străinului
E ca umbra spinului
Când vrei ca să te umbreşti
Mai tare te dogoreşti.” (O. IX, p. 431)

Istoria poemului continuă după răpirea Bucovinei şi se definitivează în preajma sau poate chiar pentru inaugurarea statuii lui Ştefan cel Mare la Iaşi, în 1883. Procesul de definitivare trece prin aşezarea în pagina de manuscris a poeziei ***Doina*** în prelungirea marşului ***La arme!:***

„Auzi departe strigă slabii / Şi asupriţii către noi / E glasul blândei Basarabii / Ajunsă-n ziua de apoi / Şi sora noastră cea mezină /Gemând sub cnutul de calmuc /Legată-n lanţuri a ei mână / De şreang ţinând-o ei o duc. / Murit-au... poate numai doarme /Ş-aşteaptă moartea de la câni. /La arme, / La arme, dar, români." (O. XV, p. 964)

şi prin variante-trepte spre asumarea destinului istoric al neamului:

*„Ştefan, Ştefan, Domn viteaz / Cum de nu mai vii tu azi ? / De la Nistru pân' la Tisa / Tot românul plânge-**ţi**-s-a / Că nu mai poate răzbate / De-atâta străinătate", „De la Nistru pân' la Tisa /Tot românul plânge-**mi**-se (plânsu-**mi**-s-a)*" (O. III, pp. 12-13)

Invocarea lui Ştefan cel Mare şi a Putnei se concentrează acum în semantica verbului ***a mântui*** :

„Ştefane, Măria Ta,
Tu la Putna nu mai sta,
Las' arhimandritului,
Toată grija schitului
Lasă grija sfinţilor
În sama părinţilor,
Clopotele să le tragă
Ziua-ntreagă, noaptea-ntreagă
Doar s-a-ndura Dumnezeu
*Ca **să**-ţi **mântui** neamul tău.*" (O. I, p. 183).

Voievodul este rechemat în istorie, pentru salvarea neamului, din aceeaşi perspectivă a înţelegerii unei confundări absolute între domn şi popor, şi a integrării fiinţei neamului în raporturi definitive cu fiinţa lumii – reprezentată de fire:

„Tu te-nalţă din mormânt
Să te-aud din corn sunând
Şi Moldova adunând.
De-i suna din corn odată
Ai s-aduni Moldova toată,

De-i suna de două ori
Îți vin codri-n ajutor.
De-i suna a treia oară
Toți duşmanii or să piară
Din hotară în hotară.
Îndrăgi-i-ar ciorile
Şi spânzurătorule!" (O. I, p. 183)

Poemul ***Doina*** avea să fie citit de Eminescu numai la *Junimea*, adunată din nou la Iaşi, în seara precedentă „serbării guvernamentale", în denumirea dată de reporter în materialul publicat în *Timpul* din 18 iunie 1883, text purtând amprenta forței stilistice a publicistului, care situează în antiteză imaginea Voievodului – apărător al ființei neamului românesc – şi imaginea demagogiei politice.

Portretului încărcat de simboluri şi de mai multe sugestii de semnificare – prin structura coroanei şi prin privirea întoarsă spre lăuntrul ființei – îi iau locul aici trăsăturile unui portret hieratic, prin care Ştefan este aşezat în spațiul sacrului, apărător al creştinătății şi având atributele mântuitorului – prin metafora luminii, în opoziție cu imaginea-pamflet a politicienilor vânzători de țară, stăpâni pe fraza sforăitoare:

*„**Tu** care de patruzeci de ori, în patruzeci de bătălii, te-ai aruncat în rândul întâi al oştirii, **căutând martiriul pentru țară**, asculți **oameni pentru cari patria şi naționalitatea sunt o marfă pe care-o precupețesc**?*

***Tu, ale cărui raze** ajung până la noi ca şi acelea ale unui soare ce de mult s-a stins, dar a cărui **lumină** călătoreşte încă mii de ani prin univers după stingerea lui;tu, care, însuți nemuritor, ai crezut în nemurire şi, **lumină din lumină**, ai crezut în Dumnezeul luminii, s-asculți pe aceşti **oameni incapabili de adevăr şi de dreptate, pe aceşti traficanți de credințe şi de simțiri?**" (O. XIII, p. 317)

BIBLIOGRAFIE

Mihai Eminescu, **Opere** (Ediția critică întemeiată de Perpessicius şi continuată de P. Creția şi D. Vatamaniuc):
vol. I, Fundația pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", Bucureşti, 1939;
vol. III, Fundația Regele Mihai, Bucureşti, 1944;
vol. IV, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1952;
vol. VII, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1977
vol. VIII, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1988;
vol. IX, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1980;
vol. X, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1989;
vol. XII, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1985;
vol. XIII, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1985;
vol. XIV, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1983;
vol. XV, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1993;
vol. XVI, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1989;
(Trimiterile la această ediție se fac prin siglele O. I, III, XV etc., cu indicarea paginii.)

Mihai Eminescu, **Despre cultură şi artă** (ediție îngrijită de D. Irimia), Editura Junimea, Iaşi, 1970;

*

Zoe Dumitrescu-Buşulenga, **Eminescu, Viață. Operă. Cultură**, Editura Eminescu, Bucureşti, 1989;

Ioan Slavici, **Amintiri**, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1967.

Eugen Simion:

Foarte important să vorbim despre Putna şi Eminescu şi Iaşi. Aţi amintit, domnule profesor, de ideile lui Eminescu care constituie de foarte multă vreme, şi astăzi, un obiect de gâlceavă, să spunem. Nu i-aş zice altfel. Cu propoziţii foarte aberante. Una dintre ele a scris-o şi a pronunţat-o un om valoros de altfel, autorul unei cărţi bune despre Eminescu, Negoiţescu. El a spus o frază oribilă, prin absurdul ei. A spus despre Eminescu că este un protolegionar.

De la această ideea până la ideea lui Constantin Preda care a spus că Eminescu ca filosof politic, ca politolog, este nul.

Asemenea lucruri se spun din când în când şi sunt aberante. Aceste lucruri nu pot fi reprimate, întrucât în cultură nici măcar prostia nu poate fi reprimată, cu atât mai mult rea-voinţa. Dar trebuie lămurită opinia publică. În primul rând publicând scrierile lui Eminescu. Pentru prima dată noi am reuşit, în fine, să avem o ediţie integrală, a operei lui Eminescu, a tuturor scrierilor lui Eminescu. El a fost autorul cel mai cenzurat din literatura română. Graţie unui efort de generaţii, început cu Perpessicius, continuat de Petru Creţia şi, ultimul fiind un bucovinean ca dumneavoastră, domnul Vatamaniuc, noi avem, în momentul de faţă ediţia integrală a tuturor scrierilor lui Eminescu. Şi aici se poate vedea ce înseamnă naţionalismul lui Eminescu, cât de aberantă sau nedreaptă este judecata altora despre Eminescu.

Vreau să spun apropos de Putna. Cu vreo şase luni în urmă cineva a venit la mine cu un dosar, cam de o sută de pagini, manuscrise Eminescu. Este chiar dosarul serbării de la Putna. Eminescu a fost secretarul comisiei de organizare a serbărilor Putnei.

Ce s-a întâmplat cu acest dosar nu se ştie în istorie. Cel care a venit voia să îl vândă şi cerea o sumă colosală. Academia şi Banca Naţională nu aveau sau nu erau interesate de acel dosar. Domnul respectiv s-a făcut nevăzut. Până la urmă am primit vizita unui poliţist care m-a chestionat în privinţa manuscriselor.

Normal ar fi ca acest dosar să fie publicat. În afară de actele dosarului în care scrisul lui Eminescu este evident, există o scrisoare inedită către Gheorghe Eminovici, există o scrisoare către Caragiale – aceasta cred că a fost publicată – şi încă un poem, care a fost şi el publicat. Nu ar trebui să se piardă acel dosar. Ar trebui achiziţionat într-un fel şi să ajungă la Biblioteca Academiei.

Dan Hăulică:

Eu aş îndrăzni, dacă îmi dai voie, să anşenez la ceea ce ați dezvoltat. Eu cred că e foarte util ce a făcut acum preşedintele sau moderatorul şedinței noastre, Eugen Simion, să atragă atenția asupra gravității inerente a unei asemenea problematici. S-au spus atâtea lucruri iresponsabile, încât avem datoria, când ne atingem de aceste imense valori, cum este Eminescu, să devenim de o circumspecție şi de o capacitate de reverență extraordinară. Şi, ceea ce era interesant în această cercetare aşa de aplicată şi de util aplicată, era că ne punea în fața unui Eminescu la care fiecare cuvânt este cumpănit cu o maturitate extraordinară.

Această plenitudine a cuvântului în comentariul politic este cea care desfide şi face de o inanitate scandaloasă comentarii ca cele acuzatoare care văd în el un fel de naționalist iresponsabil. Şi toată problematica aceasta a identității naționale care nu aboleşte nici o clipă, nu poate aboli, valorile, problematica binelui şi a răului, a frumosului şi a urâtului, este, desigur, în aria de idei a Junimii, dar spusă cu o netezime comparabilă cu aceea a lui Maiorescu. Şi față de asta, mă gândesc, ce sus se aşază Eminescu, e tânărul Eminescu de la 1870, față de toată tevatura de pildă care s-a făcut în jurul acestei sculpturi, a monumentului lui Ştefan de la Iaşi. Ştiți că era şi Jacques Negruzzi în comitetul de inițiativă, preşedinte era regele Carol I, şi sunt nişte telegrame care sună grotesc – dacă Ştefan va fi cu barbă sau fără barbă. Era încredințată această sculptură lui Fremiet.

Fremiet făcuse sculptură, acum a fost la Grand Palais o expoziție despre Douanier Rousseau, în care se vedeau nişte sculpturi animaliere, o gorilă care răpeşte o femeie, refuzată la un Salon Oficial, şi servind ca un fel de piesă expozitivă, dar întotdeauna la un nivel destul de jos, la Jardin des Plantes. Fremiet avea noroc că era nepot al lui Rude, sculptorul, şi lui i s-au adresat românii pentru această statuie, care, desigur, fu contrazisă de descoperirea unui celebru manuscris miniat, cel de la Humor, în care se vede că Ştefan n-avea barbă. Dar felul în care se agita lumea în jurul acestei inițiative, arată ce distanță enormă era între altitudinea de gândire a lui Eminescu şi toată instrumentarea politicianistă a acestor teme. Îi aparținea lui Eminescu puterea de a depăşi orice tentație mărunt națională.

Şi distincția Doamnei Zoe între un timp mărunt şi un timp mare, un macro-timp, mi se pare esențială. Nu numai filosofic, dar într-un sens antropologic, şi aş lega-o de încă o distincție foarte operativă în gândirea şi în judecățile ei de valoare, distincția între un timp interior şi timpul istoric. Deci interioritatea este o dimensiune inerentă a creației, a creativității, care

nu se lasă redusă la istoricitate şi de aceea o putuse interesa, putuse detecta valoarea, de pildă, a lui Gheorghe D. Anghel. Anghel este un artist al interiorității, care scapă determinărilor istorice, el însă fiind singurul capabil să ne dea o galerie a marilor genii ale creației româneşti. Spunea că geniile sunt lamura cea mai curată a unui neam – şi el ne-a dat nişte efigii exemplare – Bălcescu realizat de Anghel este o capodoperă absolută, Luchian şi Eminescu, pe care îl admirăm de ani de zile în fața Ateneului. Deci, această interioritate, care este proprie artistului – Toma d'Aquino spunea că stă în puterea artei să realizeze lucruri care sunt *proprii Filii*, proprii pentru firea Fiului lui Dumnezeu. Deci o similitudine care este în sensul profund al creației. Şi care de aceea asumă istoria. Această distincție nu scoate opera din istorie, ci o face să sublimeze şi să conțină istoria. Mie mi se pare că intuiția Doamnei Zoe era şi aici pătrunzătoare şi dacă ar fi să ne înarmăm cu argumente, toate aceste lucruri ne sunt folositoare pentru a apăra marele panteon al valorilor româneşti.

Constantin Parascan

Creangă sau omul pe dos – seducția unui discurs critic

Între personalitățile literaturii şi culturii române al căror discurs critic, redactat în cărți ori rostit în public, impresionează şi seduc şi astăzi atât cercetătorul, cât şi ascultătorul, se detaşează exponențial Zoe Dumitrescu-Buşulenga.

În această „întâmpinare" ne vom apropia cu spirit critic (analizând), dar şi cu fascinația nestinsă a voluptății superior-intelectuale pe care am trăit-o, ascultând, în cei peste 30 de ani de discurs critic rostit la celebrele Prelecțiuni ale Junimii de la Iaşi (Muzeul Literaturii Române – Casa Pogor), începând din 1976, atât de monografia *Ion Creangă*, apărută la Editura pentru Literatură, în 1963, cât şi de Prelecțiunea *Creangă – un artist cult*, din 7 iunie 1989. Şi-o vom face decupând din cele două abordări (discurs redactat şi discurs rostit) un element definitoriu, relevarea unei idei de esență a scrisului humuleşteanului: *omul pe dos, omul şi lumea anapoda*.

Mărturisind încă din intro-ul acestui discurs critic inspirat faptul că „Opera lui Creangă este una din cele mai dificile din câte cunoaşte literatura română" (1, p. 9), Zoe Dumitrescu-Buşulenga va realiza, totuşi, monografia *operei* lui Ion Creangă.

Între atâtea elemente proprii doar acestui discurs critic, autoarea îşi vertebrează demersul şi pe acea notă specifică lui Ion Creangă pe care o va observa în finalul micro-monografiei sale şi Vladimir Streinu (2, apud 3, p. 34): „Poporul român a putut face pe prostul de multe ori, fără să fie (...) el ştia să facă pe prostul numai atât cât trebuia, pentru a putea dura în istorie. Este însăşi formula de existență a neamului nostru." Formulă pe care Creangă o topeşte genial în scrisul său. Formulă pe care o va analiza şi autoarea monografiei în discuție şi pe care o relevăm şi noi în paginile următoare.

Disimularea, paradoxul, echivocul, inocența, reală, inocența mascată, vorba în doi peri, cu atâtea înțelesuri, pe care doar aparținătorii unei „caste" speciale, a „povestaşilor" populari, o receptează aşa cum trebuie. E un cod anume. Un „blazon" pe care l-a primit de la „inițiații" acestui univers. De aceea şi dificultatea înțelegerii tainelor scrisului

humuleşteanului. „Ion Creangă e singur în felul său în literatura noastră. Şi poate şi în complexul celorlalte literaturi. Omul e un original ca apariţie, ca temperament, ca personalitate artistică (...) E un neastâmpărat, cu firea şi cu duhul, vorbeşte mult şi aproape numai în tâlcuri.” (1, p. 27-28) Această notă a personalităţii sale o moştenea, afirmă autoarea monografiei, de la tatăl său, Ştefan. „Ca personaj literar al *Amintirilor* putem înţelege câte ceva despre concepţia lui laică, profană, neconformistă, în legătură cu rosturile lumii, atât de deosebită de concepţia convenţională, sacră despre lume a soţiei sale Smaranda.” (1, p. 28-29) Sunt două atitudini de viaţă şi creaţie, total contrare. Stilul scrierilor lui Creangă va „beneficia” de această bipolaritate. Totul vine de departe, din istoria poporului al cărui exponent este, al grupului social căruia îi aparţine. E vorba de situaţia „oarecum independentă a răzeşimii moldoveneşti, a acelei răzeşimi mândre şi colţoase, hâtre şi viclene...” (1, p. 31)

Aceste două atitudini se „traduc” în discursul *Amintirilor* cel mai elocvent. Aici autorul vorbeşte normal, cu sinceritate, evlavie şi admiraţie, cu emoţie şi duioşie despre mama sa, despre sat etc. Apoi „deodată începe a vorbi altfel despre toţi şi despre sine. Îi ia pe toţi peste picior...” (1, p. 42)

Cele mai reuşite pasaje sunt considerate cele în care Creangă exagerează conştient, fie în dimensiunile fizice ale personajelor, fie atunci când „alteori exagerarea atinge acţiunile personajelor care frizează *absurdul*.” (1, p. 45, s.n.) Aceşti năzdrăvani văd lumea „de-a-ndoaselea, ca Păcală. În opera lui Creangă ei se numesc Ochilă, Mirăuţă din Grumăzeşti şi Nică a lui Ştefan a Petrei. Smintiţii aceştia aparenţi sunt construiţi pe temeiul paradoxului popular, care răstoarnă datele realităţii pentru a-şi putea râde de ea...” (1, p. 45). Pe parcursul demonstraţiei în acest discurs critic, autoarea va mai aduce şi alte exemple (Dănilă Prepeleac, Stan Păţitul, Ivan Turbincă ş.a.), neluând în seamă însă personajul Păcală, din povestirea lui Creangă cu acelaşi titlu, care demonstrează, cu asupra de măsură, prezenţa *omului pe dos*. E o formulă artistică nouă, de fapt, *o artă nouă* izvorâtă „din straturi de cultură milenară şi atât de nouă, încât contemporanii nici nu şi-au dat seama că e într-adevăr originală, atât în conţinutul, cât şi în forma ei (...) viziunea despre lume, atitudinea faţă de cultura pe care o reprezintă şi conştiinţa lui artistică erau răsturnătoare pentru vremea aceea.” (1, p. 50)

Astfel vom întâlni „curiozităţi de construcţie”, „asimetriile, lungimile, episoadele intercalate” ce dau compoziţiei un aspect baroc. Apoi dialogul, comentariul ironic sau aluziv, paradoxurile, strigăturile satirice,

„un joc hazliu de aparenţe şi esenţe”. Aceste personaje hâtre, *pe dos*, care vor învinge forţele obscure, au rol civilizator.

În galeria de personaje deja citate, „Dănilă Prepeleac este cea dintâi încercare a lui Creangă de a face *un om anapoda*, un personaj care vorbeşte şi acţionează *în dodii*, un prost şi un hâtru în acelaşi timp.” (1, p. 62, s.n.) Dănilă făcea toate lucrurile pe dos. Nu mai dăm acum exemplele prin care îşi susţine demonstraţia şi Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Şi „treburile lui sunt *anapoda* făcute, ca şi hotărârile pe care le ia, şi mai ales ca şi vorbele pe care le spune. Din tâlcurile lui Dănilă înţelegem adevărata lui structură, fiindcă vorba lui în dodii este sugerată de Creangă în zicale, în moduri de exprimare fundate pe paradoxuri, deci pe termeni contrastanţi, care se anulează sau se resping.” (1, p. 63-64, s.n.) Tot ce întreprinde face în dodii. În subtext, datorită aerului mucalit din limbaj mai ales, vom afla dovezi care ne vor face să ne îndoim de prostia adevărată a personajului. E un model de natură bivalentă, nebun înţelept, Dănilă Prepeleac.

Urmează Stan Păţitul şi el „un personaj hâtru, *în dodii*” (s.n.). Vorbirea sa păstrează acel iz paremiologic, este voalată, în tâlcuri. Asistăm apoi la transferul de limbaj şi atitudine a comportamentului echivoc, pe dos, în dodii, proprii lui Stan, către Chirică.

„Cu Ochilă ne aflăm în prezenţa unui hâtru uriaş, a unui gigant jovial”. Facultatea cu care e înzestrat îl defineşte ca făcând parte din oamenii pe dos, anapoda. Iată micro-discursul delicios al lui Ochilă „prin amestecul lui de naivitate şi înţelepciune faceţioasă. Cuprinzând o *viziune a lumii pe dos*” (s.n.): *„Iaca... toate lucrurile mi se arată găurite ca sitişca şi străvezii ca apa cea limpede; deasupra capului meu văd o mulţime nenumărată de văzute şi nevăzute; văd iarba cum creşte din pământ; văd cum se rostogoleşte soarele după deal, luna şi stelele cufundate în mare, copacii cu vârful în jos, vitele cu picioarele în sus şi oamenii umblând cu capul între umere.”*

Harap Alb, personaj normal, va împrumuta şi el, cu timpul, trăind şi nemurind alături de tovarăşii săi de drum şi de împlinire a misiunii iniţiatice, comportamente, atitudini, expresii ale hâtrilor ciudaţi. Portretul făcut lui Ochilă este elocvent în acest sens: *„Poate că acesta-i vestitul Ochilă, frate cu Orbilă, văr primare cu Chiorilă, nepot de soră lui Pândilă, din sat de la Chitilă, peste drum de Nimerilă, ori din târg de la Să-l-caţi, megieş cu Căutaţi şi de urmă nu-i mai daţi. Mă rog, unui Ochilă pe faţa pământului care vede toate şi pe toţi altfel de cum vede lumea cealaltă.”* Dincolo de invenţia verbală, ameţitoare, ce pare că este fără limite omeneşti,

„Personajul *anapoda* e definit foarte exact în aceste cuvinte, ceea ce dovedește cunoașterea ca atare de către scriitor a procedeului *lumii pe dos*...” (1, p. 86, s.n.)

Aceste forțe ale personajelor ce-l însoțesc pe Harap Alb sunt puse în slujba sa, eroul bun, spre a înfrânge răul. „Prezența răului în lume înseamnă răsturnarea ordinii firești, răsturnarea tuturor valorilor, întoarcerea *lumii pe dos*.” (1, p. 87, s.n.) Iar înfrângerea răului nu poate veni de la oameni obișnuiți, în viziunea aceasta a lui Creangă, care pun în slujba lor forțe telurice, cu înțelepciune şi echilibru, pentru a-şi îndeplini „misiunea”, ci de la aceşti hâtri, care sunt „*personaje anapoda, pe dos, deci în afara lumii, sau în contratimp cu ea*.” (1, p. 88, s.n.) Această idee, „decupată” de autoarea discursului critic în discuție, Zoe Dumitrescu-Buşulenga, nu aparține acesteia, după cum şi recunoaşte, ci ea se „degajă din comentariul lui Creangă în momentul constituirii grupului şi al îndreptării lui spre țara împăratului Roş: *„Şi gândesc eu că din cinci nespălați câți merg cu Harap Alb, i-a veni el vreunul de hac (...) Dar iar mă întorc şi zic: mai ştii cum vine vremea?* Lumea asta e pe dos. */ Toate merg cu capu-n jos.”*

„Acest comentariu expune cu toată înțelepciunea şi naivitatea lui de ton popular, am zice, bazele teoretice ale *personajului anapoda*, completând viziunea lui Ochilă. Şi iată cum se descoperă intenția viguros protestatară şi moralizatoare a lui Creangă întrupată în excelenta imagine artistică a *personajului anapoda*, atât de frecvent în opera sa şi atât de puțin gratuit, în ciuda celor spuse de unii critici estetizanți români şi străini.” (1, p. 88, s.n.)

Trecând la analiza *Amintirilor...*, autoarea nuanțează relația dintre elementul documentar şi partea de ficțiune din acest discurs, precum şi alternarea pasajelor lirice, evocatoare, cu cele comice, ce se potențează reciproc, tehnică a alternării celor două ritmuri de discurs literar, din care se detaşează personaje active, utile, cumsecade, normale, precum şi lumea răilor, a beților, a leneşilor, a mâncăilor, observând şi diferența între *Fragmentul de biografie* şi textul *Amintirilor...* şi că aici „introducerea de ficțiune este evidentă”, va demonstra în capitolele ce vor urma cum personajul Nică este unul pe dos.

Sursele râsului sunt două: „una din ele constă în comicul personajelor, pe care povestitorul popular le mânuieşte cum îşi mânuieşte rapsodul popular irozii sau păpuşile, îngroşându-le anumite trăsături specifice. Cealaltă sursă a râsului constă în specificul talentului de povestitor al lui Creangă”. (1, p. 158) Prin mimare, comentariu, făcând tot felul de aluzii la lucruri şi elemente cunoscute de cei pe care-i cunoaşte şi

cărora aparţine. „Autorul râde parcă împreună cu ei, nu de ei, sau râde cu satisfacţie admirativă.” (1, p. 159).

Lumea pe dos pe care ne-o aduce Creangă e generatoare de râs sănătos. Să ne amintim de hazul lui Ochilă când ne oferă viziunea sa anapoda asupra lumii. Asemeni personajelor populare Păcală, Pepelea sau Nastratin care „întreprind adeseori acţiuni contrare celor aşteptate, care provoacă râsul tocmai prin elementul imprevizibil, şi această viziune răsturnată a lumii dă naştere aceleiaşi reacţii”. (1, p. 165) Asemeni acestora sunt multe personaje analizate de autoare şi numite şi mai sus. Construirea personajelor anapoda oferă posibilitatea scriitorului de a transmite ceea ce nu-i era îngăduit. Aceasta se petrece „la adăpostul unei prostii simulate”, a inocenţei sale autentice, prezentate din mai multe perspective în *Măştile inocenţei*. (vezi 3) Prostia simulată a ţăranului român, a poporului român (vezi studiul deja citat, 2) s-a transformat la Ion Creangă într-un mod de viaţă, o dominantă a scrisului şi personalităţii sale artistice.

În acest sens, ideea de mai sus este ilustrată de mai toate personajele scrierilor sale. O făţarnică umilinţă, o inocenţă trucată. Identitatea între atitudinea şi viziunea scriitorului şi personajele sale a fost demonstrată de mai mulţi cercetători. Naratorul din *Amintiri...* se scuză „cu făţarnică umilinţă că asurzeşte lumea cu ţărăniile lui. Moş Ion Roată simulează şi el prostia pentru a-l înfunda pe boier până la sfârşit. Prin exagerarea acestei atitudini, s-au creat în literatură *personajele anapoda*.” (1, p. 166, s.n.)

La fel se petrec lucrurile şi cu Dănilă care „e comic fiindcă dovedeşte o gândire *pe dos*” (s.n.), cu Ivan Turbincă şi mai cu seamă cu Nică din *Amintiri...* care se autocaracterizează, singur, ca un personaj comic şi pe dos: *„Şi-apoi mai aveam şi alte bunuri: când mă lua cineva cu răul, puţină treabă făcea cu mine; când mă lua cu binişorul, nici atâta; iar când mă lăsa de capul meu, făceam câte o drăguţă de trebuşoară ca aceea, de nici sfânta Nastasia izbăvitoarea de otravă nu era în stare a o desface cu tot meşteşugul ei. Povestea aceea: un nebun arunc-o piatră în baltă şi zece cumini n-o pot scoate...”*

„Acelaşi spirit se va păstra în povestitorul vârstnic, care va rămâne un poznaş, un om mereu pus pe şotii şi însufleţit de intenţii ludice.” (1, p. 173) Altfel nu i-ar fi reuşit memorabilele portrete din scrierile sale dacă nu ar fi fost şi parte din fiinţa şi personalitatea sa. (vezi în acest sens şi 2, p. 175-195, cap. *Portretul scriitorului din povestiri şi poveşti*).

Zoe Dumitrescu-Buşulenga nuanţează această dominantă a scrisului lui Creangă, într-un discurs potenţat atât de exemple lămuritoare, cât şi de

comentarii proprii topite într-un flux seducător al zicerii. Aceste nenumărate nuanțe utilizate de creator pentru crearea personajului anapoda „este de-a dreptul genială". Și aceasta se vede și din felul cum utilizează materialul lingvistic. Astfel că Ion Creangă, „stăpânit de acelaşi duh ghiduş, se joacă nu numai cu logica structurilor umane, dând personajele *în dodii, anapoda*, răstoarnă nu numai structurile sintactice şi uluieşte logica generală a raporturilor verbale dintre oameni, ci merge mai departe, consecvent cu stilul său comic, satiric, şi se joacă, plin de iscusință și inventivitate, cu cuvintele în sine." (1, p. 180, s.n.)

Exagerarea, de cele mai multe ori, până la absurd, „se extinde mai ales în *construirea personajelor anapoda, cele cu viziunea hâtră sau pe dos a lumii*" (s. n.), adică Ivan Turbincă, Dănilă Prepeleac, Ochilă, Mirăuță din Grumăzeşti şi ultimul, „dar nu cel din urmă, Nică a lui Ştefan a Petrii".

Mărturisirea autoarei, la peste 30 de ani de când lucra pe textele lui Creangă, în 1989, la Prelecțiunea despre Creangă, citată deja, putea surprinde: încă descoperă sensuri noi, nuanțe care rotunjesc coloanele de forță ale studiului său monografic. Iar că una din ele, dacă nu cea mai lămuritoare despre specificul scrisului lui Ion Creangă, rămâne o „viziune care exprimă o mentalitate – venind din străfunduri, din subconştientul colectiv, nu numai românesc, ci şi european". E vorba de „*toposul lumii pe dos* preluat în chip foarte interesant prin răsturnarea regulilor obişnuite".

Astfel revine şi vorbeşte „despre *o viziune a lumii pe dos la Creangă* pentru că foarte multe lucruri se văd inversate, cu ştiință, probabil, învățase de la Eminescu cum se lucrează un motiv, cum se construieşte o tipologie". Dă exemplu deja mult citatului Ochilă, reluând faptul că „viziunea lui este cea a *lumii pe dos* şi lucrurile nu sunt întâmplătoare". Apoi revine cu afirmația că „personajele acestea sunt mult mai numeroase decât ne putem închipui în opera lui Creangă, personaje care fac totul de-a-ndoaselea ca Dănilă Prepeleac sau ca Ivan Turbincă".

De asemenea revine asupra autoportretului în paradox, prin Nică, personajul din *Amintiri... ,* ca şi la Mirăuță din Grumăzeşti care „intră în aceeaşi categorie a *personajelor anapoda, a acelora care sunt întoarse pe dos în raport cu lumea normală*, cu lumea supusă regulilor tradiționale ale vieții sociale." (s. n.)

Și, concluzia studiului de-o viață asupra scrisului humuleşteanului: „El se aşeza în rândul marilor prozatori chiar moderni, pentru că *toată această viziune a lui pe dos*, toate aceste îndrăzneli ne fac să-l considerăm un fel de clasic al absurdului." (s. n.)

Recitirea textului monografiei discutate, audierea Prelecțiunii despre Creangă din 1989, ca şi recursul la amintirile noastre din atâtea zile şi seri cu noroc în care ne puteam bucura de savoarea discursului critic al acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga, ne-au confirmat încă o dată ce izvoare excepționale aşteaptă să ne întoarcem la ele. Arătam, într-un portret dedicat acestei personalități de a cărei atenție şi prietenie m-am bucurat în ani (vezi 4, p. 99-109), cum „conferențiarul Zoe Dumitrescu-Buşulenga ridica ochii spre în sus, cu un chip tăiat marmoreean în linii clasice, armonice, privirea scăpărând, fulgerând blând, dăltuiri în cristal, fraze emblematice, cu miez şi lucire, decupate parcă din dicționare de expresii idiomatice. Nici o banalitate, nimic din ce-ai mai auzit, citit. Formulări memorabile care ordonau o arhitectură savantă şi-n acelaşi timp atât de plastică, atât de poetică, seducătoare (...) Nimic forțat, căznit, construit atunci, improvizat (...) Totul ieşea ca dintr-un izvor fermecat. Era o flacără, o idee, o inimă, un poem, un cântec rostit din sine, rostindu-se pe sine, minunând şi bucurând lumea, înfrumusețând-o, făcându-te să fii fericit că te afli împreună în acelaşi timp şi loc. Astfel m-am văzut cucerit şi de om şi de discurs, sesizând repede unicul, fantasticul, extraordinarul, geniul. Din acest moment s-ar fi putut ca rațiunea să nu-şi mai arate rostul, ca şi-ntr-o mare iubire, şi de aici la idolatrizare, la exagerări suspecte, n-ar mai fi fost decât un pas. Ar fi putut fi şi aşa, dar când argumentele se adaugă din ce în ce mai convingătoare, lămuritoare, când nu se arată nici un dezacord, nici o întunecare în atâția ani, din când în când măcar mai trebuie să nu ne ferim de cuvinte şi când simțim excepția, forța, să o recunoaştem şi s-o rostim.” (4, p. 104-105)

Argumente ce-au fost aduse şi aici, acum, despre seducția unui discurs critic al acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga despre *Creangă sau Omul pe dos*.

Bibliografie

1. Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Ion Creangă*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1963.
2. Vladimir Streinu, *Ion Creangă*, Editura Albatros, Bucureşti, 1971.
3. Constantin Parascan, *Ion Creangă – Măştile inocenței. Viața şi opera*, cu o prefață de Zoe Dumitrescu-Buşulenga şi o postfață de Liviu Leonte, Editura Junimea, Iaşi, 2000.
4. Constantin Parascan, *Cum i-am cunoscut... Portrete literare*, Editura Convorbiri literare, Iaşi, 2004.

Grigore Ilisei

Portret în mozaic

Încă din anii ’60, ai studenției mele la Universitatea din Iaşi, numele doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga îmi atrăsese atenția. Cărțile sale despre Ion Creangă şi Mihai Eminescu mă incitaseră, mai ales că unii dintre dascălii noştri, aflați într-un război rece nedeclarat cu confrații lor din Bucureşti, le priviseră cu oarecare asprime răutăcioasă. Or tocmai asta îmi stârnise interesul şi mă determinase să le caut şi să le citesc. Era, aveam să constat, eu, ucenicul fascinat, ca mai toți colegii mei de atunci, de abordarea călinesciană în materie, cu lumina ei voltaică şi cu rostire nepereche, o altfel de vedere asupra celor doi magi ai literaturii române, congeneră cu cea a Călinescului, torcându-se din acelaşi caier, cel al exegezelor cu substanță ideatică şi desăvârşită împodobire stilistică.

Dacă G. Călinescu purta în expresie sclipirea de diamant a frazei muzicale mozartiene, Zoe Dumitrescu-Buşulenga construia à la Bach, modelând arhitectural sau chiar sculptural volumele semantice. Era, în scrisul şi în textura de idei a acestor cărți o disecție până în ultima fibră şi o judecată bazată pe asocieri subtile şi profunde, nutrite din cunoaşterea de adâncime a culturii universale şi dintr-un virtuos exercițiu comparatist. Acest mod de a vedea lucrurile îngăduia situări în universal şi revelarea de dimensiuni şi filiații ce-i aşezau pe cei doi corifei ai scrisului românesc într-un context cultural global. Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga ne demonstra temeinic, neostentativ, bizuindu-se de fiecare dată pe argumente solide, că în simfonica țesătură a spiritualității omenirii se regăseau, cu notele lor originale, şi aceşti mari scriitori români. Erau sincroni şi se înfățişau în acelaşi timp cu prețioasa lor zestre de alteritate. Încă de atunci personalitatea sa de cercetător şi om al condeiului mă cucerise.

Am avut apoi prilejul să o văd la televiziune. Lăsa aceeaşi impresie de monumentalitate şi forță. O putere ce nu venea atât din alcătuirea ei fizică, ce era, pe atunci, a unei femei cu adevărat impunătoare, în ciuda staturii mijlocii, o siluetă ce te ducea cu gândul la medaliile antice, cât din intensitatea trăirii ideilor şi din tumultoasa sa capacitate de comunicare cu

semenii. Vocea de stentor, verbul scăpărător, vigoarea mesajului, retorica de esență clasică luau, sub vraja lor, auditoriul.

Curând mi-a fost dat să o cunosc. S-a întâmplat pe la începutul anilor ’70. Mă găseam la Muzeul memorial Mihail Sadoveanu de la Vovidenie, Mănăstirea Neamț, la o ediție Sadoveniana organizată, în fiecare toamnă, de nemțeni. Printre numeroşii invitați s-au aflat acolo şi trei dintre admirabilele doamne din marea falangă de spirite feminine cu care a fost dăruită, cu îmbelşugare, cultura română. Era vorba de Valeria Sadoveanu, de Ştefana Velisar Teodoreanu şi de Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Am îngăimat şi eu, emoționat, câteva vorbe în acel conclav aşa de înalt. Poate simțirea cu care le-am rostit eu, fălticeneanul sadovenizat, pe atunci, până în cel mai adânc ungher al sufletului, m-a făcut oarecum simpatic celor trei doamne şi pot spune că din acel moment s-a înfiripat prietenia cu care acestea m-au fericit şi din a cărei lucoare mă împărtăşesc şi astăzi.

Acel sâmbure de simpatie a devenit prietenie, cutez a zice, la Mânăstirea Văratec, unde eu petreceam vacanțele mele de scris şi hodină, la Maica Aglăida, iar doamna Lili Teodoreanu venea şi şedea, an de an, la Maica Glicheria, în vreme ce Coana Valerica şi doamna Zoe îşi treceau, multe luni din an, în casa Maicii Benedicta Braga, un aşezământ monahal cu un cat doar, dar cu o distincție şi ambianță princiară, situat ca pe Acropole, pe unul din dealurile ce încing Biserica cea mare a Văratecului. Alături de această casă, împărățind într-o grădină tihnită şi îmbietoare prin explozia vegetală şi cuvioşia ei simplă, dar atât de plină de mierea frumuseții, se găsea Palatul auster al vlădicii Partenie Ciopron, unde viețuia Părintele Bartolomeu, Valeriu Anania pe numele său de scriitor. Tot la Maica Glicheria, econoama Mănăstirii, poposea, verile, şi profesorul Constantin Ciopraga, cu familia sa. Se țesea, continuându-se o tradiție de noblețe din perioada interbelică, statuată de Cercul Vieții Româneşti, în frunte cu Garabet Ibrăileanu, o atmosferă de colonie cărturărească. Din când în când erau poftiți să se înfrupte din dulceața ei şi prietenii. Ajungeau aici, în scurte vizite sau pur şi simplu ca nişte grăbiți trecători prin aceste loc. Maica Stareță, demna de pomenire Nazaria Niță, proteguia, cu bunătatea şi generozitatea ei, toată această clacă scriitoricească ce transforma Văratecul într-un centru de iradiere spirituală.

Anii care s-au adunat au împuținat lumea aceasta aleasă a Văratecului. Valerica Sadoveanu şi Lili Teodoreanu au suit la cer. Părintele Bartolomeu a plecat la Cluj, urcând în scaunul episcopal al Cetății Transilvane. Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga a rămas, până în cel din

urmă ceas, o statornică a chinoviei nemțene. A căutat locul chiar şi atunci când nevoințele vârstei o împovărau. Ca o predestinare aproape, a venit să petreacă Sfintele Paşti, în 2006, la mănăstirea Văratec şi de aici s-a dus, în acel mai de poveste al anului trecut, la Iaşi, unde a închis ochii pe un pat de spital.

Între doamna Zoe şi mănăstirea Vărateculuise produsese, cu adevărat, o comuniune. N-a putut fi tulburată nici de răutățile lumeşti, pentru că legătura era dincolo de cele trecătoare. Străbătută de acel fior al eternității, se îndumnezeise. Sunt tot mai înclinat să cred că această unire sufletească cu Văratecula fost aşa de durabilă deoarece aici doamna Zoe a simțit că se află mai aproape de Dumnezeu, Cel în căutarea Căruia a umblat neistovită toată viața. De altfel în vara anului 2005, de ziua sa de naştere, la 20 august, când am călătorit la Văratec, să-i fim alături, mi-a mărturisit apăsat, mărturisire păstrată de înregistrarea video realizată atunci, că de Dumnezeu, în ciuda clevetirilor de tot felul, nu s-a despărțit niciodată.

În anii ce au urmat fericitei schimbări la față a României, din decembrie 1989, însingurarea şi nerecunoştința au fost, din păcate, stările ce i-a fost dat să le trăiască din plin şi nemeritat. Zoe Dumitrescu-Buşulenga parcursese, ca noi toți, deşertul. Întâmplarea făcuse că îşi asumase anumite răspunderi în acele timpuri nu uşoare. Încuviințase, la capătul unor îndelungi şi apăsătoare deliberări lăuntrice, accederea sa şi a altor intelectuali în anumite demnități în acea vreme a relativei liberalizări, barase drumul nechematților şi celor răi. În exercițiul lor se străduise din toate puterile, chiar şi atunci când tendințele neo-staliniste câştigaseră teren, să ocrotească valorile, să promoveze tinerii, cei mai promițători, şi să păstreze cât mai curat cu putință spațiul nostru cultural atât de amenințat de primejdii de moarte. A izbutit să o facă, pentru că nu şi-a renegat nicio clipă convingerile umanistice şi religioase. Aceste crezuri pentru care a luptat până la ultima picătură de energie i-au adus ostilitatea puterii de atunci şi mai cu seamă pe cea a cuplului prezidențial. Dar în vâlvora patimilor de după decembrie 1989 nu era loc pentru nuanțe şi receptări critice. Ura se revărsa puhoi şi mătura totul din calea ei. Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga, deşi nu accepta acest mod de a judeca, înțelegea ceea ce se petrecea şi, mai ales, ca o bună creştină, ierta. Ceea ce pricepea mai greu era ingratitudinea unor oameni cărora le fusese reazăm în furtună şi care acum manifestau intransigență inchizitorială.

Am socotit de datoria mea, era, de altfel, un impuls sufletesc ce mă mâna în această direcție, să-i fiu alături, în acele momente de singurătate,

defel uşoare. Drumurile la Văratec aveau o țintă precisă: casa de pe dealul ca o Acropole, unde sălăşluia, vara de vară, Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Îndrăznesc să spun că o empatie exista între spiritele noastre. Doamna Zoe se spovedea înaintea mea şi eu în fața domniei-sale. Mărturisea, fără nicio reticență, cam tot ce-i stătea pe suflet. A făcut-o, poate mai precaut şi mai nuanțat, dar la fel de pertinent şi sincer, şi în interviurile şi filmele pe care le-am realizat la mănăstirea Văratec. Primul a fost în vara lui 1992 şi s-a difuzat în emisiunea „Convorbiri de duminică", de pe programul 1 al Televiziunii Române. Transcrierea integrală a acestuia am publicat-o în vara lui 2007 în România Literară. Ultima noastră filmare s-a săvârşit la 20 august 2005, în ziua când împlinea 85 de ani.

Se regăsesc în aceste spovedanii multe dintre frământările doamnei Zoe. Destule dintre îngrijorările ce o încercau față de ceea ce se întâmpla în societatea românească şi în lume în general. Deşi se retrăsese din tumultul vieții publice, nu-i scăpa nimic important de pe această scenă şi avea totdeauna punctul ei de vedere argumentat şi puternic. În zarva cacofonică în care existam şi în care ne mai e dat încă să trăim, vocea ei nu s-a auzit pe cât ar fi meritat şi trebuit. Am avut în Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga un mentor prețios de care nu ne-am folosit, cu toate că ar fi fost o nevoie vitală, într-un timp al rătăcirilor printr-un pustiu căruia, parcă, nu-i găsim capătul. Cauza cauzelor acestei pierderi a căii de urmat era, după domnia-sa, lipsa endemică a modelelor. Vedea în asta pricina căderii prelungi în gol. Evident şi azi că traversăm o criză a valorilor, că suntem martori neputincioşi ai emergenței nemăsurate şi smintite a idolilor falşi, care otrăvesc mai ales tineretul. Aceasta afectează, se vede cu ochiul liber, grav şi profund dăunător aşezământul nostru social. Doamna Zoe recunoştea că modelele, mai precis absența lor, deveniseră o obsesie a sa. Cultivarea la scara societății a modelelor veritabile reprezenta, în viziunea sa, o sursă sigură a însănătoşirii morale a României. Pentru dânsa modelele absolute la care făcea recurs erau profesorii săi, în special Tudor Vianu, pe care nu ostenea niciodată să-i elogieze şi să le arate recunoştința.

În directă legătură cu acest leit motiv al neliniştilor Doamnei Zoe poate fi privită revolta sa față de ceea ce considera a fi o blasfemie: batjocorirea lui Mihai Eminescu prin acea tentativă, după dânsa, reprobabilă a „demitizării". Acest demers nu era, din punctul său de vedere, decât un pretext pentru a-l coborî în mocirla unor polemici imunde, pe el care reprezintă chintesența sufletului românesc. Atingerea acestei valori sacrale o resimțea ca pe o durere fizic-abisală şi nu pot uita că şi pe patul de suferință,

la Iaşi, în ceasurile din urmă a ținut să-mi atragă atenția – şi bănuiesc că şi altora dintre cei apropiați care i-au stat la căpătâi –de datoria de a nu lăsa să fie pângărită amintirea lui Mihai Eminescu.

Încadra aceste tendințe denigratoare într-un proces mai amplu şi mai cuprinzător la nivel planetar, acela al ignorării istoriei şi lecțiilor ei şi al vidării vârstelor trecute ale umanității. Nerespectarea trecutului, credea Doamna Zoe, este o carență a unor oameni care nu au sentimentul istoricității şi sunt lipsiți de percepția însemnătății continuității în cultură, un curent, din nefericire, tot mai des întâlnit, la fel ca şi secularizarea şi neiubirea cărții.

În aceste două din urmă aspecte Doamna Zoe considera că se află izvorul degradării moravurilor şi îndepărtării de cele ale sinelui şi firii. Nu mai puțin o preocupa starea tot mai precară a familiei ce constituise elementul de armonie, curăție morală şi închegare socială de-a lungul mileniilor. A fost, aproape până la cea din urmă suflare, o conştiință vie, un spirit fremătător, ca o cupă de şampanie franțuzească, o personalitate, în acelaşi timp, dăruitoare. Mă gândeam, ascultând-o, bucuros să-i fiu adeseori în apropiere, la ceea ce îmi spusese, tot la mănăstirea Văratec, Ştefana Velisar Teodoreanu despre Garabet Ibrăileanu, că, fără să vrea, înfloreau oameni în jurul lui. Aşa şi lângă Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga aveam senzația împlinirii spirituale. Revărsa peste cei din preajmă, primită ca la un altar, o lumină a înțelepciunii şi bunătății. Făpturile celor aflați lângă dânsa parcă prindeau să scânteieze din scăpărarea minții şi sufletului cel plin de milostenie şi iubire. Anii îi împuținaseră trupul şi puterile fizice. Dar ardența zicerii şi lucrarea ei cărturărească îşi păstraseră intactă strălucirea lor inegalabilă. În întâlnirile greu de uitat cu domnia-sa, te cuminecai din înțelepciunea lumii. Multe din sipetele acesteia sălăşluiau în făptura sa fragilă, dar care împrăştia, aşa simțeam, o putere dincolo de putere. Fost-am norocit să mă găsesc, din când în când, în preajma acestei figuri coborâtoare din tagma renascentiştilor despre care a scris cu atâta pătrundere şi dragoste.

Binecuvântez clipa când Dumnezeu mi-a scos-o în cale pe Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Maica Benedicta, după numele ei de călugărie, primit la mănăstirea Petru Vodă. Am putut astfel cunoaşte nu doar poienile cele înflorite şi înmiresmate ale operei sale, ci şi priveliştile la fel de încântătoare ale minunatului său suflet. Şi am izbutit, totodată, să desluşesc câte ceva din unitatea osmotică dintre omul cu statură morală şi splendoare lăuntrică şi opera lui, fruct pârguit al unui spirit dintre cele alese.

COMUNICĂRI, EVOCĂRI, INTERVENȚII

Moderator: Bruno Mazzoni

Theodor Codreanu

Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Lecția de omenie

Cine aruncă o privire pe bibliografia Zoei Dumitrescu-Buşulenga poate să constate că în prim-plan stau titlurile care conțin cuvântul *umanism*: *Renaşterea. Umanismul şi dialogul artelor* (1971), *Valori şi echivalențe umanistice* (1973), *Sofocle şi condiția umană* (1974), *Renaşterea. Umanismul şi destinul artelor* (1975), *Periplu umanistic* (1979). Desigur, asemenea titluri indică, în primul rând, că ne aflăm în fața unei profunde cunoscătoare a fenomenului renascentist, în ample disocieri şi sinteze comparatistice, dar titlurile sugerează şi depăşirea marelui curent cultural, vizând şi un umanism peren şi particularizat, totodată. Altminteri, „realismul" lui Creangă sau „romantismul" lui Eminescu, bunăoară, stau sub aceeaşi pecete de taină a umanismului, ca sublimare culturală a *omeniei* româneşti. De altfel, privitor la curentul cultural, Zoei Dumitrescu-Buşulenga i s-a recunoscut ca fiind cel mai bun cunoscător, realizând „cea mai împlinită imagine, elaborată la noi, a fenomenului renascentist urmărit pe întregul perimetru european"[1].

[1] Stan Velea, articolul din *Dicționarul general al literaturii române*, literele C-D, Editura Univers Enciclopedic, București, 2004, p. 788.

Dar nu asupra acestei teme intenționez a zăbovi, ci asupra resorturilor adânci care au marcat preferințele culturale ale autoarei, căci Zoe Dumitrescu-Buşulenga a trăit în viață *omenia*, iar în cultură – *umanismul*. De-aici *harisma* marii noastre profesoare, deopotrivă la catedră şi în viața de toate zilele. În 1984, publicam la Editura Cartea Românească din Bucureşti *Eminescu – Dialectica stilului*, carte care mi-a adus, dincolo de unele adversități inerente, şi câțiva mari prieteni, între care George Munteanu, Edgar Papu şi Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Ceea ce m-a impresionat la doamna Zoe a fost tocmai covârşitoarea *omenie care se transfigura în umanism cultural.*

Când, după 1989, au început atacurile mizerabile împotriva unor personalități emblematice ale culturii româneşti (de la Eminescu şi G. Călinescu la Marin Preda, Nichita Stănescu sau Grigore Vieru), Zoe Dumitrescu-Buşulenga s-a aflat pe lista neagră a noilor persecutori. S-au găsit, totuşi, şi câteva voci care să-i ia apărarea. Am s-o menționez pe aceea a lui Alex. Ştefănescu, fiindcă e legată chiar de *taina omeniei transmutate în umanism.* În 1966, în vremea studenției, criticul a fost anchetat de Securitate, ca urmare a unui denunț venit din partea unui coleg „revoluționar". Lucrurile au mers atât de departe, încât s-a pus problema excluderii din facultate. În şedința decisivă, rechizitoriul conformiştilor, dar mai ales al denunțătorului, a fost fulminant. D-na Zoe Dumitrescu-Buşulenga se afla în prezidiu şi avea cuvântul decisiv. „Prelegerile sale de literatură universală – îşi aminteşte Alex. Ştefănescu – nu erau niciodată prezentări neutre ale unor autori şi opere, ci emoționante lecții de umanism. Dar – îmi spuneam cu ironie amară în sinea mea – principiile nobile enunțate *ex cathedra* nu sunt aplicabile în viața de zi cu zi. Mă înşelam şi eram nedrept. Chiar în clipa aceea, Zoe Dumitrescu-Buşulenga l-a fulgerat cu privirea pe George Radu Serafim şi l-a admonestat cu dispreț:

– Dumneata îți depăşeşti atribuțiile! Ştefănescu este un student eminent şi soarta lui o hotărâm noi, profesorii săi, nu dumneata.

Nu eram un student eminent. Dar profesoara mea a făcut această afirmație ca să păstreze discuția în raza competenței sale profesionale"[2].

[2] *Zoe Dumitrescu-Buşulenga a spus nu securității*, în *Omagiu. Acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga la 80 de ani*, Editura Roza Vânturilor, Bucureşti, 2001, p. 149.

La deliberare, punctul de vedere al profesoarei s-a impus. Confirm că aceasta a fost constanța personalității Zoei Dumitrescu-Buşulenga. Însă, după 1989, unii beneficiari ai lecțiilor de umanism ale autoarei au uitat trecutul şi au îngroşat rândurile „justițiarilor" fără justiție. Alex. Ştefănescu îşi mai aminteşte că, după 1989, a propus unei reviste de prestigiu (oare ce revistă o fi? întreb retoric) un articol despre Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Cineva din redacție a „strâmbat din nas". Devenise campion al „moralei". În aceeaşi seară, la televizor, l-a văzut pe George Radu Serafim, tot „revoluționar", „tunând şi fulgerând împotriva securității…". Fără comentarii!

Dar să las la o parte aceste metehne lumeşti şi să încerc a ajunge la izvoarele umanismului ilustrei profesoare. Le putem identifica în traseul vieții care a trecut din ambianța unei familii în care tatăl era jurist, spre treptele universitare şi academice, descoperindu-i pe Creangă şi pe Eminescu, împlinindu-se spiritual la Văratec, sub numele de maica Benedicta, iar apoteotic, aici, la Putna, în preajma osemintelor lui Ştefan cel Mare şi Sfânt. Ea însăşi îmbinase studiul umanioarelor cu cele juridice. Se descifrează simțul dreptății şi al omeniei: venea, din izvoarele afunde ale creştinismului țărănesc, la care s-a întors prin ortodoxie, cu acel aer aristocratic de sublimă smerenie a universului ei cultural. Să ne reamintim vocea inconfundabilă: prelegerile doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga oficiau într-un templu nevăzut, care ne ocrotea şi ne fascina. Petre Pandrea, mândrul „mandarin valah", care a urcat muntele suferinței atât în regimul carlist, cât şi în cel comunist, depunea mărturie că adevăratul geniu aristocratic românesc a fost al țăranului român, trăitor în acel *creştinism cosmic*, despre care vorbea Mircea Eliade. „Umanismul românesc – spunea „mandarinul" – este un umanism stoic altoit cu umanism ortodox pe trunchiul viguros al ruralității. Sunt şi țărani care ies din rânduială şi omenie. Cei mai periclitați sunt adepții zeului Bachus, care le întunecă rațiunea şi le deteriorează biologia"[3]. Ceea ce ne-a ținut în ființă şi ființare creştină a fost *omenia*: „Noi, românii de baştină…, avem ca valoare supremă tipul, prototipul omului de omenie. Nu suntem xenofobi. Suntem mai degrabă xenofili. Aşa sunt tradițiile noastre țărăneşti milenare: ospătezi pe trecători, pe călători, respecți pe străini, care au grijile, ponoasele şi

[3] Petre Pandrea, *Garda de Fier. Jurnal de filozofie politică. Memorii penitenciare*, Editura Vremea, Bucureşti, 2001, pp. 545-546.

foloasele lor" (*Ibidem*, p. 452). Aşa au dăinuit şi mănăstirile româneşti care au primit-o pe Maica Benedicta.

Trebuie subliniat că lecţiile de umanism şi de omenie ale Zoei Dumitrescu-Buşulenga surveneau ca formă de *rezistenţă* la „teroarea istoriei" care tocmai zdrobise *omenia ţărănească*, scoţând din istorie această clasă de temelie prin *desproprietărire* şi *colectivizare*. Sesizând dezastrul, în vremea domiciliului forţat de la Câmpulung, dintre anii 1949-1958, Noica a meditat la felul cum poate fi salvată, pentru România şi pentru Europa, spiritualitatea creştină a omeniei ţărăneşti, lăsându-şi mesajul în cărţile testamentare, apărute postum, *Manuscrisele de la Câmpulung* şi *Rugaţi-vă pentru fratele Alexandru*, cărţi rămase încă neînţelese şi mizerabil comentate. Ţăranul fără pământ, sesizase Rebreanu în *Ion* şi în discursul de recepţie la Academie, este o absurditate producătoare de *neomenie*. Când statul comunist îi prăda pe ţărani de pământul lor, Noica scria că proprietatea ţărănească este singura care aşază omul în matca *firescului*, a devenirii întru fiinţă. Este acea *lume-ca-lumen*, despre care vorbea Părintele Stăniloae. Din ea iradia *lumina aristocratică* degajată de ţăranul român, transmutată în *umanism al culturii majore*. Zoe Dumitrescu-Buşulenga îşi cunoştea sorgintea şi a rămas până la sfârşitul vieţii o apărătoare a valorilor româneşti, în fruntea cărora a pus, fără îndoială, pe Mihai Eminescu, despre care a scris studii fundamentale. În întâlnirile noastre de după 1989, se arăta extrem de îngrijorată şi indignată împotriva detractorilor recenţi ai poetului, simţind că moda *demitizărilor* devenise politică de stat în domeniul culturii. Zoe Dumitrescu-Buşulenga făcea comparaţie între atitudinea faţă de Eminescu în 1950, la penibila „sărbătorire" a centenarului naşterii, şi ceea ce se petrecea în preajma anului 2000. De ce această neagră repetare a istoriei?, iată întrebarea la care nu ştiu dacă a găsit răspunsul.

Dan Hăulică:

Mie mi s-a părut accentul justiţiar şi revendicativ, pe alocuri, al profesorului Codreanu legitim. Pentru că sunt valori în înaltul Panteonului care obligă la o anume abordare. Sunt statui în faţa cărora trebuie să stai drept, cu o ţinută care să nu se scălămbăie, să nu coboare la grimase impudice. E cazul lui Eminescu. Încât eu cred că această nevoie de cuviinţă, dincolo de judecăţi subtile de valoare, este semnul marilor civilizaţii. Claudel era un mare poet, creştin, de altminteri, printr-o conversiune sinceră şi adâncă. Dar a avut nenorocitul impuls de a scrie vreo două articole

irespectoase, la un mod juvenil, excesiv, împotriva lui Goethe. Asta s-a repercutat într-un fel în cariera lui de diplomat. Sunt anume lucruri care, într-o țară civilizată, într-o lume civilizată, nu pot fi atinse fără pedeapsă. Asta trebuie să se înțeleagă. Sunt anume sancțiuni care intră în logica unei bune funcționări. Un corp sănătos care ştie să-şi alunge factorii de agresiune microbiană. Sigur că era sarcastică, voios trivială acea comparație a lui Eminescu cu bancnota condamnată la cea mai joasă putere de cumpărare. Nişte lucruri care m-au uimit, dar în fața cărora trebuie să reacționăm. Eu cred că, măcar ca valoare de incitație la o reacție sănătoasă, tot trebuie să mai amintim aceste lucruri.

Nedreptăți au mai putut să fie. Vorbea profesorul Mazzoni despre un prestigiu piramidal al lui Arghezi, fundat prin Pompiliu Constantinescu şi prin Cioculescu, şi care, la un moment dat, după ce a fost reconsiderat Arghezi şi readus în circulație, a funcționat în mod paradoxal ca un factor de împuținare a literaturii noastre. Încât Miron Radu Paraschivescu, care ştiți că sub pavăza reputației puțin maladive, își permitea adevăruri şi gesturi iconoclaste chiar şi în Comitetul Central, dintr-o impulsivitate care nu era chiar așa de inocentă, a zis: „În sfârşit am trecut de litera A! Ajungem şi la litera B!”Adică am trecut de Arghezi, putem să ne ocupăm şi de Bacovia, şi de Blaga şi de Ion Barbu. Sigur, o literatură mare nu se reduce niciodată la un singur steag, la o singură emblemă. În sensul acesta e important să ştim să ne diferențiem, să scuturăm uneori clişeele, dar la un nivel de discuție. Când în cumpănă sunt puse nume de o anumită valoare. Publicul atenian care era cel mai rafinat din câte a cunoscut istoria – Renan spunea că un împărat roman era un soldățoi grosier față de ultimul privitor dintr-un teatru atenian – publicul acesta se pasiona de dispute în care se stabileau preeminențe; în care era agresat Euripide, de pildă, şi era omagiat precursorul său, Eschil. Deci nu era o ceartă de cabinet. Un lucru ca acesta poate atinge mulțimile.

Dar este o polemică ce se poartă între vârfuri. Are o anumită semnificație dincolo de eventuale nedreptăți şi judecăți parțiale. Şi nu poate coborî la orice irelevantă inepție, chiar când pe scenă se mobilizează sarcasme bufone, cum îi plăceau lui Aristofan. Eu cred că aici, în locul acesta care a fost sfințit de trecerea lui Eminescu, cel care a avut curajul să spună, cu această plenitudine incomparabilă a expresiei, că Putna este Ierusalimul neamului românesc, aici avem datoria să apărăm, în chip răspicat nişte lucruri vitale, fără a ne teme că suntem considerați nişte retrograzi tradiționalişti.

Andrei Dimitriu

Nevoia de elită intelectuală

Motto:
„Atât prețuieşte un popor,
într-o epocă dată, cât prețuiesc
oamenii săi reprezentativi”
Simion Mehedinți

Tema intervenției mele priveşte un subiect foarte sensibil, subiect care apărea în mod natural şi, aş zice, obsedant în discuțiile pe care am avut privilegiul să le port cu Doamna Profesor Buşulenga, în Vărateculatât de drag Domniei Sale: nevoia de elită în general, cu o insistentă preocupare pentru starea, rolul şi calitatea elitei intelectuale româneşti în perioada post-decembristă. Exprimam o îngrijorare comună.

Este o temă care trebuie impusă ferm şi responsabil agendei publice – depăşind dificultățile şi sensibilitățile uşor de presupus a le provoca – astfel că o dezbatere națională, competentă, nepartizană, neumorală şi argumentată, să conducă la identificarea corectă, la recunoaşterea, susținerea şi respectarea adevăratelor valori morale, culturale, ştiințifice.

E ipocrit şi periculos să ignori adevărul rostit de Gustave Le Bon: „Forța unei națiuni nu se măsoară în cifra populației, ci în valoarea elitelor sale”. Reabilitarea şi „recalificarea” României în rândul democrațiilor funcționale, omologarea şi impunerea identității noastre culturale țin în mod decisiv de valoarea elitei intelectuale, dar şi de modul în care această elită participă la formularea deciziei politice, culturale, sociale, economice.

Într-o societate dezorientată, aşa cum este societatea românească de azi, derutată de demagogia populist-egalitaristă, prizoniera falselor judecăți, dar şi a prejudecăților care operau în comunism, o societate insuficient pregătită să preia critic valorile şi experiențele democrațiilor consacrate, acest exercițiu de „recalibrare” şi „reaşezare” în normalitate este un proces dur şi dificil. Nu este greu de imaginat amploarea ostilităților provocate de veleitarii şi profitorii vechiului regim, când în discuție sunt puse nu doar privilegiile şi exclusivitățile de care beneficiau, dar şi ierarhiile şi

„sacrosanctele” recunoaşteri ale oficialităţii comuniste. Servitutea voluntară, care asigura o bună carieră atunci, e taxată fără menajamente azi.

Trebuie să admitem fără nici o reţinere că societatea românească poate să-şi „revină” şi să devină competitivă doar în măsura în care acceptă şi operează ferm cu criteriile şi valorile lumii civilizate. Fără concesii asupra performanţei, eliminând curajos criteriile străine, consacrate de tradiţia locului: obedienţa, oportunismul, fidelităţile politice, nepotismul.

Într-o conferinţă susţinută la Fundaţia „Dalles” din Bucureşti, în 1935, cu titlul – atât de adecvat locului în care ne aflăm – „Apropierea de Iisus prin Biserica noastră”, profesorul Simion Mehedinţi făcea următoarea precizare: „Atât preţuieşte un popor, într-o epocă dată, cât preţuiesc oamenii săi reprezentativi. Aceia dau tonul, aceia hotărăsc nivelul până la care se poate ridica viaţa mulţimii”.

Până la urmă e un truism să afirmi că „personalităţile de vocaţie”, elitele autentice – în societăţile democratice, precizare obligatorie – sunt cele care dau dimensiunea ontologică a perioadei cu care sunt contemporani. „Potenţialul intelectual reprezintă potenţialul funciar al unei naţiuni”. Afirmaţia aparţine lui Al. Paleologu. România are o resursă intelectuală recunoscută. Doamna Buşulenga vorbea cu entuziasm despre succesele româneşti, despre românii care s-au afirmat strălucit în străinătate într-o competiţie de înaltă ţinută şi rigoare.

Totuşi o îngrijorare se putea remarca şi era pe deplin justificată: gestionarea defectuoasă, tot mai gravă în consecinţă, a promovării valorilor, cu un accent necesar pe identificarea corectă şi susţinerea nepartizană a tinerilor care ar putea deveni „caii de cursă” imaginaţi de Noica. Lipseşte o strategie naţională care să corecteze selecţia vicioasă din perioada comunistă. Iar această strategie trebuie adaptată la realitatea „ceţoasei” tranziţii care impune în mod periculos ţinte de performanţă false, legate, aproape exclusiv, de consumismul dionisiac, o altă formă mascată de uniformizare „joasă” şi de neantizare.

Dispare interesul pentru spirit şi pentru cultivarea identităţii şi ambiţiei culturale de vârf. Tinerii sunt cele mai uşoare victime.

Nu trebuie să mai mire inapetenţa mulţimilor, dar şi a unor largi categorii sociale, cu un anumit grad de instrucţie, pentru activitatea şi performanţa intelectuală. E urmarea firească a deceniilor de îndoctrinare primară, dar diabolic de perseverentă, când „virginitatea mintală” a lumpen-proletariatului era ridicată la rang de virtute.

Perioada post-decembristă nu şi-a propus în mod sincer – şi nici societatea civilă nu a reuşit – să impună un alt statut intelectualului veritabil. Aceeaşi precaritate materială şi aceeaşi tolerantă acceptare, uneori, completată cu bunăvoința condescendentă şi limitată.

De la „moarte intelectualilor!", lozinca răcnită iresponsabil la începutul anilor '90, de mase manipulate şi instigate împotriva vocii lucide a cetății, până la campaniile virulente, mitocăneşti, împotriva unor intelectuali de o incontestabilă valoare şi autoritate, campanii care se petrec şi astăzi, societatea românească n-a dovedit că s-a maturizat prea mult.

Încă fac plăcere mahalalei majoritare obscenitatea, violența limbajului, imprecația, mojicia, care fac rating în mass-media, trădând însă o cronică lipsă de educație şi dispariția periculoasă a bunului simț.

E adevărat, ca să-l citez pe Eugeniu Speranția, că „masa singură nu creează efectiv nimic, ea e depozitara, e terenul inert, care poate primi şi poate face să germineze semințele", dar democrația permite astăzi tuturor veleitarilor să emită judecăți, iar bovarismul – boală națională – să-i facă să creadă ca au şi dreptate.

În această societate dezorientată, plonjând şi complăcându-se într-un marasm sinucigaş, nevoia unei elite intelectuale autentice şi influente este imperativă. Această elită trebuie să stabilească repere, proiecte sociale, educaționale, economice, culturale, politice şi să propună strategii pentru a fi realizate.

Întrebarea care se pune este: cine validează valorile, cine legitimează elita?

Evident, numai persoane avizate, cu expertiză recunoscută, cu instrucție profundă şi experiența necesară. Fatalmente, ele sunt în număr restrâns. Dacă mai adăugăm condiția unei moralități şi probități exemplare, numărul celor care fac parte dintr-un astfel de juriu este şi mai mic. Dar este inacceptabil ca omologarea elitei intelectuale să se facă prin vot democratic, în show-uri televizate, de către o mulțime ignorantă şi manipulabilă.

Şi totuşi astăzi, datorită influenței copleşitoare a mass-media – agora modernă –, asistăm la un periculos atac, mai eficient decât cenzura comunistă, împotriva scării axiologice naturale.

Nu pot crede că e vorba doar de nepriceperea, amatorismul unor tineri suficienți, cu mari probleme de logică, cultură, dar şi de gramatică, care devin judecători şi procurori în emisiuni şi articole, emițând cu insolență sentințe şi aprecieri privind oameni, opere şi evenimente, fără a cunoaşte şi înțelege ceva.

Băşcălia ieftină, încrâncenarea spre patologic, vulgaritatea şi ostilitatea vizibilă, fac parte dintr-o politică periculoasă de neantizare – chiar dacă termenul e prea sever – a valorilor, a tradițiilor – inclusiv cele religioase –, a onoarei şi demnității naționale. N-aş aminti acum decât de atacul primitiv la adresa simbolurilor creştine, icoana şi rugăciunea, inițiat de câțiva exaltați, şi, din păcate, de reacția timidă a societății românești, în primul rând a elitei. Toate, evident, în numele corectitudinii politice, al „cerințelor" integrării în UE, al modernizării societății. În fond, o continuare mai abil mascată a „secularizării mintale", a atentatului la identitatea națională, practicate criminal încă din anii stalinismului. O precizare: a nu se înțelege de aici că accept țâfna antieuropeană clamată de unii surescitați. Vreau doar să spun că elita responsabilă şi cu conştiință trebuie să fie aceea care comunică cu opinia publică. Trebuie eliminate improvizația, amatorismul, impostura.

Al. Paleologu spunea că: „elitele fac să se mențină civilizația". Cred că e o inutilă reticență să nu afirmăm tranşant rolul esențial pe care-l joacă elitele, în general, în progresul tuturor societăților şi în realizarea diversității beneficiilor de care profită întreaga societate, indiferent de contribuția individuală.

Ceea ce trebuie, în opinia mea, pus în dezbatere publică este statutul intelectualului, cu o insistentă aplecare asupra stării elitei intelectuale în România de azi.

Un subiect care preocupă în mod deosebit pe Doamna Academician.

Ca să biruie mediocritatea şi impostura, aliate necondiționat, se impune solidarizarea exemplară dincolo de vanități, afilieri ideologice sau religioase a elitei intelectuale pe marile teme ale momentului: culturale, sociale, economice, politice.

Nu pledez pentru o identitate monodică de păreri, imposibil şi periculos de acceptat, ci pentru atitudini, valori şi principii esențiale, convenite şi susținute solidar.

Pentru societatea românească ar fi o şansă şi o garanție ca soluțiile să răspundă intereselor proprii şi binelui comun, iar elita intelectuală – care nu poate fi gândită izolat de masa socială – ar avea nu doar recunoaşterea, ci şi recunoştința poporului român.

Ajungem la un ultim aspect al temei pe care o propun spre meditație. Problema modelelor. Problema care atinge aspecte delicate, irită orgolii, provoacă dispute, schisme, adversități ireconciliabile. Nu-mi propun decât să aduc în discuție subiectul, în parte recurgând la un interviu al Doamnei

Academician publicat în „România Literară”. Interviul este din 1992 şi a fost acordat domnului Grigore Ilisei.

Regimul comunist a impus o politică fermă de „dinamitare” a ierarhiilor tradiționale, de intimidare şi asasinare a tuturor elitelor. Asistăm la mitizarea submediocrului insolent, depozitarul „legitim” al tuturor valorilor şi virtuților naționale. Liderul politic, incult, primitiv şi violent, devenea salvatorul providențial, conducătorul inspirat şi curajos. Devenisem o masă tăcută, înfricoşată, sărăcită, cu reflexe primare de conservare biologică.

Spiritul rămăsese taina cea mare a fiecăruia. Clandestinitatea raporturilor interumane a salvat autenticitatea şi valoarea, a conservat normalitatea şi moralitatea în mici comunități care cultivau consecvent şi curajos rigorile creştine şi normele civilizației de tip european. Marea masă, „anesteziată”, rămăsese cu o ancestrală aplecare spre compromis, duplicitate, concesii şi superficial. În acest mediu, ostil elitei de mare ținută, adevăratele modele au supraviețuit cu imensa dificultate şi n-au avut niciodată statutul social pe care îl meritau.

Din nefericire, evenimentele din decembrie 1989 n-au corijat decât în mică măsură poziția şi rolul elitei intelectuale. După criteriile politice cu care se opera în comunism s-au introdus criterii comerciale, la fel de blamabile şi vicioase, în evaluarea şi stabilirea ierarhiilor în cultura şi ştiința de performanță.

Societatea românească în proces de normalizare, încă în căutarea echilibrului ziditor, are imensă nevoie de modele veritabile.

Şi spunea Doamna Buşulenga în interviul amintit, cu optimismul nedezmințit: „avem atâtea modele”. Şi se grăbeşte să adauge, îngrijorată de marginalizarea sau eliminarea unora dintre ele: „Nu e bine să dăm cu piciorul modelelor noastre”. Revolta Doamnei era fără margini când modelul contestat era chiar „omul deplin al culturii româneşti, Eminescu”. Avem modele, dar nu atâtea de câte ar avea nevoie o societate traumatizată, cum este societatea românească de azi.

În confuzia vinovat întreținută, când tot felul de personaje histrionice, superficiale, sunt considerate VIP-uri şi sunt tratate ca atare de o bună parte a opiniei publice, o reaşezare a valorilor autentice într-o ierarhie logică, pe locurile cuvenite, este o operație obligatorie de igienă socială.

Sigur, o dezbatere despre modele – cine poate pretinde, cine poate valida, criterii, etc. – este absolut necesară.

În mod indubitabil, la validarea modelelor, în afara performanței profesionale recunoscute, dimensiunea morală este esențială. Modelul presupune expertiza de înaltă clasă, dublată de adeziunea publică şi practicarea fermă a unor valori morale nenegociabile. Cu riscurile şi renunțările pe care le implică o asemenea atitudine. Cazurile sunt rare, dar ele există şi trebuie impuse opiniei publice.

România de azi ignoră valorile morale, bagatelizează bunul simț şi insultă iubirea creştină. Modelele de vocație trebuie să reabiliteze toate aceste dimensiuni. „Elita veritabilă nu poate fi decât o elită a spiritului" (Eugeniu Speranția).

Închei, reproducând un pasaj dintr-o conferință radiofonică a lui Mircea Eliade, rostită în 1934, la microfoanele Societății Romane de Radio. Titlul conferinței: „Institute de cultură":

„O națiune agonizează când elitele sunt incapabile să creeze o cultură vie, autentică, personală. O națiune moare atunci când îi sunt omorâte elitele prin dezorientare, prin sărăcie sau prin politică".

România a „experimentat" toate aceste stări limită cu consecințe tragice pentru întreaga ei evoluție. Libertățile câştigate de tinerii asasinați în decembrie '89 oferă o altă perspectivă pentru „o bună aşezare" în istorie. Doar că noi avem „îndemânarea" de a rata bunele ocazii... Putem, oare, spera că de data asta vom înfrânge tradiția?...

O temă la care societatea românească, clasa politică, dar şi intelectualitatea trebuie să mediteze profund şi să reacționeze responsabil.

Teodora Stanciu

Zoe Dumitrescu-Buşulenga la Radio România Cultural

Permiteți-mi, mai întâi, să spun că aici, la Putna, nu găsim un simplu reper geografic, ci un punct cardinal pe harta valorilor noastre culturale şi spirituale. Şi, odată cu evocarea chipului de cărturar care a fost acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta, Putna îşi sporeşte acest statut. Trebuie să spun că m-a impresionat profund rânduiala din spațiul mănăstirii, datorată părintelui Arhimandrit Melchisedec Velnic, starețul Putnei, şi monahilor neobosiți în învățătură şi învățăminte.

În intervenția mea, am să vorbesc despre colaborarea cu doamna acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga în cadrul emisiunilor difuzate pe postul România Cultural. Inițial, îmi propusesem o evocare a personalității dumneaei, strânsă într-un portret spiritual, distribuit apoi *între* estetică şi problematica etică. Dar pentru cea care devenise Maica Benedicta, *frumosul* şi *binele*, cele două concepte esențiale pentru domeniile amintite, n-au presupus niciodată vreo disjuncție. Antichitatea greco-latină, umanismul Renaşterii şi, mai ales, tradiția spiritualității creştine, la care doamna academician a reflectat întreaga-i viață, au înțeles şi interpretat *împreună* binele şi frumosul. În această relație strânsă i-a preluat, în tot ce a scris şi a rostit, la catedră, la reuniuni internaționale, la radio, la televiziune, doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Binele şi frumosul, alături de adevăr, alcătuiau valorile fundamentale pentru întreaga umanitate. Persiflarea lor, în vremea noastră neechilibrată, o mâhnea mult pe Maica Benedicta. De aceea, când, în 1998, i-am prezentat proiectul unui serial radiofonic, intitulat „Paradigme ale frumosului din Antichitate până astăzi", a primit cu bucurie manifestă invitația de a fi prezentă la microfonul emisiunilor noastre. O încânta ideea reîntoarcerii – cum altfel? – la cei vechi, la Empedocle, la Platon, la Plotin, la Sf. Augustin şi la influențele lor în toate epocile culturii şi literaturii universale.

Estetica (de al grecescul *aestheticos*), disciplină aflată într-un con de umbră în deceniile din urmă, avea să fie readusă în atenție, printr-unul din conceptele ei cele mai cunoscute, dar şi cele mai agresate de „civilizația postindustrială", şi anume *frumosul*.

Moştenit din latină, de la adjectivul *formosus, -a, -um* (şi spaniola îl păstrează prin „hermoso, hermosa"), termenul *frumos* exprima, în română, la modul deplin, ideea de frumusețe, pentru că trimitea la *formă*. Ne-am amintit, desigur, de vorbele Sf. Augustin, referitoare la un fel de definiție a frumuseții, în care termenul *formă* este una dintre secvențele ei: „Cercetând pământul şi cerul, rațiunea a simțit că nu-i place nimic altceva decât *frumusețea*, şi în frumusețe – *formele*, şi în forme – proporțiile, şi în proporții – numerele".

Am început primele episoade ale serialului despre paradigmele frumosului chiar de la filosofii presocratici, filosofii imobili, cum îi numea cineva, pentru că nu înțelegeau ideea de mişcare. Dar desfăşurarea cea mai amplă a comentariului autentic şi ataşant al doamnei acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga a fost aceea a scării frumosului la Platon, în cunoscutul „Symposion" („Banchetul"): de la un obiect frumos la mai multe obiecte frumoase, de la un trup frumos la mai multe trupuri frumoase, apoi la aşezămintele şi rânduiala frumoase, la creațiile frumoase, până la ideea de *frumusețe în sine*, despre care Platon spune că „nu are chipuri mai multe". „Divina frumusețe în sine" din discursul lui Socrate (pe care acesta îl pune pe seama Diotimei, preoteasa din Mantineea) este una veşnică, extrasă oricărei deveniri. De ce Socrate vorbeşte despre frumos relatând dialogul cu Diotima?

Pentru că „Platon a făcut apel la o tradiție a antichității grecești, în care femeile erau, în cea mai mare parte, apte să furnizeze oracole. Pythia şi Cassandra sunt exemple în acest sens" – mi-a răspuns doamna Buşulenga. Socrate recurge însă la acest procedeu – inițierea de către Diotima – şi pentru a nu-şi atribui lui însuşi meritul demonstrației. El o întreabă pe Diotima care este rostul lui Eros în viața omenească.

Să-i dăm cuvântul doamnei academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga, spre a interpreta acest pasaj din dialogul platonician, atenți fiind la corespondențele pe care le stabileşte între diferitele epoci ale umanității, din punct de vedere tematic:

„De la întrebarea lui Socrate începe demonstrația despre treptele iubirii, despre cum ar trebui să înțeleagă ființa umană treptele adevăratei iubiri, pentru că, spune Diotima, omul comun rătăceşte continuu, căutând iubirea în frumusețe. Ei bine, în calea inițiatică a iubirii, prin acea cale care trebuie să te facă, la capăt, un înțelept, un ştiutor, un inițiat, trebuie să înveți că frumusețea există în mai mulți oameni. Eu am zis că asta este un fel de *Ta twam asi*. În cele din urmă, ai să ajungi să vezi că frumusețea care suscită

iubirea este, de fapt, în toți. Traducând în limbajul nostru creştin, mi s-a părut că ar fi să găsim chipul lui Dumnezeu, al Mântuitorului în fiecare dintre aproapele nostru. Aceasta este calea pe care trebuie să o urmezi ca să înveți ce înseamnă căutarea desăvârşirii ... După aceea, începe discuția despre creațiile spiritului şi nu numai. Şi un meşteşugar care face o operă de artă, un filosof, un poet încep să aibă reprezentarea, mai întâi vagă, a ceea ce se cheamă frumusețea ideală. Fiindcă ea spune: sigur, Erosul ne duce tot timpul către frumusețe, către frumusețea trupească a unuia, apoi a mai multora. Dar, la un moment dat, frumusețea trece dincolo de ființa omenească. Şi se începe perceperea unui alt tip de frumusețe, care este *frumusețea ideală*, supremă, şi în care, firește, *binele* este implicat. Şi mă gândeam la celebra *Odă către frumusețea ideală* a lui Schelley, tot mărturie a lecturii profunde a lui Platon în gândirea şi operele marilor poeți ai lumii."

Actualizând relația dintre bine şi frumos, Maica Benedicta nu ocolea niciodată spațiul ortodoxiei. De aici, de la frumusețile şi comorile credinței, despre care vorbea cu harul acela unic, aprinzând flacăra lăuntrică a trăirii – semn al celor aleşi –, treceam la probleme ale eticii actuale. O îndurerau nespus regresul moralei şi neutralitatea axiologică, lipsa modelelor, a magiştrilor, pentru întâlnirile fondatoare atât de necesare cu tinerii de astăzi, răsturnarea ierarhiei valorilor şi amânarea manifestării unor reacții benefice, care să restabilească diferențele firești pe scara importanței în spațiul spiritual.

Toată problematica etică o aşeza în tradiția nescrisă a moralei noastre, în codul conform căruia ne-am comportat de-a lungul veacurilor în acest spațiu geografic. O tradiție a lui „se cade – nu se cade" (despre care vorbea şi Noica), a respectului pentru semeni, a cuviinței. Astăzi, textele de etică abordează o semnificație legată, mai degrabă, de consensul social, de orizontalul existenței umane. *Dar ce facem cu verticala?* se întreba Maica Benedicta. *Nu ne mai interesează raportul cu Dumnezeu? Dacă pierdem verticala, atunci pierdem mult din spiritualitatea noastră.*

Am vorbit, în unele dintre emisiunile de Etică-Estetică, de la Radio România Cultural, despre triada virtuților creştine: iubirea, credința, speranța. Când am ajuns la cuvântul gingaş şi puternic deopotrivă – speranța (de la latinescul „spes, spei") sau nădejdea (sinonimul lui de origine slavă), am întrebat-o pe doamna Buşulenga ce înseamnă pentru dumneaei nădejdea. Este ea un lucru lămuritor pentru natura lăuntrică a omului?

Iată un fragment din răspunsul admirabil al Maicii Benedicta:

„Draga mea, mai întâi aş vrea să replasăm nădejdea între cele două virtuți teologale cu care se înrudește foarte de-aproape, adică cu credința și iubirea. Pentru că, în sufletul meu şi în mintea mea, *nădejdea mi se pare a fi un corolar al credinței*. Şi aş mai vrea să spun că reprezentarea simbolică a acestor trei virtuți teologale se face – se poate vedea uşor în unele icoane – prin: cruce pentru credința, inimă pentru iubire, ancoră pentru nădejde,

Mă întrebai ce valoare are nădejdea pentru sufletul nostru în general şi pentru mine în particular. Este ancora credinței. Este ceea ce ne dă siguranță pentru toată existența noastră. Suntem ancorați, prin nădejde, în pământul puternic al credinței. Evident, noi suntem scântei din dumnezeire, din Treimea făcătoare de viață. Și suntem legați, ca scânteie, de lumina care ne-a creat."

Rar privilegiu acela de a fi ascultat-o pe doamna academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta!

Valeriu Râpeanu

Secretul comunicării*

Acum, când aşezăm temeliile unei drepte înțelegeri a locului pe care l-a ocupat Zoe Dumitrescu-Buşulenga în cultura românească, se cade să ne întrebăm care au fost căile prin care această fascinantă personalitate a cucerit deopotrivă o notorietate intelectuală şi o audiență publică. Ne aflăm, paradoxal, la începutul unui drum care va să însemne evaluarea exhaustivă nu numai a ceea ce a publicat în volume, ziare şi reviste, ci şi a ceea ce a rămas doar scris şi netipărit. Şi aici munca dezinteresată şi competentă a doamnei Elena Docsănescu a reuşit, deşi laborioasele sale investigații se află abia la început, să dea la lumină pagini nu numai neştiute, ci şi nebănuite. După cum din benzile radiofonice transcrise se poate alcătui, devotamentul doamnei Teodora Stanciu o va dovedi, o ediție care să confere prezenței plurivalente a lui Zoe Dumitrescu-Buşulenga noi carate. Se vor mai fi păstrând, şi câte?, din emisiunile sale de televiziune, care nu i-au adus doar popularitate, cum spirite superficiale s-au grăbit să spună, ci au contribuit în mod esențial la conferirea unor dimensiuni intelectuale care ar trebui să fie rostul acestei instituții.

Aici ajungem la miezul comunicării noastre, pe care o considerăm doar ca pe o primă perspectivă ce se cere aprofundată printr-o operație de anvergură la care sunt datori să participe toți cei care au *ascultat-o* pe Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Pentru că opera sa vorbită, deşi poate părea, la prima vedere, efemeră, deoarece nu a rămas nici pe bandă de magnetofon, nici pe peliculă, ci s-a consumat în sala de curs, de la catedra universitară, de unde a fost silită să plece prea repede atunci când se afla la apogeul înzestrărilor sale intelectuale, în sălile de conferințe publice, în amfiteatrele liceelor, în librării, a avut o importanță capitală care nu trebuie uitată. Spun aceasta ca unul care, la începutul anilor ’50, i-am fost student, iar de-a lungul timpului am ascultat-o şi i-am fost partener de discuții la posturile de radio şi de televiziune, asistând la numeroase conferințe, ca şi la întâlniri cu cititorii şi lansări ale unora din volumele sale. Întâlniri care au avut loc nu numai în capitală, ci şi în câteva oraşe precum Ploieşti, Braşov, Arad.

* Text trimis de profeosrul Valeriu Râpeanu spre a fi citit la colocviu.

De ce am dat toate aceste amănunte? Pentru a sugera că ceea ce voi spune eu acum nu se întemeiază doar pe amintirile studentului şi nici pe impresiile culese în mediile ştiinţifice şi academice, ci are în vedere un spectru mult mai larg, ce cuprinde reacţia unor oameni cu pregătiri intelectuale diferite, din arii geografice deosebite.

Preţ de un deceniu, influenţa lui Zoe Dumitrescu-Buşulenga s-a exercitat mai cu seamă de la catedra universitară. Debutul şi, mai ales, afirmarea sa pe cale scrisă, au venit mai târziu şi au întâmpinat opoziţii, nu numai oculte, ci şi făţişe. Am cunoscut-o pe lectorul universitar Zoe Dumitrescu-Buşulenga în anii ’50, în plină ofensivă de mutilare, denaturare şi defăimare a limbii şi literaturii române. Perioada pe care o preda era una din cele mai sensibile şi anume literatura de dinaintea primului război mondial. Nu şi pe cea a marilor clasici, şi mai ales a lui Eminescu, deoarece subiectul era rezervat dictatorului literelor şi al învăţământului literar românesc, Ioan Vitner, despre ale cărui puteri discreţionare nu se vorbeşte astăzi.

Păşind, în 1950, pe treptele Facultăţii de Filologie a Universităţii din Bucureşti, ne-am întâlnit mai întâi cu formele marxism-leninismului pur şi dur, expus cu intransigenţă revoluţionară într-o limbă de lemn, ferecată cu şapte peceţi, de profesorii Leonte Răutu şi Leonte Tismăneanu. Din fericire, peisajul era mai complex şi, chiar în aceste împrejurări cât se poate de triste, Tudor Vianu s-a impus de la primele lecţii, devenind pentru noi nu doar un mare profesor, ci şi un idol, un etalon moral şi intelectual. Şi aşa a rămas, în ciuda furiei demolatoare care s-a abătut şi asupra lui. Şi nu era singurul. Prezenţa la cursurile de literatura română a tinerei Zoe Dumitrescu-Buşulenga a fost una din acele raze de lumină care străbăteau opreliştile şi închistările timpului. Atât spusele, cât şi patosul pe care îl degaja se opuneau plictisului ucigător al lecţiilor celor amintiţi şi-ale altora asemenea lor. Nimic nu te lăsa indiferent în prelegerile celei ce n-avea încă gradul de conferenţiar.

Cum se explică faptul că în medii diferite, în faţa unui auditoriu care nu era motivat să o asculte din obligaţii didactice, a unui auditoriu de cele mai multe ori compozit, din toate punctele de vedere, profesie, grad de pregătire intelectuală, vârstă, atenţia atingea cote maxime? În opera lăsată de Zoe Dumitrescu-Buşulenga nu poţi reda, ba chiar poţi sfida efectele oratoriei menite să ascundă lipsa de idei, amăgind publicul, chemând bunăvoinţa lui şi, mai ales, solicitându-i aplauzele pentru finaluri grandilocvent construite. Nu făcea apel la procedee standard, de teamă că

atenţia publicului va bascula în indiferenţă şi plictis, o anume precipitare în debitul verbal părând să o dezavantajeze în procesul comunicării. Acum, când rememorăm clipele trăite, ne dăm seama că esenţial era altceva. Esenţial era că *Zoe Dumitrescu-Buşulenga îşi cucerea publicul în orice ipostază a comunicării sale, solicitându-l pe plan intelectual, făcându-l să o însoţească fără oprire către zonele cele mai înalte ale simţirii şi gândirii. Aceasta e trăsătură esenţială a comunicării sale care a cuprins în cercuri concentrice un număr incalculabil de auditori*.

Prin prestaţia sa, Zoe Dumitrescu-Buşulenga a demonstrat că publicul, oricât de eterogen ar fi, nu este insensibil nici la substanţa încărcată de intelectualitate, nici la forma de o aleasă distincţie a expresiei. Dimpotrivă. Cei ce o auzeau o dată, uneori din întâmplare, a doua oară căutau să o asculte iar, şi procesul continua neîntrerupt. Am fost martor, şi cazul meu nu este singular, când *părinţii, care-i fuseseră studenţi sau participaseră la conferinţele sale publice, veneau apoi cu copiii lor, ca aceştia să o vadă şi să o audă. Era ca o iniţiere în tainele culturii şi care se împlinea atunci când o ascultai pe Zoe Dumitrescu-Buşulenga*, care poseda, în cel mai înalt grad, darul de a aborda subiecte dintre cele mai elevate, fără să se coboare la un nivel de vulgarizare ieftină, şi făcea ca subiecte dificile sau de o noutate, pentru cei mai mulţi, derutantă să devină familiare.

Zoe Dumitrescu-Buşulenga avea darul de a face necunoscutul cunoscut, inabordabilul abordabil, pe măsură ce vorbea, pe măsură ce trecea pe o cale pe care mulţi dintre cei care o ascultau nu merseseră niciodată.

Comunicarea orală a fost la Zoe Dumitrescu-Buşulenga una din dimensiunile fiinţei sale. Şi nu una secundară. A făcut totul pe acest tărâm cu o bucurie lăuntrică pe care a transmis-o celor ce ascultau, pe care îi vedea sau nu. A făcut-o, chemându-i pe toţi să ia lumina cunoaşterii, pentru că menirea vieţii ei a fost să împărtăşească această lumină.

Dan Hăulică:

Sunt vaste probleme acelea pe care ni le-aţi pus astăzi în faţă şi toată discuţia estetică pornită de la sursele nobile ale gândirii platoniciene de către Teodora Stanciu. Iată de ce eu cred că discuţia noastră de astăzi este ca un prim inel, aşa, care se cere dezvoltată concentric şi ideea ediţiilor ulterioare se impune cu adevărat.

Vă mai reţin o clipă atenţia, înainte de a trece la un capitol al seriei acesteia, constituit din nişte mesaje care fac apel, şi am numit aici muzica

amintirilor, la un element sonor, şi la o pregnanţă a declaraţiei directe, a confesiunii nemijlocite. Aşa cum aţi anunţat, expoziţia de la intrarea muzeului rămâne deschisă şi ne face o mare plăcere şi mândrie la ideea că veţi mai poposi într-un scurt excurs pe lângă aceste lucrări care aparţin unor artişti ce s-au bucurat de o considerare atentă şi afectuoasă din partea doamnei Zoe.

Printre ei este şi Sultana Maitec, vom vorbi despre replica pe care o dă ea capodoperei absolute a muzeului: broderia înfăţişându-o pe Maria de Mangop. Sultana Maitec e pornită din Munţii Pindului, e de origine aromână, şi voia în acest text care era anunţat aici, pe care din păcate boala a împiedicat-o să ni-l transmită prin viu grai, să povestească o întâlnire pe acele meleaguri cu doamna Zoe şi cu domnul Apostol Buşulenga în 1983. Şi era un fel de regăsire a rădăcinilor sale, ea era de copil transplantată, a fost marea mişcare din înţelegerea dintre Venezielos şi dintre Take Ionescu, după acea pace de la Bucureşti, care a permis transplantul unei populaţii macedonene, mai ales în Dobrogea. Deci amintirile erau mai degrabă de ordin filogenetic, decât ontogenetic. Străbat, pentru că iată, într-o perioadă de dezmăţ cromatic, de culoare folosită întâmplător, a avut curajul sever al marilor suprafeţe de aur, o întoarcere la tot ceea ce este hieratic şi transcendent în arta Bizanţului. Aurul nu este un material al descrierii, ci este un material al distanţei metafizice. Şi cu acest curaj ea se întorcea pe locurile natale, de unde, ştiţi, în ultimele decenii au izvorât extraordinare bogăţii arheologice la Verghina, bijuteriile lui Filip, tatăl lui Alexandru Macedon, care acum sunt mândria muzeelor, la Salonic şi la Verghina.

Şi satul de unde pornise ea, Livezi, era la 12 km de capitala regilor macedoneni. Macedonia, care era considerată în izvoarele livreşti ca un fel de margine barbară a lumii greceşti, ne dăm seama astăzi, adăpostea nişte întâlniri intens creatoare, angajând mari nume, Lyssip, Zeuxis, Parhaszios, care era un fel de vedetă extravagantă, un fel de Picasso al antichităţii. Tablouri ale sale au ajuns, după aceea, să se vândă, unul către împăratul Tiberius, cu 6 milioane de sesterţi, de pildă. Trecuseră la curtea macedoneană, şi culmea, despre Aristot se ştie, a fost învăţătorul lui Alexandru, dar Euripide a compus cea mai dezlănţuită, mai patetică, creaţie a sa, *Bacchantele*, la Pella, în capitala regilor macedoneni. Deci, iată, despre această matcă străveche era vorba, am întrevăzut ceva din ea şi din aşa de informata expunere a profesorului Tanaşoca, şi sper că în versiunea scrisă, ne va întâmpina emoţia acestei duble regăsiri: Sultana Maitec îşi vedea rosturile copilăriei, dar luminate de prezenţa unei personalităţi ca Zoe, care

avea o imensă putere de comprehensiune – gândiți-vă că numai dintr-un fel de solidaritate afectuoasă cu rudele sale, ea a învățat și vorbea dialectul armân, ca să n-o țină într-o solitudine frustrantă, de pildă, pe soacra ei. Adică dincolo de orizonturile europene așa de cunoscute, avea acest interes concret față de rădăcinile și de lumea oriental balcanică din care pornise și spița soțului ei, dar din care pornesc deopotrivă și atâtea din sursele incontestabile ale culturii noastre.

Când tot facem balans între Orient și Occident și vorbim despre Europa, iar Europa se uită cu superioritate la noi, trebuie să le amintim unor ignari că Europa începe în Cyclade, cu mileniul al III-lea, adică în zona aceasta est-europeană, continuă cu Homer, încât toată așezarea comodă de clișee școlare trebuie dată peste cap. Eram la o discuție despre spiritul european, la Granada, în palatul lui Carol Quintul, organizată de televiziunea *Arte*, și Flora Lewis, o cunoscută ziaristă americană, se întreba: dar unde suntem noi, unde suntem: în Occident sau în Orient? Că noi suntem, Statele Unite, mult mai la răsărit de China și de Japonia. Vedeți ce relative sunt lucrurile, dacă nu înțelegi versantele de cultură, într-o dialectică mai complexă. E un articol al unui mare poet rus Belîi – știți că rușii au avut o mare propensiune pentru spațiul turanic, asiatic – și avangarda inventase o revistă *Sciții*. Se revendicau de la Sciți, de la spațiul scitic, spre a da o puritate atemporală avântului lor, ceea ce trece până departe la Tsvetaeva, la mari poeți. „Ce Sciție imensă și liniștită este între mine și tine", îi scrie ea lui Pasternak, la un moment dat. Iese la iveală și în muzică o rapsodie scitică a lui Prokofiev, care era considerată cea mai scumpă compoziție din lume, pentru că avea o orchestrație extraordinar de bogată. În acest context, deci, de turanizare, de încercare de asiatizare sub pretext scitic, e foarte important să ne așezăm bine noțiunile și să vedem care-i relativitatea acestor concepte, și a acestor dihotomii: Orient și Occident, – de aici pornisem – și Belîi spune foarte miezos: unde îl așezăm pe Zarathustra? Prin succesiunea sa, prin liniile pe care le-a fertilizat – Schopenhauer, Nietzsche – el aparține Occidentului. În timp ce pe Kant îl putem raporta la etica confuciană și la vechea înțelepciune a Chinei, de pildă. Deci sunt lucruri care ne răstoarnă așteptările, dar care ne obligă să gândim dincolo de habitudinile acestea reductive.

Și eu cred că în această scăpărătoare inteligență a doamnei Zoe, și în atașamentul ei pentru rădăcini, exista și o deschidere extraordinar dialectică.

În mărturiile pe care le avem este o scurtă însemnare, niște gânduri ale uneia din artistele prezente în expoziție, care a făcut un drum foarte

interesant spre o aprofundare a sensului creştin, este Silvia Radu, care, inspirată de imaginea aceasta, aşa de visător-activă a doamnei Zoe, a aşternut pentru noi o bandă, pe care aş ruga s-o ascultăm.

Silvia Radu

Chipul Doamnei

Încerc să citesc chipul doamnei Zoe văzut într-o fotografie peste care aşez ceea ce mi-a rămas în suflet de acum 12-13 ani, când am cunoscut-o la Roma. Frumos chip, majestuoasă apariție, severă până la a o suprapune figurilor bizantine, nimic edulcorat, nici un fel de concesie acordată măruntelor obişnuințe feminine.

Ceea ce m-a cucerit, momentul în care am fost cucerită de dânsa, a fost atunci când am văzut strălucirea credinței pe chipul ei în timpul Sfintei Liturghii, într-o duminică, la o slujbă ortodoxă la Roma. Atunci era cuprinsă ca de o flacără, o pasiune profundă îi copleşea ființa, vibra la fiecare cuvânt al Liturghiei, sorbea, cu toată ființa, negrăita bogăție a slujbei ortodoxe.

Doamna Zoe, o creştină ortodoxă care şi-a mărturisit apartenența la credința ortodoxă intrând în rândul maicilor, devenind maica Benedicta.

Glasul ei vibrant nu te putea lăsa neutru, te învăluia şi, cu autoritate, încerca să te convingă, cu forța, de ceea ce îți comunica. Avea o nelinişte născută din dorința ascuțită de a te câştiga, de a mai câştiga un suflet, pentru ceea ce ea considera că e important.

Noblețea figurii doamnei Zoe e depăşită doar de forța sa morală de a se împotrivi răului fizic ce o măcina. Fragilă şi puternică.

A o auzi pe doamna Zoe cântând în biserică era, cred eu, o mare bucurie. Splendoarea cântecelor noastre de strană găsea în ea instrumentul perfect al spunerii. Avem în Ortodoxia noastră o comoară care ne aparține fiecăruia dintre noi, cei ce prețuim valoarea.

Doamna Zoe avea puterea de a prețui această comoară pe măsura marii ei credințe, ceea ce-i conferea o bogăție regească, cu care s-a împodobit cu grație. Forță, grație, pasiune, răbdare sunt caracteristicile acestei intelectuale ce şi-a găsit încununarea în devenirea ei duhovnicească. Cât de rară este această devenire în vremurile noastre! Cu atât mai de urmat ni se pare drumul pe care şi l-a deschis în cale maica Benedicta.

Ni se oferă Împărăția! Şi noi stăm pe gânduri. Noi! Dar maica Benedicta a ales-o.

Irina Hasnaş

Din muzica amintirilor

Amintiri dintr-un sunet. Poate că acesta ar putea fi motto-ul unei călătorii într-o viață senină, mereu dublată de o foarte puternică cadență.

Pentru mine Doamna Academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga este şi a fost Zozi. Eram de-o şchiopă când mi-o aduc aminte, urcând treptele Bisericii Visarion din Bucureşti, pentru a se întâlni cu parohul bisericii, pe atunci Părintele Iancu şi, mai apoi, Părintele Mihai Timoftache, şi a schimba câteva gânduri cu mama mea, la care ținea foarte mult.

Apariția ei era întotdeauna foarte luminoasă, vorbind în şoaptă despre lucruri filosofice şi întotdeauna făcându-te părtaş la spiritualitatea pe care o răspândea cu multă generozitate. Întâlnirile cu Zozi s-au intensificat, după ce m-am decis să fac muzică, compoziție, şi să pot şi eu să devin partener de dialog, nu doar un auditoriu impresionat de personalitatea ei. Fascinația şi vraja cu care te învăluia la fiecare întâlnire s-au transformat, cu timpul, în dragoste şi admirație. Religia şi muzica erau două dintre subiectele preferate în dialogul cu mama mea. Chiar dacă debutul conversației pornea de la un lucru concret, călătoria în timpuri şi spații era nelimitată. Zozi avea darul de a construi, într-un dialog, cele mai impresionante fresce policrome, cu multiple planuri. Culorile cuvântului le transforma din domeniul vizualului în cel al auditivului, fiecare silabă având o rezonanță specială. Enescu şi Eminescu, Bach, Beethoven şi Mozart au constituit coloanele sale filosofico-estetice. Pentru Doamna, căci aşa o numeau foarte mulți, pentru Zozi, cred că cel mai important era dialogul. Uneori realizat cu rigoarea unui matematician, a unui chirurg, alteori învăluitor, fascinant, acesta se constituia în cea mai importantă unealtă cu care îşi dăltuia fiecare zi a vieții sale.

În multe dintre interviurile pe care le-am realizat, dar şi în conversațiile private, ne povestea despre imensa ei admirație față de marile personalități muzicale ale timpului.

Vă propun câteva secvențe sonore dintr-un interviu în care îl portretiza pe Mihail Jora.

Zoe Dumitrescu-Buşulenga: M-am oprit astă-seară la unul dintre cei mai interesanți compozitori dintre cele două războaie, poate chiar cel mai interesant, Mihail Jora. Şi de ce? Am pentru el un foarte mare respect, o foarte mare admirație şi ca om, ca personalitate, şi din punct de vedere al operei în care a fost unul dintre marii meşteşugari. Să vă spun cum l-am văzut prima oară.

Am mai povestit. Eram copil. L-am văzut prima dată la sărbătorirea de 50 de ani a lui Enescu, în 1931. Era pe scenă o masă întreagă de muzicieni, de compozitori şi instrumentişti, teoreticieni, care îl înconjurau pe marele maestru. Erau Nona Ottescu, Alfred Alexandrescu, Rogalski, Ciomac, Toto Brăiloiu. O lume de mare calitate. Şi, printre ei, un personaj mai aparte, care se ținea puțin mai drept decât ceilalți, cu un nas acvilin, foarte aristocratic, cu nişte ochelari cu ramă groasă şi cu o expresie destul de severă, care, de altfel, avea să se prelungească de-a lungul vieții lui, în ciuda unei sensibilități şi a unei delicateți pe care le camufla, într-un anume fel. Era Mihail Jora.

M-a impresionat figura aceasta în mod special. Se simțea în el o demnitate şi o conştiință a propriei sale personalități. Era un aristocrat din aceeaşi familie cu Theodor Pallady, cu Henri Catargi, cu Alexandru Rosseti. Făcea parte din acea aristocrație adevărată, boierimea noastră românească, aceea care, între cele două războaie mondiale, poate, a contribuit cel mai mult la sincronizarea culturii româneşti la cultura europeană.

Jora, după aceea, a continuat marea lui carieră. În 1955 a fost ales membru al Academiei, deşi el era împotriva regimului şi a suferit din cauza neaderenței lui. Însă nu au avut încotro şi l-au ales membru al Academiei Române. Discursul lui de recepție, rostit la câteva luni după moartea lui Enescu, din mai 1955, este extraordinar de impresionant. Este de fapt un elogiu al maestrului. Aşa este tradiția academică: cel care ocupă un loc vine şi face elogiul predecesorului. Dar în cazul lui Jora nu era o convenție simplă, o convenție acceptată. În cazul lui Jora a fost o mărturie, o profesie de credință extraordinar de emoționantă, fiindcă venea dintr-un adevăr adânc, dintr-o desfacere a lui, care nu era extrovertit. Era poate prima oară când şi-a arătat izvoarele reale ale inimii, ale afectivității lui. Era de fapt mărturia unei recunoştințe extraordinare pe care o purta celui care fusese maestrul său. Pentru că Jora susținea că, întâi de toate, s-a produs efectul Enescu, adică impactul muzicii enesciene, a operei enesciene asupra conaționalilor săi. Şi, în al doilea rând, s-a produs o schimbare de mentalitate, sub influența operei lui Enescu şi a ascensiunii lui Enescu pe

plan internațional. O schimbare a mentalității, mai ales în mediile aristocratice, în care o carieră muzicală părea o înjosire.

Mi-aduc aminte că şi eu, când m-am înscris la Conservator, fără să fiu dintr-un mediu atât de boieresc ca Jora, am avut parte de o privire foarte dezagreabilă din partea familiei. Noroc că tatăl meu, care era meloman şi el însuşi cânta la două instrumente, s-a opus cu vehemență familiei. Toată familia spunea: „Vai de mine! Cum, muziciană, adică cum, scripcară?!"

Jora a spus cu Enescu a schimbat o mentalitate în întreaga țară. Şi aceasta la toate nivelurile sociale. Şi, în felul acesta, prin schimbarea mentalității în familiile bune, a putut el să înceapă cariera muzicală pentru care se simțea chemat. După aceea a urmat perioada pelerinajului spre maestru. Într-adevăr i-a devenit discipol şi a fost înconjurat de dragostea aceea, de simpatia umană care emana, pur şi simplu, din Enescu. A intrat într-o ucenicie pe care a socotit-o revelatoare din toate punctele de vedere.

I s-a descoperit, mai întâi, modul de lucru, adică robia profesiei, pentru că un compozitor, un muzician, este devotat până la sclavie meseriei lui. Sau trebuie să fie, pentru ca să ajungă acolo unde Enescu a ajuns. Pe de altă parte, nu numai felul în care Enescu îi preda compoziție, contrapunct şi armonie, l-a impresionat, ci şi opera maestrului. Şi el susținea că opera lui se datorează înțelegerii viziunii care a generat opera lui Enescu. Adică acea profundă implicare în rădăcinile creativității populare românești, în materia muzicală şi ridicarea acestor impulsuri, care vin din origini, până la superbe stilizări şi armonizări, în spiritul muzicii timpului, al muzicii europene a timpului. Şi Jora povestește cum Enescu îşi încuraja ucenicii prin tot felul de inițiative interesante şi eficiente. De pildă le cânta operele, le dirija operele. Şi pentru ei era, firește, o mândrie cu totul deosebită: Maestrul să cânte, să dirijeze opera ucenicului.

Pe de altă parte, Jora a primit şi un premiu din cel pe care îl instituise Enescu şi care îi purta numele. Iar aceasta a fost o altă sursă de fericire pentru el.

După ce a terminat ucenicia cu Enescu, a început să lucreze independent. Dar pentru el Enescu a rămas un fel de mit. De altfel îl şi numeşte Prometeul muzicii. Acela care a luat făclia de foc din infinit pentru a ne-o transmite nouă; nouă – adică lui, care a fost cel mai apropiat discipol al lui Enescu.

Ruxandra Garofeanu

Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga

Am cunoscut-o pe Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga atunci când trebuia. Adică în tinerețea avidă de noi şi noi surse avizate, or Doamna Zoe avea exact acel talent pedagogic de a transmite, cu farmec unic, tot ceea ce, la rându-i, acumulase. Încercam pe atunci un soi de polenizare culturală, avându-i „la dispoziție" pe Comarnescu, Schileru, Călinescu, Frunzetti, Argintescu-Amza, Oprescu, Vianu ş.a.m.d.

Îmi aduc aminte de o vizită pe care i-am făcut-o în apartamentul de la intersecția Căii Griviței cu strada Semicercului, o locuință generos croită aşa cum, din respect pentru ființa umană, constructorii dintre cele două războaie mondiale ne-au lăsat multe dovezi. Nu era propriu-zis o colecționară şi aici trebuie să amintesc de soțul ei, Domnul Buşulenga, cel care a completat-o exemplar la acest capitol: artele frumoase. Nu era colecționară cu obstinație, dar am zărit, încrustate în zidăria albă, lucrări de reper ale picturii româneşti, aidoma celor selecționate de Dan Hăulică pentru a însoți acest simpozion. Nimic ostentativ, nimic din dorința fățişă de îmburghezire a atâtor contemporani, care pun cu toptanul, pentru a-şi epata invitații. Doamna Zoe punea pentru sufletul ei. Sigur că mi-a sărit pe atunci în față şi chiar m-a şocat, pentru că nu ştiam de existența lui, cum ştiam de cel din casa Stancăi Fotino, un admirabil *Cap de copil*, rod al primilor paşi parizieni făcuți de Brâncuşi în umbra sculptorului de la Meudon. Stătea, cu firescul lucrurilor născute pentru asta acolo, pe o măsuță. Ulterior l-am văzut şi pe cel aparținând fratelui domnului Buşulenga, de existența căruia se leagă o lungă poveste...

Dar să ne întoarcem la Doamna Zoe. Făcea parte din stirpea celor de excepție, apăruți pe firmamentul culturii româneşti în perioada interbelică. Atrasă deopotrivă de sport, de muzică, de citit, după ce absolvă mai întâi Facultatea de Drept, se îndreaptă către Litere şi Filosofie, înmagazinând cu uşurință, în chip firesc, o cultură imensă, însetată să soarbă totalitatea, de la cele mai complicate lucruri până la banala artă culinară. Mi-aduc aminte că, aflându-mă odată, prin grația zeilor, la Villa Madama, proprietatea statului italian, cea cu fresce de Giulio Romano şi Rafael, aflându-mă la o masă

copioasă, oferită de oficialități, în vecinătate Doamnei Zoe, am putut, datorită dânsei, să ştiu tot ce-mi înfiora palatinul şi buzele, pe parcursul a câtorva ore de răsfăț culinar.

Cel mai adesea am întâlnit-o însă în spațiul Televiziunii, acolo unde am activat din 1966 până în 2004. Făceam, într-o vreme, o emisiune în direct, intitulată *Salonul TV al artelor plastice* şi am invitat-o, împreună cu colegul Edgar Papu, la o dezbatere pe tema „Renaştere şi Baroc", încercând, de-a lungul a 90 de minute, să punctăm elementul apolinic şi dionisiac prezent, deopotrivă, în cele două perioade. Eu, dăscălită la Secția de Istoria Artelor a Institutului „Nicolae Grigorescu" de extraordinarul Eugen Schileru, aveam o zestre destul de bogată, mai ales în domeniul barocului, ce-i plăcea profesorului Schileru cu precădere, pentru că îi stârnea probleme, îl incita, pornind de la originea termenului baroc, ajungând la *barroco* şi *baruecco*, ce introduc schimbări fundamentale în relația dintre noi şi starea de spirit barocă.

În cheie post-romantică, ea îşi apropia publicul prin empatie, îndemnându-l pe privitor, pe student sau pe cititor să-şi asume răspunderea propriei opinii. Incitându-l la dispute, dezvoltându-i spiritul critic îi stimula, de fapt, creativitatea, acolo unde exista.

De aceea expunerea oricăror teme filosofice, muzicale, literare, plastice, religioase avea un profund caracter interogativ, Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga considerând că definirea poziției noastre în lume, în natură şi cultură se articulează prin întrebări tot mai asidue, iar nu prin răspunsuri reductive, prin deschidere, iar nu prin închidere în contur.

Aidoma dascălului Schileru, de care am amintit, Doamna Zoe ştia să ne spună *cum* să citim, *ce* să citim, *ce preț* să punem pe ceea ce citim, fără a distruge duhul libertății, suflarea vie din sanctuarele-biblioteci.

Din entuziastul singuratic, ce scotoceşte prin cărți pentru a descoperi un grăunte de adevăr, Zoe Dumitrescu-Buşulenga s-a transformat într-un abil grădinar, forând în stratul adânc şi cald al naturii umane. În hotărârea sa de a fi loială față de esența lucrurilor şi-a dibuit drumul către ceva autentic, durabil, de o semnificație universală şi mărturie stă faptul că a creat ceea ce până la urmă puțini izbutesc: o lume a ei în care au înflorit simțurile şi ideile, conceptele.

O ultimă imagine pe care i-o păstrez Doamnei Zoe este legată de Văratec, acolo unde se retrăsese pentru a medita asupra existenței şi a contempla minunile lumii înscrise în corola unei flori sau în turlele unei biserici. Eu făceam un film despre Horia Bernea, pictor care i-a fost

apropiat, aşezându-şi adeseori şevaletul în preajma casei vremelnic ocupate de Doamna Zoe. Era un mic paradis, grădina lui Dumnezeu, unde mâna omenească nu prea avea ce să caute, decât să rupă şi să distrugă. M-au covârşit pacea, liniştea şi frumusețea florilor, invidiind-o, cuvânt foarte necreştinesc, pe Doamna Zoe. Şi mi-au venit atunci în minte frazele recent descoperite în cel ce avea să devină marele meu favorit, Ernst Jünger: „trăim ca să ne realizăm. Abia prin această realizare moartea devine nesemnificativă. Omul şi-a schimbat averea pe aur, care-şi păstrează cursul pretutindeni şi dincolo de toate granițele. „Ca pe aur îi încearcă Domnul în foc şi-i primeşte ca pe o jertfă deplină" (Pildele lui Solomon). Putem deci atinge o stare în care să nu ne amenințe nicio pierdere în clipa în care vom fi schimbați".

COMUNICĂRI, EVOCĂRI, INTERVENȚII

Moderator: Constantin Ciopraga

Oana-Georgiana Enăchescu

Cuvinte fundamentale

Am să vă reţin atenţia cu câteva pagini despre cuvinte fundamentale din limba română ce ne cheamă spre înţelegerea acelui nucleu misterios care este identitatea noastră spirituală. Închin aceste pagini memoriei celei care le slujea le slujea cu toată comoara erudiţiei şi harului său rostitor, doamna academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta.

O evoc dintru început, amintind aici bucuria mărturisită cu care a primit să vorbească la microfonul postului naţional de radio, în cadrul unei emisiuni pe care o iniţiam în 2003: *Essentialia. Identitatea spirituală românească prin cuvintele ei fundamentale*. Achiziţionasem, până în acel moment, toate cele patru volume cu titlul *Dreptul la memorie*, alcătuite de acel discret om de cultură care a fost Iordan Chimet. El pornea de la sugestia lui Nicolae Iorga despre acel fond de cuvinte fundamentale ce păstrează, într-o limbă, ţesătura trainică şi strânsă, dusă din veac în veac, în stare să exprime tot ceea ce dă gândul şi inspiră inima oamenilor: bine, frumos, pravilă, lege, drept, dreptate, familie etc.

„Poate că întreaga noastră istorie a fost o luptă pentru limbă şi

semnificațiile pe care trebuie să le poarte în timp", scria Iordan Chimet, în prefața primului volum din seria „Dreptul la memorie". „Aici, în incinta sacră, imponderabilă a limbii se păstrau cheile, adevărurile, legăturile: tot ceea ce trecea dincolo de fragila pâlpâire umană pentru a căpăta licărul aproape albăstrui ca al cerului şi pe care l-am putea numi neînțelesul apel al eternității, ceea ce ne definea, ne dădea chip interior şi care-şi descoperea în cuvinte vasele ceremoniale, podoabele, mirodeniile existenței. Cuvintele fundamentale, cărăuşi fideli şi slujitori loiali ai limbii române îi poartă înțelepciunea, justificările, drepturile."

Întreprinderea pe care mi-o asumam, cum spuneam, în 2003, la Radio România Cultural, era grea şi frumoasă deopotrivă. Gândul că voi avea invitați de talia Doamnei Academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga, a domnului ambasador Dan Hăulică, a domnului profesor universitar Dumitru Irimia, m-a încurajat şi am pornit la drum.

I-am propus doamnei Zoe – Benedicta să vorbim mai întâi despre *lume* şi *lumină*, două cuvinte care numai în limba română pornesc din acelaşi trunchi latin: lumen, luminis. Doina Grecu, de la Cluj, plecând de la sugestiile părintelui Stăniloae, a demonstrat acest lucru din punct de vedere lingvistic. Francezii au pentru lume – monde, spaniolii – mundo, italienii – mondo. Numai noi avem *lume*. Doamna Buşulenga a deschis semnificațiile către un Weltanschauung, o viziune despre lume a românilor: lumea e ca o lumină. Avea să dezvolte, la microfonul emisiunii, această relație cu totul revelatoare în plan spiritual şi cultural românesc.

Am continuat cu termeni fundamentali precum creştin-creştinesc, apoi carte-cărturar, frumos-frumusețe, bine-a face bine, părinte-fiu, loc-a locui, cer-ceresc ş.a. Cu toții vă imaginați cu ce însuflețire ne-a vorbit doamna Buşulenga despre „creştin" şi „creştinism", cu ce altitudine spirituală şi-a alcătuit rostirea despre cer-ceresc, despre loc-a locui. Mi-a fost foarte greu să mă opresc, în aceste câteva rânduri, la unul sau altul dintre cuvintele amintite. Aş fi adus în discuție „locuirea", pornind de la cunoscutul eseu heideggerian *Poetic locuieşte omul*, intitulat astfel după versul lui Hölderlin. „Când Hölderlin vorbeşte despre locuire, spune Heidegger, el contemplă trăsătura fundamentală a existenței umane." Filosoful neobosit al dezvăluirii ființei a căutat cu răbdare şi cu geniu, fără îndoială, în cuvintele limbii, ale limbii germane, în primul rând. Dar şi în cuvintele limbii române se ascunde esența ființei şi metoda hermeneutică heideggeriană ne ajută să punem în joc actul înțelegerii şi interpretării, prin care se pot revela, în etape succesive, sensuri profunde.

Pe căi originale, în gândirea românească, Mircea Vulcănescu şi Constantin Noica au dezvăluit axa de orientare a spiritului românesc, pornind de la faptul limbii. În *Dimensiunea românească a existenței*, Mircea Vulcănescu cercetează funcțiuni şi simboluri ale limbii în vorbirea curentă a românilor. „Atunci când vrea să situeze un lucru în spațiu, românul vorbește despre loc, iar când îl întrebi despre timp, îți răspunde despre vreme." Dar locul şi vremea sunt şi dimensiuni ale lumii, adică sunt mijloace pentru a putea rândui, aşeza, situa. Ca în Eccleziast, „Toate se fac la vremea lor".

În seria de cuvinte esențiale din limba română, *cer-ceresc*, propuse ca temă după creştin-creştinesc, i-au plăcut enorm doamnei Zoe Benedicta. Le analiza şi interpreta cu profunda dimensiune a credinței şi a cunoaşterii teologice şi cu decantările culturale produse după o viață de asimilări din vaste domenii ale artei, literaturii, filosofiei şi istoriei.

În virtutea unei concepții sofianice – a transcendenței care coboară – specifice poporului român, cum spunea Blaga, există credința că la anumite date ale anului – de Crăciun, de Paşti, de Sf. Gheorghe, de Sânziene – „cerul se deschide şi lumea noastră sublunară ia contact cu lumea de dincolo, căpătând puteri şi frumuseți noi." În restul timpului, cum spune textul din Isaia (cap 34, versetul 4) „cerul se va strânge ca un sul de carte". Deci sufletului şi inteligenței umane le este dată comunicarea cu Dumnezeu prin intermediul textului, textului Scripturii.

Sf. Augustin, în „Confesiuni", reia fragmentul din Isaia „Cerul se va strânge ca un sul de carte" şi continuă: „el care acum se întinde ca o piele deasupra noastră. Căci Scriptura Ta Dumnezeiască este de un prestigiu mai înalt acum când muritorii aceia, prin care Tu ne-ai dăruit-o nouă, au suferit deja această moarte. Şi Tu ştii, o Doamne, Tu ştii în ce fel i-ai îmbrăcat pe oamenii aceia în piei, când, din cauza păcatului, deveniseră muritori. Din cauza aceasta ai întins ca pe o piele firmamentul Cărții Tale. Căci atunci când ei trăiau aici, cerul nu era întins deasupra lor într-un chip atât de măreț."

Să fim atenți la semnificațiile fragmentului din Cartea a IX-a a Confesiunilor augustiniene. Textul pune față în față două „ceruri" ale omului: cerul grec (spațiu semnificant al destinului, *sul de piele* în care tot ce este, a fost şi va fi stă scris) şi cerul Scripturii (spațiu al comunicării *sufletului* cu Dumnezeu, intermediat doar de text). O interpretare revelatoare a fragmentului augustinian găsim în volumul *Principiile cerului* al lui Alexander Baumgarten. „Genialitatea fragmentului, spune autorul, constă într-o interpretare, o hermeneutică încrucişată: mai întâi *cerul grec* primeşte

valoarea *„pielii*”, ca spațiu al scrisului, din partea *Scripturii*, Augustin invocându-l pe Isaia, iar *Scriptura* primește din partea *cerului „grec”* valoarea de intermediar. În al doilea rând, această simbolizare încrucișată mizează pe un joc de cuvinte: căderea din paradis este însoțită de gestul originar al îmbrăcării, al vestimentației, care este, simultan, un intermediar şi o piele. Dar, în mod esențial, vestimentația este mai ales semnul căderii şi al păcatului. Acest ultim atribut este reportat de Sf. Augustin şi asupra *cerului grec*. În istoria gândirii teologice, momentul acesta al interpretării este considerat destinal, căci tradiția cosmologică greacă este semn al căderii, iar soluția este dată prin înlocuirea *cerului-sul de carte* cu *sufletul care studiază Scriptura.*”

Sigur, interpretările pot fi multiple. Eu m-aş opri însă aici, pentru că îmi doresc să audiați, cel puțin trei minute, vocea doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta, căreia eu îi voi purta cea mai frumoasă recunoştință. Înregistrarea este din iunie 2004.

Maica Benedicta:

Se spune uneori că cerul reprezintă creația întâia, adică creația îngerilor. Creația făpturilor fără trup. O creație admirabilă, făpturi fermecătoare care participă de la iubirea şi lumina Creatorului lor încă, care slăvesc necontenit pe Dumnezeu, Cel în trei ipostasuri, pe Tatăl, pe Fiul şi pe Sfântul Duh, şi pe Măicuța Domnului. Ei continuu cântă slava lor. Trisaghionul, adică sfânt, sfânt, sfânt! Ei continuu slăvesc pe Dumnezeu şi Măicuței îi cântă Axionul ş.a.m.d. Este, deci, un loc al bucuriei, al frumuseții, al iubirii. Îngerii participă la această viață foarte activ.

Ni s-au lăsat, de către învățătorii Bisericii, şi numărul categoriilor îngereşti, care, se pare, corespund cu diviziunilor cerului. Pentru că cerul se zice că are diviziuni. Şi aş zice că Apostolul Pavel relatează într-una din epistolele sale teribila lui experiență de care aproape se teme să-şi aducă aminte, pentru că este atât de zdrobitoare, extraordinară. Zice: Cunosc un om care odată, nu ştiu dacă era în trup sau nu era în trup, adică nu ştie dacă era cu totul dus sau era numai în duh, a ajuns până la al treilea cer, unde a auzit glasuri şi cuvinte care nu se pot spune, nu se pot reproduce prin cuvinte omeneşti, nu se pot reface cu sunete omeneşti. Şi el este cutremurat de această întâlnire a lui cu îngerii, de aceea, mi se pare mie, aceasta este o părere personală, el nu pomeneşte decât trei din categoriile angelice, pentru că el a cunoscut doar trei ceruri.

Cele nouă ceruri corespund celor nouă categorii angelice. Cel care a

fixat acest număr a fost Dionisie Areopagitul. De la el ne-au rămas categoriile. Începând de la înger, care este cea mai mică diviziune, îngerul fiind cel mai apropiat de om. Şi, interesant, în Psalmul 102 se spune „Binecuvântați pe Domnul, toți îngerii lui, oştile lui, slugile lui care faceți, împliniți poruncile Lui”, adică ei sunt cei care duc între noi şi ei poruncile, veştile, gândurile. Pentru că fiecare dintre noi avem un înger. Se pare că avem unul bun şi mai vine câte unul de dincolo.

Dar vreau să vorbesc despre acest spațiu al iubirii şi al luminii. Deci cele nouă categorii angelice, începând de la îngeri, arhangheli, începătorii, domnii, stăpâniri, tronuri, puteri, heruvimi şi serafimi. Ultimul este al serafimilor. Măicuța Domnului este mai slăvită decât heruvimii şi serafimii, adică chiar decât ultimele cete îngereşti. Şi aceştia mari au, se pare, alte misiuni decât cei mici, care fac legăturile. Am citit în unele cărți că îngeraşii, cei care împlinesc poruncile, cei mititei, răspund şi de regnul vegetal, de regnul animal, de cel mineral şi dacă greşesc sunt certați de Doamne-Doamne. Sunt nişte lucruri fermecătoare în legătură cu ei.

Monahia Eufrosina Jescu

Cu sfială şi afecțiune

Prea Cuvioase Părinte Stareț, stimați invitați,

Maica Benedicta este mama mea spirituală. Eu am venit la Mănăstirea Văratec din fragedă copilărie, ca ucenică la Maica Benedicta Braga, care a murit acum doi ani, în Statele Unite. Am viețuit în casa făcută de IPS Pimen, Arhiepiscopul Sucevei, de Părintele Roman Braga cu sora sa, Maica Benedicta Braga, şi cu Maica Apolinaria, care este în SUA. Casa a fost făcută pe vremea când IPS Pimen şi Părintele Roman erau preoți la Văratec. Când s-a hotărât Măicuța Benedicta să plece în America a luat cu ea două ucenice, pe măicuța Apolinaria şi pe Maica Gabriela, şi a hotărât ca eu să rămân în casa lor. Fiind tânără şi timidă, eram dezorientată, nu ştiam încotro să apuc, nu ştiam ce se întâmplă. Îi aveam ca musafiri pe doamna Sadoveanu şi pe Maica Benedicta, pe atunci doamna academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Doamna academician a înțeles foarte repede ce se întâmplă. S-a apropiat de mine, mi-a vorbit blând şi mi-a dat de înțeles că poate foarte repede, precum a şi făcut, să o înlocuiască pe Măicuța Benedicta. Mi-a fost un sprijin şi spiritual, şi material.

IPS Pimen, cât a fost episcop-vicar la Iaşi, venea foarte des la Văratec. Venind la Suceava ca Arhiepiscop, nu a mai putut să nai vină aşa des. Atunci doamna academician, Maica Benedicta, a hotărât să vină ea la Înalt Prea Sfinția Sa. Venea în fiecare an înainte de 1 octombrie, când făcea parastasul domnului Apostol, soțul domniei sale, la Azilul de la Suceava. Înalt Prea Sfințitul era foarte marcat de strictețea cu care se făceau aceste rânduieli: *Uite, un om de cultură aşa de mare care ştie şi se ocupă şi de lucrurile bisericeşti!*

Pentru mine este greu, foarte greu. Am stat zi şi noapte lângă Maica Benedicta. Vă rog să îmi iertați emoția. Am iubit-o mult şi ea m-a iubit mult. Am fost ca o fiică a dânsei. A lucrat cu mine duhovniceşte, nu mi-a ascuns nimic din ceea ce ştia. Tot timpul vorbea cu mine, îmi explica şi despre lucrurile filosofice şi despre lucruri bisericeşti. În preajma Maicii Benedicta era ceva care nu se poate rosti în cuvinte. Aş fi dorit multora să fie în preajma ei cum am fost eu zi şi noapte. Avea o blândețe de nedescris

şi o bunătate nemaipomenită. Veneau la noi, atunci când treceau pe la mănăstire, foarte mulți tineri, chiar foştii studenți ai doamnei academician. La un moment dat am întrebat-o dacă mai poate. Şi îmi răspundea: *Măicuță, asta, ceea ce fac acum, este o ascultare, iar la Mănăstire se face ascultare! De când am venit la Văratec, de 30 de ani, am făcut ascultare de Maicile Stareţe, căci mi-au dat să traduc. Asta este ascultarea. Chiar dacă port haine mireneşti, eu trebuie să fac ascultare de toți.*

Veneau mulți şi îi cereau să îi ajute. Dar niciodată nu era obosită, niciodată nu se gândea că este bolnavă. Nu era niciodată nemulțumită de nimic. Ea era tot timpul mulțumită. Şi când întârziam cu masa, şi când nu întârziam. O întrebam câteodată dacă nu este om, adică din ce plămadă era făcută de le putea suporta pe toate. Îmi răspundea: *Sunt om, măicuță. Dar aşa făceau călugării noştri vechi şi sfinții noştri şi noi trebuie să ne jertfim.* Iar eu mă ruşinam, mă ruşinam mult.

Ținea conferințe. Veneau din străinătate, din America, din Italia, din Franța. Le vorbea tuturor. Nu pleca nimeni fără să le dea ceva să guste, o prăjitură sau o clătită. Mă punea să fac multe clătite!

Când lua pensia dădea în stânga şi în dreapta, nu se uita. Doamna Elvira, sora dumneaei, îi spunea: *Zoe, o să murim de foame! Nu mai risipi aşa banii!* Iar Maica Benedicta îi replica: *Dumnezeu o să ne dea întreit, ai să vezi!* Pensia o termina imediat, dar primea de la Radio, de la vreo editură unde scrisese o prefață şi ne dojenea: *Vedeți că Dumnezeu are grijă de noi! Are grijă să nu murim de foame.*

Sunt multe de spus şi mi-e foarte greu să fac o selecție. Aş vrea să vă spun cum se ruga Maica Benedicta. Se ruga tot timpul plângând. Niciodată n-am văzut-o să se roage fără să plângă. Plângea mult şi stătea în picioare, în fața icoanelor, mult, mult de tot. Şi o rugam să se mai odihnească. *Nu,* îmi răspundea. *Aşa se face rugăciunea, în picioare, ostenindu-ne, cum fac grecii. Noi stăm în genunchi, dar grecii stau, la rugăciune, în picioare.* Şi plângea mult. Noaptea mă duceam să văd ce face. Era lumina aprinsă în cameră până la ora doisprezece noaptea, până la ora unu. Mă duceam şi mă privea zâmbind. Dacă era trează, nu o mai deranjam, plecam la culcare. Luni la rând, ani la rând. Şi am întrebat-o de ce nu doarme. Iar ea mi-a mărturisit că aşteaptă să se treacă miezul nopții, pentru rugăciune. Nu ar fi vrut să mi-o spună, dar s-a gândit la mine, la liniştea mea, la osteneala mea de a sta trează odată cu ea. Şi zâmbea.

Nu era niciodată supărată. Noi, oamenii, ne mai amărâm, chiar şi maici fiind. Ne mai supărăm, mai obosim, dar Maica Benedicta nu obosea

niciodată. Nu știu de unde găsea atâta liniște și atâta bucurie în perpetuul du-te-vino de la noi din curte. Când era ziua dumneaei, de 20 august, veneau câte 30 de persoane. Pe toți îi primea, pe toți îi punea la masă. Suna telefonul toată ziua. Câte 50-60 de telefoane, iar eu le notam pe toate. Și ultimul telefon suna după ora unsprezece noaptea. Doamna știa al cui era telefonul. *Este de la băiatul meu, Dănuț*, spunea. Iar când ridicam telefonul era chiar domnul academician Dan Hăulică. Se bucura ca un copil când o suna!

Primea telefoane și de la notabilități, și de la ambasade. Și, deși a fost maică, o vizitau episcopi, mitropoliți. Cu IPS Antonie Plămădeală avea relații foarte apropiate. Prea Fericitul Teoctist – Dumnezeu să-l odihnească! – o numea egumenă, egumena mănăstirilor. Câteodată maicile se supărau că ajunsese egumenă așa de tânără.

Toți o iubeau. Părintele Stareț poate să confirme aceste lucruri, aducând ca probă toate cărțile Maicii Benedicta cu dedicație de la mitropoliți, episcopi ș.a., cărți pe care le-am dăruit mănăstirii Putna, pentru că știu că Părintele Stareț le va păstra cu mare sfințenie. Mulți o respectau și o iubeau. Și măicuțele de la noi, de la Văratec o iubeau foarte mult. Aveau un respect deosebit și erau foarte mulțumite că doamna academician, Maica Benedicta, este la noi.

Bucuria noastră cea mai mare a fost când dumneaei a hotărât să intre în viața noastră călugărească. Nu i-a fost prea greu, pentru că ea a dus aproape toată viața o viață de maică. În comportamentul ei, în tot ce făcea, era smerită ca o maică. Îmi amintesc că, odată, la Văratec, erau foarte mulți musafiri, și stăteau la masă. Deodată, doamna academician pleca undeva, fugea. Eu mă miram că-și lasă invitații singuri. Am descoperit foarte târziu, într-o cameră mai ascunsă, că se ruga. Era atât de profund cufundată în rugăciune, că nu m-a auzit, deși am trântit ușa dulapului, ușa de la cameră. Dumneaei nu s-a mișcat deloc. Atât de mult m-a impresionat cum știa dumneaei să se roage. Se ruga profund, era cu mintea și sufletul mult depărtată de pământ, spre cele înalte. Mergea la biserică, îi plăcea foarte mult, și se ascundea după sobă. Maicile se necăjeau, dar ea le ruga să o lase în pace să se roage.

După ce m-a crescut și m-a educat, Maica Benedicta s-a gândit să urce la Domnul!

Adrian Fochi

Drumuri de încredere şi tămăduință

Din axa timpului se desprinde o secundă fugară; din iureşul vremii, un răgaz pentru amintire.

Eram copil când am avut privilegiul s-o cunosc pe doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga în casa unchiului meu, profesorul universitar Adrian Fochi, cercetător la Institutul de folclor comparat, membru corespondent al Academiei Române, în casa căruia aveau loc deseori întâlniri ale personalităților culturale de atunci, adevărate şezători literare, dat fiind faptul că unchiul meu a corespondat mult timp cu scriitorul Mircea Eliade, aflat în Franța, scrisori care erau citite prietenilor, iscându-se îndelungi dezbateri pe marginea lor.

Mi-o amintesc pe doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga plină de energie, cu ochi pătrunzători şi voce gravă, şi țin minte că mă îndemna să merg la bibliotecă, să citesc mult, cât mai mult.

Anii au trecut, eu m-am dedicat carierei medicale, timp în care tânăra profesoară, care-mi dădea sfaturi de perseverență în lectură a devenit o personalitate de vârf a spiritualității, culturii şi artei româneşti. Calitățile superioare sufleteşti şi intelectuale pe care le întruchipa i-au adus o aleasă prețuire: a fost aleasă membru al Academiei Române.

Retrăgându-se în 1990 la Mănăstirea Văratec am avut plăcerea să o revăd şi, treptat, datorită informațiilor şi sfaturilor mele medicale, i-am devenit medic personal din 1990 până în 2006.

Înainte de această perioadă, la Bucureşti şi la Roma, doamna a fost tratată de către mari şi distinşi profesori. De aceea, m-am străduit să fiu la înălțimea aşteptărilor, oferindu-i asistență medicală competentă din punct de vedere profesional, vizând totodată şi latura sufletească.

Întâlnirile pacient-medic nu se limitau doar la partea strict medicală, ci debutau cu o conversație amicală, pe diverse teme: religioase, istorice şi chiar politice.

Au urmat după-amiezi de desfătare intelectuală greu de exprimat prin intermediul cuvintelor, doamna Buşulenga întrecându-se pe sine în frumusețea şi densitatea expunerilor, dând dovadă de cunoaştere profundă a

culturii autohtone şi europene. Astfel încât plecam de la ea cu bucuria că am reuşit să-i alin durerea trupească, dar şi sporind în foloase sufleteşti, culturale şi spirituale pe care puteam să le aplic ulterior în viață.

În toți acești ani, prin intermediul ei, am avut onoarea să cunosc personalități din conducerea statului, a Bisericii şi a unor instituții de cultură din țară. În cele 8-10 luni cât stătea la Văratec, atrăgea ca un magnet sute de oameni: elevi, studenți, profesori, prieteni, cunoştințe. Toți o ascultau şi mai târziu organizau dese peregrinări pentru a o audia din nou. Deşi era o persoană timidă, atunci când vorbea vizitatorilor răspândea în jurul ei o energie vitalizantă, dar şi o căldură pe care o emana prin fiecare cuvânt rostit; capta atenția prin vocea fermă şi bine auzită. Era o mare trăitoare pentru neam şi țară şi orice prelegere se termina cu adevărate lecții de patriotism adresate mai ales tinerilor pe care îi vedea continuatori ai marilor valori spirituale româneşti, crezând în capacitatea românilor de a spori prin geniul lor creator tezaurul cultural național şi internațional.

Era o ființă blândă, jovială, modestă, cu un suflet nobil şi extraordinar de resemnată în fața suferinței proprii, suferință datorată atât vârstei, cât şi unor insuccese medicale anterioare anului 1990.

A fost un model de trăire intelectuală, spirituală şi, în cele din urmă, şi de trăire duhovnicească, în urma căreia a decis să depună voturile monahale sub numele de Maica Benedicta: „Simt, din ce în ce mai mult, nevoia înălțării către Cele de Sus, către Patria noastră cea Adevărată.”

Am făcut tot ce a fost posibil din punct de vedere medical până în ultima clipă pentru a o mai avea printre noi, dar Dumnezeu, în atotputernicia Sa, a îngăduit ca sufletul ei să se alăture drepților, acolo unde nu este durere, nici întristare, nici suspin, ci viață fără de sfârşit...

Îi voi păstra o veşnică şi vie amintire.

Elena Docsănescu

Manuscrise pentru viitor

Am avut şansa binecuvântată să fiu mulți ani în preajma Doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga. I-am fost studentă, am încercat apoi, pe cât a fost posibil, să-i sprijin activitatea în perioada când am lucrat la fostul Minister al Culturii. M-a cununat la Văratec, slujba oficiind-o părintele Bartolomeu Anania; i-am fost redactor, îngrijitor de ediție la cărțile publicate în ultimii ani, iar recent am ajutat la ordonarea şi pregătirea arhivei dumneaei.

Dintr-o sumară cercetare a arhivei, pot spune că moştenirea lăsată de doamna academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta este impresionantă prin volumul mare de manuscrise, multe inedite, prin valoarea lor şi prin deschiderile pe care le oferă.

Voi schița câteva direcții pe care le consider prioritare în valorificarea acestei prețioase moşteniri de interes național.

I

Se ştie faptul că Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga şi-a consacrat întreaga viață studiilor eminesciene. Prima sa carte despre Eminescu a apărut în anul 1963 la Editura Tineretului, în colecția „Oameni de seamă”. Exegezele sale fundamentale au fost publicate mult mai târziu: în 1976 volumul „Eminescu – cultură şi creație”, în 1986 „Eminescu şi romantismul german”, iar în 1989 o cuprinzătoare ediție: „Eminescu. Viață. Creație. Cultură”. Deşi apreciată de critică şi cititori, premiată („Eminescu şi romantismul german” a primit Premiul Herder în 1988), Doamna Zoe a continuat studiul textelor eminesciene cu creionul în mână. Semnificativ este faptul că în 1989, în preajma Revoluției Române, în cadrul unei sesiuni ştiințifice organizate la Braşov, Doamna Zoe, în cuvântul său a spus: „De abia acum începem de fapt să-l deschidem pe Eminescu. De acum încolo, pansând rănile unui trecut nu prea îndepărtat, începem să reintrăm în fântânile unei făpturi cu totul deosebite, care pentru noi înseamnă geniul tutelar”.

După zece ani, în preajma anului 2000, îşi reeditează studiile eminesciene în două volume, într-o formă revăzută şi adăugită, iar cartea „Eminescu şi romantismul german” într-o ediție definitivă. Anii de investigație comparatistă atentă pe textele lui Eminescu i-au oferit posibilitatea de a adăuga elemente noi la structurarea orizontului de cunoaştere a unui artist şi a unei opere cu „vocație universală”, cum spunea Domnia sa.

Dar şi după anul 2000 continuă cercetarea, mai ales prin aprofundarea temei „Eminescu între credință şi cunoaştere”. În anul 2002, pe 15 ianuarie, la o emisiune afirmă cu tărie: „sintagma poet nepereche, definitorie pentru Eminescu, rămâne adevărată peste timp în ciuda oricăror încercări demolatorii... Opera sa exprimă o sete de cunoaştere unică, efort de cuprindere, în aria frumuseții, a adevărurilor vieții sale interioare, a ființei, a istoriei şi a întregii creații, dăruit integral neamului său, una cu pământul şi cu istoria”.

Arhiva pe care ne-a lăsat-o a păstrat întreg materialul acestui laborator. Există manuscrisele şi dactilogramele cărților apărute, există textul nenumăratelor prefețe şi studii introductive despre Eminescu, există în bună măsură, dar nu total, textul conferințelor şi intervențiilor consacrate poetului.

De aceea cred că printre primele proiecte editoriale avem datoria să reluăm toate studiile eminesciene ale doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga într-un corpus unitar – o ediție definitivă, un fel de „Opera Omnia – Eminescu”.

Având în vedere că biblioteca Doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga a ajuns la Putna şi ea conține un fond de carte Eminescu bogat, s-ar putea crea cu timpul la Putna şi un „Centru Eminescu” – cu întâlniri, sesiuni ştiințifice, didactice, având legături culturale similare cu alte centre din țară şi străinătate.

Această activitate ar reînvia vechiul proiect în favoarea unui centru de studii eminesciene, mă refer mai ales la „Catedra Eminescu” care a funcționat un timp la Universitatea din Bucureşti, unde doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga ținea prelegerile şi Ioan Alexandru seminariile. Totodată aceasta ar stimula cercetarea operei lui Eminescu, care este nu numai un foarte mare poet al românilor şi al lumii, ci şi o expresie absolută a conştiinței noastre istorice şi naționale.

În finalul acestui capitol aş vrea să adaug că în ultima perioadă doamna Zoe avea nenumărate mărturii ale interesului tinerilor față de

Eminescu şi creaţia sa, primite de la elevi, studenţi, doctoranzi, profesori, teologi, cu care dânsa avea lungi convorbiri la Văratec, în cadrul conferinţelor A.S.C.O.R., la o serie de manifestări culturale, muzicale. Un elev din clasa a XII-a, după o asemenea întâlnire, a scris în revista şcolii – „Gând tineresc" din Alba Iulia – un articol intitulat „Întâlnire cu Doamna Literelor româneşti" din care citez: „Bucuraţi-vă oameni buni, Eminescu trăieşte!... Mihai trăieşte cât se poate de viu pe meleagurile româneşti prin sufletul Doamnei Buşulenga... Totodată, prin ochii dânsei respiră profund şi blajin marii scriitori ai literaturii române, dânsa reprezentând o punte de legătură între aceste două lumi... vă îndemn să iubiţi adevăratele valori şi modele pe care pământul ţării noastre încă le mai are... un exemplu cât se poate de elocvent este doamna academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Iubiţi-o din tot sufletul, poate într-o zi, când vă veţi deştepta, va fi prea târziu! Cu siguranţă Însuşi Dumnezeu o vrea alături de El, îi duce lipsa de dorul poveştilor despre Eminescu şi nu numai. Îl înţeleg, dar Îl rog să ne mai lase şi nouă această bijuterie literară a cărei valoare depăşeşte orice barieră umană" (Silviu Mihăilă, noiembrie 2004).

II

A doua mare direcţie tematică în valorificarea arhivei Doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga are în vedere scrierile, mărturiile, lucrările de atitudine în sprijinul credinţei creştin-ortodoxe.

În ultimii ani, în emisiuni de radio, în interviuri, în conferinţe, în paginile revistelor teologice şi culturale, la prezentări de cărţi şi de concerte, în întâlniri cu tineri, a evocat şi comentat momente şi motive biblice, semnificaţia sărbătorilor din calendarul creştin-ortodox, creaţii cu teme religioase, concepte creştine şi morale. Incursiunile făcute cu o aură poetică de mare sensibilitate şi talent conţin aserţiuni filozofice, etice, teologice, culturale, dar şi luări de atitudine critică, deschideri de mare generozitate şi erudiţie.

Câteva exemple din notele-manuscris ale Doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta:

– Despre milă: „Dacă pacea e condiţia vieţii însăşi, iubirea de oameni, de aproapele, este condiţia cea adâncă şi adevărată a păcii. Iar iubirea, în una din ipostazele sale cele mai concrete, se înfăţişează sufletului creştin drept milă. „Milă voiesc, iar nu jertfă" a zis Domnul, pecetluind o nouă eră în istoria spirituală a umanităţii";

– Despre morală: „Virtuțile în sine sunt doar începutul de cale către mântuire – amintim de morala marilor filozofi şi mă gândesc la Kant, la imperativul categoric: „legea morală în noi … cerul înstelat deasupra noastră”. Era o morală înaltă dar rațională, nețintind mai departe – în vreme ce morala creştină urmăreşte câştigarea mântuirii, a Împărăției lui Dumnezeu, adică ajungerea la cunoaşterea lui Dumnezeu prin coborârea minții în inimă, prin practicarea ca ultimă treaptă a moralei înduhovnicite… a rugăciunii necontenite…”;
– Despre „drumul semantic al cuvântului latinesc *lumen* care inițial semnifica atât lumină cât şi lume, iar mai târziu din „gemene” sau „congenere” au devenit „antinomice”;
– Despre tăcere ca prag între cuvântul profan şi sacru;
– Despre sete – a înseta;
– Despre dar – daruri;
– Despre cer şi îngeri;
– Despre naştere cu cele 3 sinonime: facere, geneză, creație;
– Despre Săptămâna Ortodoxiei, răstimp de reculegere şi pocăință.

În emisiunea din Săptămâna Patimilor din 1999, prezentarea vieții şi a patimilor Mântuitorului conținea incursiuni şi în creații artistice (muzică, arte plastice), comentariul făcut de Doamna Zoe la drama muzicală „Patimile după Matei” de J. S. Bach, şi la „Iisus pe muntele Măslinilor” de Beethoven se încheia astfel: „...toată forța dramatică e concentrată acolo – la Bach, plâng oamenii, la Beethoven – Mântuitorul ca Om”.

Sunt multe astfel de exemple, unele sub formă de aforism, demne de pana unui mare filosof moralist. Arhiva păstrează mai mult notele acestor expuneri, textele finale, integrale, aflându-se în alte arhive, mai ales la Radio.

În schimb sunt păstrate în arhivă aproape toate interviurile şi ele sunt revelatorii pentru înțelegerea drumului „spre verticală” al doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta.

*

Aş vrea să mă opresc asupra unei idei, după părerea mea, importantă. Coordonata spirituală, religioasă din viața doamnei Zoe nu a apărut în ultimii ani, ca rezultat al unor conjuncturi, ca o retragere în fața unor nedreptăți şi jigniri. Credința a fost mereu prezentă în viața şi activitatea Doamnei Zoe şi a urmat un drum ascendent continuu, care a

culminat cu hotărârea de a se călugări. Din numeroasele mărturisiri ale maicii Benedicta voi selecta câteva frânturi, şi acestea doar punctate: „Viața a început pentru mine cu spovedania şi împărtăşania (amintiri ale educației religioase în familie). Clasele primare le-am făcut la Pitar Moş, la maici. Familia mea avea o casă la mănăstirea Ţigăneşti. Acolo am învățat Psalmul 50 *pe vechi*, adică scris cu litere chirilice. Am avut duhovnici admirabili care m-au ajutat foarte mult. De la ei am învățat ce înseamnă rugăciunea inimii. În timpul comunismului, Dumnezeu m-a ajutat şi m-a apărat. Am cununat 17 perechi şi am botezat 11 copii, fără să mă jenez, ducându-mă la biserică. Pe urmă la facultate, acolo a început misiunea mea de om credincios. Am fost prima femeie care a vorbit în Sinod".

La acestea şi eu personal aş putea adăuga exemple care să ateste ținuta şi comportarea demnă, în spiritul credinței creştine, a doamnei Buşulenga ca profesor, director de instituții culturale, sprijinitor al multor cărți cu o tematică religioasă şi care apăreau cu dificultate. Timpul nu ne permite, iar interviurile sunt edificatoare.

În schimb aş vrea să pun în evidență faptul că Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta a fost foarte apropiată marilor spirite ale Ortodoxiei noastre. A cunoscut şi s-a bucurat de prețuirea celor patru patriarhi ai Bisericii Ortodoxe Române: a lui Miron Cristea care-i era şi rudă prin alianță, a lui Justinian care i-a dat în anul 1968 un portret însoțit de binecuvântarea sa (se află în arhivă). Pe Prea Fericitul Teoctist l-a cunoscut în urmă cu 30 de ani şi i-a prefațat seria de volume „Pe treptele slujirii creştine". A scris un frumos articol intitulat „Portret pilduitor", arătându-se impresionată de smerenia, modestia, simplitatea cordială în raport cu semenii a Prea Fericitului.

A cunoscut bine multe spirite ale Ortodoxiei, pe părintele Gala Galaction, pe părintele Stăniloae, pe Mitropolitul Antonie Plămădeală, pe alți înalți prelați care slujesc şi astăzi sfânta noastră Biserică, ca şi o seamă de cărturari, teologi, călugări sau monahii.

Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga şi familia sa au sprijinit mereu acțiunile sociale, de binefacere ale mănăstirilor.

În anul 1969, stareța Leonida de la mănăstirea Ţigăneşti îi scria: „Scumpa şi binefăcătoarea noastră doamnă Zoe, am primit şi pe noiembrie pensia, adică mila Dv. Nu sunteți oameni pământeni, ci trimişi ai lui Dumnezeu pentru că din munca Dv. alinați şi lipsurile celor bătrâni şi bolnavi". A ajutat material şi alte aşezăminte de binefacere de pe lângă mănăstiri, unde a trăit şi lucrat o mare parte din timp, iar la Văratec, după

moartea Valeriei Sadoveanu, a îngrijit casa maicii Benedicta ca pe propria-i casă, modernizându-o şi susţinându-o din toate punctele de vedere. A putut face toate acestea pentru că familia i-a fost alături. A fost ajutată de Dl. Buşulenga şi de sora sa Elvira, care după plecarea doamnei Zoe din această viaţă, a considerat că şi-a încheiat misiunea pe pământ şi a plecat, la un an, după marea ei soră.

Interesant este faptul că doamna Zoe a fost foarte discretă cu viaţa ei personală, de familie. În ultimii ani însă, ca o nevoie de mărturisire a răspuns pe larg la toate întrebările pe această temă. Interviurile au luminat, pe lângă trăirile şi credinţele personale ale doamnei Zoe, şi istoria familiei sale cu rădăcini în trecutul şi viaţa ţării. Se realizează astfel cronica vieţii unei vechi familii româneşti, o familie bogată, luminată, unită, care a cultivat virtuţile morale şi intelectuale, actele de filantropie, tradiţiile spirituale creştine.

Era preocupată permanent de formarea şi de educarea tinerilor în spiritul eticii creştine. „Armele apărării de tentaţiile şi de fenomenele negative ale vremurilor de azi – spunea Maica Benedicta – nu ţi le dă decât Biserica şi cultura adevărată, adică cea care duce către rădăcini, către izvoarele limpezi ale sufletului românesc”.

De aceea cred că publicarea textelor sale de apărare şi de propovăduire a valorilor credinţei ortodoxe, împreună cu interviurile date, ar constitui o carte de suflet, de un real folos pentru construirea unui climat moral mai bun, la care visa.

*

O altă lucrare inedită de larg interes ar reprezenta-o Jurnalul şi scrisorile.

Pe caiete sau agende, aproape în toţi anii, doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga îşi nota programul de lucru, întâlnirile, vizitele, portrete de oameni, însoţite de comentarii făcute cu vervă şi cu un ascuţit spirit de observaţie, de evaluare. Textele care consemnează impresiile sale în faţa operelor de artă sunt impresionante prin puterea de pătrundere şi spiritul enciclopedic al orizontului său cultural. Visa să scrie o carte despre „totalitatea culturii Eladei”: „cred că mă apropii de ţel – şovăi, apuc alte căi, imaginea Greciei mereu schimbătoare, misterioase mă urmăreşte…” (1987).

Jurnalele conțin şi comentarii de interes istoric, politic, diplomatic, cum sunt cele din vizita făcută în SUA (1969) cu un ciclu de conferințe la marile Universități şi activitatea în cadrul Delegației ONU, la diferite congrese, manifestații ştiințifice, culturale.

Corespondența doamnei Zoe reprezintă de asemenea un capitol de importanță documentară aparte ținând seamă că totul este inedit, că scrisorile sunt semnate de Noica, Anton Dimitriu, Murărașu, Rosetti, Comarnescu, Uscătescu, George Bălan, Edgar Papu, Horia Stamatu, Virgil Cândea, Antonie Plămădeală, Valeriu Anania, Radu Gyr, Dinu Pillat ş.a.

Publicarea jurnalelor şi a corespondenței întâmpină o serie de dificultăți în pregătirea textelor, notelor etc.; această activitate poate şi trebuie să fie un proiect de perspectivă. În schimb, poate fi pregătit mai repede pentru tipar volumul doi de *Portrete*, gândit şi proiectat în mare de doamna Zoe. Am făcut un prim sumar, pe baza câtorva texte lăsate în forma finală şi a discuțiilor pe care le-am purtat împreună. Primul volum a apărut în anul 2002 şi, referindu-se la el, doamna Zoe face următoarea adnotare: „Am scris un volum de „Portrete" în care, cu excepția lui Brâncuşi, am prezentat o serie de modele … Călinescu, Vianu, Papu. Enescu a fost între oamenii pe care i-am iubit cel mai mult … iar acum vreau să fac al doilea volum care să înceapă cu Miron Cristea. Şi ştiți de ce? Pentru că am auzit că primul Patriarh al României a fost Miron *Costin*".

Un alt proiect realizabil este o carte care să valorifice contribuțiile doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga în domeniul muzicii – sunt multe documente de larg interes, colaborarea sa la Radio şi TV fiind de lungă durată, aproape 5 decenii, şi de mare audiență.

Arhiva cuprinde o cantitate mare de documente referitoare la activitatea sa de profesor, conducător de instituții culturale, academice, examene de doctorat, ş.a. Nu a valorificat decât parțial studiile sale despre literatura germană şi engleză, specialitatea sa. În prefața cărții „Alte pagini engleze", apărută în anul 2001, precizează: „Am scris mult mai mult firește decât se vede aici".

*

În concluzie, arhiva de manuscrise a Doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga reprezintă un patrimoniu național.

Dincolo de importanța ei, uimeşte cantitatea uriaşă de muncă, de efort fizic şi psihic pe care o dezvăluie. Doamna Zoe era o ființă fragilă, suferindă, a suportat 7 operații, unele foarte grele, în adolescență. La un asemenea efort ca cel pe care l-a depus nu ar fi rezistat nici un om robust, ea însă a învins limitele. La sfârşitul vieții ei putem spune cu adevărat că a fost învingătoare.

Avea *minte* şi *suflet*. Îmbinarea lor a dat fascinație personalității sale, a dat puterea de atracție şi de influențare – mă gândesc aici la generațiile de studenți pe care i-a format. A ajutat-o forța spiritului ei, talentul şi în mod sigur un har divin. Oamenii o ascultau, o respectau şi o iubeau. Câteva exemple din scrisori: un tânăr student la Teologie din anul II îi scria în 1990: „Tinerețea noastră se împărtăşeşte din experiența sufletului tânăr al Domniei voastre. Ochiul prin care Eminescu, Sofocle şi atâtea axe permanente ale existenței noastre se lasă apropiați în intimitatea lor existențială".

Profesorul Rosetti, într-o scrisoare din anul 1985, o numea „suflet de elită".

Voi încheia citând o scrisoare a marelui şi regretatului actor Octavian Cotescu, trimisă doamnei Zoe în decembrie 1979:

„Mult stimată Doamnă Profesor,

Spuneți-mi, vă rog, cum să stau în fața Dumneavoastră? Cum să mă aplec în fața Dumneavoastră, pentru ca această aplecare, simplu gest, să poată exprima starea de fericire pe care mi-a produs-o scrisoarea Dumneavoastră despre ultimul meu rol!

Poate că ştiu: cultura este modul Dumneavoastră de a respira. Pentru că ştiu, noțiunea de cultură respiră prin Dumneavoastră. Pentru că ştiu (pentru că simt) că acele minunate cuvinte ale Dumneavoastră izvorăsc dintr-un extraordinar şi generos sentiment de solidaritate cu o încercare chinuitoare şi disperată de a salva (poate) ceva din „sărmana condiție umană". Credeți-mă, înțelegeți-mă, e o clipă mare a vieții mele. De aceea, de azi înainte, voi juca (citiți vă rog, mă voi chinui, voi suferi, mă voi bucura) cu gândul la Dumneavoastră.

Vă rog dați-mi voie! (Octavian Cotescu)"

Dan Hăulică:

E bine să rămânem cât mai aproape de emoția directă pe care ne-au produs-o aceste texte, aceste mărturii. Sigur că în cursul întregii după amieze am simțit cum se desfac perspective interesante. Mi se părea că toată discuția despre raportul între etic şi estetic e de-abia primul cerc al unei dezvoltări pe care eu o văd crescând succesiv, în cercuri concentrice şi aş vedea, poate chiar pentru ediția noastră viitoare, o asemenea discuție ca temă fundamentală. E o temă vastă, în care trebuie puse la contribuție înțelepciunea lumii, filosofi de mare importanță, s-a pornit de la Platon aici, de la presocratici. E un lucru care stă nu numai în logica intereselor noastre livreşti, dar stă în miezul apărării cât mai eficiente a condiției noastre intelectuale şi a destinului nostru intelectual. Ce este binele s-a spus, în termenii interpretării eclesiastice, decât o garanție metafizică a frumosului? Trebuie deci aruncate asemenea punți pentru a înțelege această funcționare care nu este o simplă aglutinare, *Kalokagathon*, cum se spunea în tradiția grecească, Frumosul şi Binele, ci este cu mult mai mult. Pentru că binele, cum spunea şi Teodora Stanciu şi cum am avut şi eu ocazia să spun, ar fi de verticalizat, de raportat la o *agapé*, nu la un interschimb imediat, la o eficiență confortabilă. Această dimensiune de interioritate, de filosofică interioritate, cred eu că ar merita să fie amplu dezbătută. Sunt mari eforturi acum pentru a reîntemeia raportul între frumos, între creația artistică, şi sacru. Eu însumi am făcut expoziții pe această temă la Paris, dezbateri la Maison de l'Europe şi ceea ce era mai degrabă singular înainte, era de pildă Maurice Denis, care făcea o artă puțin tezistă, mai fragilă pe temele acestea, dar restul, când erau inspirații religioase de mare profunzime la un Rouault, de pildă, la un Chagall, lucrurile rămâneau în singularitatea unui mare talent. A existat o mişcare, Don Bérenger a încercat după 1945 să facă comenzi unor artişti pe teme religioase. Dar uneori artiştii căutau pur şi simplu o desfăşurare monumentală. Sunt nişte vitralii cunoscute în Savoia şi este acolo un Fernand Léger care nu era un spirit religios. El căuta ocazia unei desfăşurări murale de o anume noblețe.

Deci acum se încearcă să se adâncească această relație. Şi mie mi se pare că noi suntem bine plasați în România. Experiența interdicțiilor a exasperat în noi această nevoie şi această dorință. Dovadă că problema se pune nu pentru artişti specializați într-un fel mai periferic, ci se pune pentru cele mai mari talente ale câmpului nostru creator. De aceea, ca un semnal, am adus asemenea nume în expoziția pe care am parcurs-o. De aceea un pictor ca Horia Bernea, laureat al Bienalei de la Paris, cu lucrări foarte

îndrăznețe de artă conceptuală a înțeles să asume o întreagă, lungă tradiție care să-l facă să-şi reaproprieze temele şi tehnicile vechi şi să ne dea seriile sale care nu sunt naturi moarte (Marcel Duchamp zicea *tortură moartă*! pentru a persifla îndărătnicia acestei teme), ci le spune *Hrană*, iar acest cuvânt ne duce la o accepție cu mult mai nobilă. Vă amintiți replica din *Don Giovanni*, când oaspetele este invitat la un dineu profan, iar el refuză spunând că nu are nevoie de aceste lucruri, ci de un *cibo celeste*, o hrană cerească. În imediat, în tava cu cireşe şi mere care sunt magnifict pictate la Bernea, transpare posibilitatea ca toate aceste lucruri să ne comunice apartenența la un plan creator care ne depăşeşte.

Asta cred că ar trebui să adâncim în asemenea discuții. Distincția lui Pascal – cum putem admira şi găsi frumoase imagini despre obiecte care nu sunt frumoase, e de discutat, eu cred că nu se menține, pentru că marii artişti, de la Velasquez, de la Rembrandt, până la Morandi au arătat că obiectul cel mai umil, obiectele recurente ale naturii moarte pot deveni nişte surse de emoție extraordinară. Termenul acesta circulă în cărți de interpretare religioasă a experienței estetice – *l'émerveillement*, înminunarea, capacitatea de a ne înminuna de frumusețile şi diversitatea Creației. Deci putem da laudă Domnului într-o asemenea problematică. Oare în Geneză, după cele şase zile, Dumnezeu nu se arată mulțumit? Are o mulțumire de demiurg! Constată că totul e bine. Frumusețea dă un fel de satisfacție aproape uman personalizată, ca aceea a artistului în atelierul său.

Asta arată dimensiunea de profundă umanitate a creştinismului. Încât cred că pe calea aceasta noi am putea să ducem lucrurile la o desfăşurare foarte interesantă. Se spunea, spuneau şi filosofi şi oameni de ştiință, natura nu face nimic inutil, toul este funcțional şi strict. Or, s-a arătat, Roger Caillois are o demonstrație superbă, în acest sens că sunt nişte forme de o incredibilă bogăție, nişte variațiuni care par absolut extravagante şi care nu au nicio justificare în funcționarea exactă a speciei. Este un joc al creației universale, este o disponibilitate, o cheltuire de putere creatoare care nu putea veni decât de la Zămislitorul a toate şi care pune, într-un fel nou, toate problemele legate de strictețea funcțională a operei şi de bogățiile imaginarului. Este un exemplu de ceea ce ni se oferă în discuția noastră, ca şi ideea „cuvintelor fundamentale". E un îndemn al Papei Ioan al II-lea care culmina cu ideea de a trece de la *fenomen* la *fundament*. Tot ceea ce este fenomen şi epifenomen, să ştim să-l privim cu strictețea necesară şi să ajungem la fundamente. Or, ce visăm noi, ce visa Doamna Zoe în aceste reflecțiuni, este o situare fundamentală față de problemele existenței şi ale

artei. Eu zic că sunt lucruri care merită să ne preocupe. Catalogul acesta de teme pe care ni l-a prezentat doamna Docsănescu cu marea ei pricepere în materie editorială anunță că interesul teoretic al dezbaterii noastre zămisleşte deja, sub ochii noştri, un alt, un al doilea capitol de interes pragmatic, de aplicație concretă. Şi de aceea noi ne-am trudit în ceasurile de dinainte, e meritul admirabil al câtorva din fidelii memoriei Doamnei Zoe, în primul rând domnul Radu Marinescu, de a structura, sub oblăduirea gazdelor noastre şi a Părintelui Stareț, liniile de structură ale unei Fundații legată de memoria Maicii Benedicta, care să fie nu încă una din fundațiile care există – câte nu sunt la noi şi multe dintre ele fac umbră pământului! – ci să fie o instituție de nivel înalt, pe măsura ambițiilor creatoare ale Doamnei Zoe. Şi care să-şi propună o punere în mişcare a disponibilităților înalt creatoare şi grave, sub semnul credinței. I-am şi dat denumirea „Credință şi Creație", cu subtitlul „În memoria acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta". Scopul este larg: promovarea valorilor culturale şi spirituale româneşti, a modelelor şi a modelului de viață creştină pe care l-a reprezentat Doamna Zoe, dar pe căi care să includă frecvența unor asemenea întâlniri şi dezvoltarea lor; un sistem de confruntări interesante, – să putem susține burse, călătorii de studii, publicații, şi un capitol întreg ar trebui să-l constituie această ispititoare trudă pe care şi-o impune doamna Docsănescu, ajutată de forțe tinere. Avem nişte sarcini imediate. Eu cred că sunt în asentimentul tuturor cerându-ne nouă înşine să finalizăm textele sau contribuțiile orale şi să putem elabora un document despre această întâlnire, cu imagini, în care să se simtă că este o arhitectură internă, latura umană, de memorialistică, de evocare călduroasă împletindu-se mereu cu o considerare a conceptelelor, a nevoilor de salubrizare a vieții culturale şi ridicarea pe anumite înălțimi ale spiritului şi ale exigențelor superioare. O asemenea carte ar trebui să existe, să se vadă că este un ferment creator care se desenează.

Aş îndrăzi să spun, din seria atâtor lucruri interesante, poate ceea ce era mai avansat în proiecte şi gândirea Doamnei Zoe, lucuruile acestea de doctrină, dacă vreți, de înrădăcinare în versantul mentalității creştine de pildă, dacă ar putea să aibă prioritate. Sau poate să fie un lucru pentru un public mai larg, jurnalul de pildă. Noi trebuie să avem mereu în minte asta: să ne adresăm şi unui public larg, să nu rămânem într-un fel de cerc confinat de specialişti. Aşa cum aici se vântură sute şi mii de oameni şi atâta tineret plin de cuviință în fața acestor monumente, noi trebuie să ştim că asemenea texte sunt un ghid, un instrument de trainică înălțare sufletească.

PF Teoctist

Zoe Dumitrescu-Buşulenga la 85 de ani

Teodora Stanciu:

Prea Fericite Părinte Patriarh, cred că în spațiul culturii române, personalitatea doamnei academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga este unică. Acoperă deopotrivă domeniul cultural şi domeniul spiritualității românești. Cum percepeți dumneavoastră, Prea Fericite Părinte Patriarh, personalitatea Doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga?

PF Teoctist:

În Biserică dânsa s-a făcut prezentă cu aceeaşi forță cum ați şi prezentat-o dvs., adică o adevărată doamnă, pildă de viață, de soție, de știință, de cărturărie, dar şi față de Biserică, pildă de credință. Ea şi-a închinat, în viața ei – şi zic şi-a închinat, pentru că nu toată lumea poate să iubească aşa de mult locaşurile sfinte ale lui Dumnezeu, cum a procedat ea şi vrednicul ei soț, de aceeaşi seamă şi statură culturală ca şi doamna Buşulenga. Şi dânsa nu a trecut niciodată cu vederea valorile noastre spirituale, îndeosebi sfintele mănăstiri. N-a evitat să scrie atunci când scriitorii şi academicienii greu îşi dezlegau inima ca să-şi mărturisească convingerile intime față de Dumnezeu, față de Biserică şi față de valorile ei. Ea, doamna Buşuleanga, deşi academician, deşi cu atâtea responsabilități, a acordat şi Bisericii, cum v-am spus, a consacrat chiar şi în scris pagini de o deosebită valoare Bisericii noastre. Şi deşi personal nu o cunoşteam, dar din ceea ce scria şi din ceea ce putea să manifeste să ajungă la cunoştința noastră, a celor din biserici, i-am acordat o stimă şi un respect deosebit, pe care îl păstrez până în ziua de astăzi.

Dan Grigorescu

O amintire*

Dacă e adevărat – deşi, sincer vorbind, mă îndoiesc că ar fi, că erudiția e tristă, pentru că înseamnă singurătate în tăcerea bibliotecii, atunci doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga contrazice în chip convingător o asemenea concluzie. Erudiția domniei sale, tonică, îndeamnă la o reconsiderare a conceptului de umanism sau, mai curând, la reactualizarea sensurilor sale originale/originare. Studiile doamnei Zoe cuprind în esență o istorie a creației literare a umanității, de la cea a marilor tragici greci la aceea a vremii moderne cu un accent bine chibzuit şi în bună măsură înnoitor asupra romantismului. Umanismul acestor studii înseamnă mai presus de orice un efort intelectual consecvent cu sine de a pune în lumină omul în complexele lui ipostaze de creator şi de receptor al valorilor spirituale. Doamna Zoe a fost şi a rămas în primul rând un profesor. Generații de-a rândul îşi amintesc cursurile domniei sale din amfiteatrul Odobescu al Facultății, pe vremea aceea de Filologie, când sala, plină până la ultimul loc, asculta în deplină linişte cursurile care legau între ele cu un firesc scânteietor opere, epoci şi genuri ale artelor. Prelegerile acestea au fost, în istoria comparatismului românesc, printre cele dintâi în care fenomenul literar era privit, în substanțialele sale relații cu celelalte arte, înscriindu-se astfel într-o realitate istoric-culturală complexă. Cei câțiva ani în care doamna Zoe a fost şeful catedrei de literatură comparată au fost şi cei în care prelegerile, seminariile şi studiile au creat temeiul unei viziuni moderne. La Institutul Călinescu s-a inițiat sub îndrumarea doamnei Zoe realizarea unor bibliografii adesea amplu comentate ale opiniilor critice referitoare la opera marilor scriitori români. Volume ce reflectă, în chip convingător, evoluția mentalității intelectuale din această țară, şi cărora vor trebui să se adreseze toți cei care urmăresc constituirea unei viziuni artistice româneşti. De asemenea, s-au publicat primele trei volume, între timp s-a ajuns la cel de al şaptelea, conținând bibliografia traducerilor şi adaptărilor româneşti ale scriitorilor din literatura universală, un reper extrem de prețios

* Fragment din emisiunea „Etică – estetică” (Radio România Cultural) din 25 august 2005 consacrată Acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga la 85 de ani.

al istoriei unei înțelegeri precise a sensului estetic şi moral al literaturii lumii. Într-o lume tulbure, agitată de atâtea improvizații, în care scările de valori se prăbuşesc, doamna Zoe a rămas un exemplu statornic al conştiinței dornice de certitudini.

Dan Hăulică

Epifaniile cugetului*

Un loc unde operează fără greş harul unei eficienţe care a fost a istoriei, bizuită pe braţul neînduplecat al lui Ştefan cel Mare, dar şi, deopotrivă, aparţinând unei continuităţi intangibile, de imaginar şi creaţie. Căci răsare acolo, parcă la fiece pas, intens proteguitoare, amintirea luminoasă a lui Eminescu. El, poetul nepereche, îi numise vocaţia spirituală cu o pregnanţă vizionară, designând Putna drept „Ierusalim al neamului românesc".

Aşezat sub asemenea auspicii, lăcaşul de veci al celei care a fost maica Benedicta – Zoe Dumitrescu-Buşulenga, înainte de a fi ales haina călugăriei – trebuia să se împărtăşească din această calmă, inefabilă forţă de iradiere. De la căpătâiul mormântului său, pe linia care leagă cimitirul Putnei de vechiul, cel mai vechi vestigiu arhitectonic al incintei, Turnul Tezaurului, şi apoi de însuşi trupul bisericii, ne înscriam pe un adevărat ax de magnetism spiritual. Veniţi în preajma zilei de naştere a doamnei Zoe – 20 august – să ne reculegem lângă crucea veghindu-i repaosul, armonios concepută în piatră de sculptorul Vasile Gorduz, am înţeles să dăm aducerii aminte prilej de a deveni impuls intelectual, îndemn la reflexiune activă.

... omul, ca o plantă celestă

Colocviul, desfăşurând la Putna, în zilele de 18-19 august a. c. , o problematică de amplitudine – Tradiţie spirituală românească şi deschidere spre universal –, a demonstrat folosul unei atare dezbateri, gravă în rosturile ei lăuntrice, însă necum pedantă, fără *poncife*, cordială şi proaspătă. Închinat memoriei acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga – maica Benedicta –, Colocviul a atins astfel accente viu persuasive, vocea magistrei şi prietenei noastre a putut găsi multiple rezonanţe în cei care se adunaseră s-o omagieze. Epifaniile cugetului, pe care ne-a fost dat să le trăim împreună, beneficiind de o asemenea călăuză, acopereau o variată extensie, de preocupări şi discipline intelectuale, de teritorii demne a ne suscita interesul. Dacă în

* Articol apărut în revista „România literară", nr. 34 din 31 august 2008.

originala ei devoțiune, în fervoarea ce reverbera din experiența ei majoră, maica Benedicta meritase denumirea câştigată din partea preafericitului Teoctist – „egumena mănăstirilor”, îi spunea Patriarhul –, asta se întâmpla pentru că înzestrării sale excepționale, vivacității ardente de care dădea dovadă, acest exemplar de elită al intelectualității româneşti îi hotărâse un destin care obligă, apt să asume asprimile sublime. În ultima ei convorbire înregistrată pentru Televiziune de către Grigore Ilisei, figura ei emaciată purta ca o supremă ofrandă adevărul acestei tensiuni. Cu o categorică determinare, vorbea despre un elan irepresibil înspre înalt, ochii ei căutau în sus, fericiți, înspre „adevărata noastră patrie spirituală”. Cu prețul oricărei mortificări, duhul ei adulmeca ascensiunea interioară care ne e tainic hotărâtă, de care se cuvine a fi pe deplin capabili şi demni. I s-ar potrivi, acestui tropism imperios, o imagine cu sorginte ilustră, pornind din textul platonician al dialogului Timeu, retrăind apoi tenace, vreme de veacuri, prin Philon, Isidor din Sevilla sau Abélard: care ne conduce la un înțeles radios, – omul, ca o plantă celestă, avându-şi spre înalt, în cer, rădăcinile!

Să nu ghicim doar atracția vreunui paradox poetic, în atare perspective extreme, răsturnând inconfortabil habitudinile gândirii şi lenea acceptărilor comode. Orizontul pe care şi-l croise intelectul febril al doamnei Zoe integra imbolduri constructive, când întârzia asupra motivului de fantazie mai degrabă gotică al „domei” eminesciene, ea nu se izola într-o particulară apetență. Îi rămâneau valențe statornic deschise înspre o visare de totalitate: a unui Hellade, bunăoară, legitimând o paideia fără prevențiuni meschine, unde la Sofocle se ajunge prin nemăsura de foc a lui Hölderlin.

„Să fim naționali cu fața spre universal”

Era, în statura ei mentală, o rezistență funciară față de ispitele unui relativism care să însemne pasivitate şi moale abandon. Amploarea câmpului de explorare, de la filozofie la antropologie şi estetică, de la meditația textelor sacre la practica literaturii comparate şi la incursiuni prin muzică ori artele vizuale, – tot acest suplu dinamism al minții, solicitându-i neobosit resorturile investigative, n-a adus vreun scăzământ istovitor, în ce priveşte fermitatea ei lăuntrică: sorocită, aceasta, în slujba unor valori clare, ale credinței şi ale patrimoniului care ne constituie identitatea profundă.

Despre asemenea rosturi inalienabile, despre Cuvintele fundamentale, în a căror oglindă se pot distinge, demult cumulate, vârste lungi de viețuire istorică, de omenie şi convivială statornicie, ca şi despre

joncțiunea necesară a versantelor, etic şi estetic, despre un stil al comunicării moderne, unde, la Zoe Dumitrescu-Buşulenga, rigoarea calitativă n-a sacrificat nicicând captării legitime de audiență, – despre atare chestiuni chemate a reîntemeia dialogul cultural, s-a dezbătut rodnic în zilele întâlnirii de la Putna. Garanție a unei semnificative participări instituționale, deschiderea de către IPS Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuților, urmată de mesaje nobil pilduitoare – Mitropolitul Bartolomeu al Clujului, Albei şi Maramureşului, precum şi Patriarhul însuşi, ale cărui rânduri, adresate adunării noastre, îi pecetluiau cumva şi generoasa lui traiectorie, fiind ultimul său text, în ajunul despărțirii de lume, – tot acest exordiu emoționant pregătea articularea autonomă a altor intervenții, marcând, de pildă, aportul solidar al Academiei Române. Preşedinte, precum altădată doamna Zoe, al Secției de Ştiințe Filologice, Eugen Simion şi-a propus o referință explicită la înțelepciunea maioresciană, susceptibilă de actualizări organice, de o sănătoasă productivitate în câmpul ideilor. Ca pentru o loială recunoaştere a acestei nedezmințite perenități, în titlul însuşi al comunicării sale, acad. Eugen Simion aducea enunțul înaintaşului venerabil, „Să fim naționali cu fața spre universal”.

Rostită în termenii unei atare dialectici, alteritatea nu-i redevabilă vreunei îngustimi retractile, discursul pe care-l presupune ea – arăta profesorul Al. Zub, directorul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” – induce, deopotrivă, un sens benefic, o dimensiune vitalizantă. E ceea ce, în cuprinsul duratei literare româneşti, se silise a demonstra abordarea proprie doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga, – sagace analizată acum, la Putna, de către acad. prof. Constantin Ciopraga.

Şi-au dat întâlnire, în contextul Colocviului nostru, forțe provenind din centrele de formație universitară de la Bucureşti şi Iaşi – profesorii Nicolae-Şerban Tanaşoca, Dumitru Irimia, Constantin Parascan, Theodor Codreanu, cu aplicații exegetice variate, de la literatura parenetică bizantină la Eminescu şi Creangă; la care se ataşează ecouri ale unor vetre europene de cultură ca Universitatea din Pisa, reprezentată de profesorul Bruno Mazzoni, preşedintele Bibliotecii de limbi şi literaturi moderne; ori, mai larg, Italia artistică – prin mesajul vibrant al compozitorului Roman Vlad, compatriotul nostru pornit din Bucovina, căruia i-a fost hărăzită chemarea de a conduce prestigioase instanțe culturale, Studioul Teatrului Scala din Milano ori celebrul Festival „Maggio Fiorentino”.

Manuscrise pentru viitor

Fără a ne conforma vreunui ritual nomenclativ, ni se impun totuşi, în excursul acestei rememorări, tonalităţile unui sentiment de nescăzută răspundere, faţă de bunurile culturale şi de ţinuta etică. Le-au invocat la Putna participanţi cu biografii sufleteşti deloc asemănătoare, maica Eufrosina, de pildă, cu o sfioasă recunoştinţă, din unghiul unei proximităţi spaţiale de nimeni altcineva atinsă, în chinovia unde se retrăsese monahia Benedicta; sau, tot cu experienţe confruntate la Văratec, Andrei Dimitriu, cel care aducea şi admiraţia altui orizont, ca unul care fusese Preşedinte al Radiodifuziunii Române, într-o perioadă fastă.

Televiziunea – prin emisiunile realizate de Grigore Ilisei, şi Radio România Cultural, cu o tradiţie de asiduă, incitantă reflectare a operei şi acţiunii doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga, graţie în primul rând osârdiei pe care au depus-o Teodora Stanciu şi Oana-Georgiana Enăchescu, s-au alăturat firesc unui asemenea moment de necesară emulaţie; unde s-au înscris şi sensibile evocări, precum aceea a lui Valeriu Râpeanu pe marginea filmului „Oedip” de Pasolini, narând conjuncţia cu valoare de eveniment, în 1970, între „empirismul eretic” al unui ilustru cineast şi comentariul televiziv, acut, revelator, al doamnei Zoe. Oricât de învăţată, ea ştia, de altminteri, să păstreze o anume uimire jubilatorie în emoţia estetică. Aşa o vedem într-o fotografie ce se afla pe masa ei de lucru, la Văratec, – maica Eufrosina ne-a dăruit-o acum: la puţine minute după ce încheiase o conferinţă despre Leopardi – în constelaţie cu Eminescu –, obrazul ei întipărea încă o ferice transfigurare.

Însă în jurul surprizelor pe care ni le rezervă intimitatea creatoare a acestui atelier, roind de făgăduinţe altruiste, comunicarea prezentată de doamna Elena Docsănescu inaugurează o etapă obligându-ne la noi şi riguroase cuprinderi. Un prim examen, aliind pricepere filologică, scrupul răbdător şi afectuos devotament, i-a îngăduit să detecteze materia unor interesante volume, sunt Manuscrise pentru viitor, cărora se cuvine să le croim o soartă adecvată. Fundaţia acum constituită, Credinţă şi Creaţie, pentru a instaura un dialog mai amplu cu tineretul şi a difuza în chip salutar valorile de patrimoniu spiritual legate de maica Benedicta, se cade să le susţină. Harnici gestionari ai inefabilului, Radu şi Rodica Marinescu vor avea un rol de seamă în această privinţă.

Maria de Mangop, cu al ei surâs de melancolie transcendentă

În fine, la Putna, mănunchiul omagiilor noastre n-ar fi fost până la capăt coerent fără o expresivă inserție de opere ale artelor vizuale, cărora doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga ştia să le arate o simpatie neconvențională, capabilă să arunce punți de lucidă compenetrație între domenii. Muzeul mănăstirii Putna, păstrător al unor piese de răscruce din arta medievală, ca broderia înfățișând-o pe Maria de Mangop, reperul unei plenitudini somptuoase pe cât de austere, s-a vădit permeabil, în această circumstanță, pentru infuzia de frumusețe nouă pe care i-o puteau aduce opere contemporane: alese astfel încât să întrețină un raport grăitor, cuviincios şi totodată vital, cu zestrea cea mai strict calificată, ajunsă până la noi din depărtările veacurilor. Opere de Gh. D. Anghel – un portret pe care i-l schițase sculptorul –, Henri H. Catargi, Ion Alin Gheorghiu, care-i aparținuseră doamnei Zoe, ca şi un magnific Prapor de Horia Bernea, aproape vecin cu ea la Văratec, străjuiau acum intrarea în Muzeu. Către Maria de Mangop, cu al ei surâs de melancolie transcendentă, care-l făcuse pe italianul Cesare Alzati să îngenuncheze, zguduit de atâta enigmatică elocvență, în puținătatea parcimonioasă a unei stilizări hieratice, expoziția îndrepta o replică realizată de Sultana Maitec, un obraz straniu opalin, pe un fond de aur compact, în tradiția Bizanțului… Lângă alte picturi de cucernică elevație, datorate grupului „Prolog” – Paul Gherasim, la care semnele sfinte răsar din răcoarea unui soi de jăratec cosmic, Horea Paştina, îndrăznind simboluri euharistice într-o pulbere indicibilă de lumină, Constantin Flondor, dând târcoale unui grandios concept de plantă primordială, Mihai Sîrbulescu, din seria Clopotelor sale, robust saturate, Bogdan Vlăduță, iubind Roma în fascinația ei sepulcrală. Iar când deschideam Colocviul, strângeam la piept, emblematic, o inimă purpurie, aprig ghintuită în metal, fără menajamente, de regretatul Ion Nicodim. Ca o îmbrăcăminte de Evangheliar, densă şi totodată pledând pentru sfiala reculeasă de care întoarcerea spre sacru are urgentă nevoie, un bronz de Silvia Radu stătea în axul expunerii. Urcuşul se făcea sub cascadele unor pânze construite vertical, de Viorel Mărginean, păuni care suscitau, cu un fast bine reglat, conotații simbolic sacrificiale, dinspre Ravenna.

Dar, sprijiniți de ospitaliera primire a gazdelor noastre, în frunte cu părintele stareț, arhimandritul Melchisedec, nu ne lăsam impresiile să se disperseze la întâmplare. Omagiul plural pe care-l înfăptuiam la Putna nu era o sumă dezinvoltă, în care să se exhibe, alegră, diversitatea. Respectuos

față de spiritul locului, îngândurat în oricâtă pură decantare de culori, buchetul acestei ofrande artistice se voia afin, în adâncime, cu vrednica austeritate înconjurând-o pe maica Benedicta: cu tensiunea vectorială care-i marcase invincibil cugetul şi existența.

Eugen Simion

Maica Benedicta[*]

Cu câteva zile în urmă a avut loc la mănăstirea Putna colocviul „Tradiție spirituală românească şi deschidere spre universal”, închinat memoriei Maicii Benedicta, numele monahal al Doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga.

Sufletul acestei reuniuni a fost Ambasadorul Dan Hăulică, Preşedinte de onoare al Asociației Internaționale a Criticilor de Artă, ajutat de arhim. Melchisedec Velnic – starețul mănăstirii Putna, prof. Teodora Stanciu – realizator Radio Cultural şi alți discipoli şi prieteni ai celei care, în ultimii ani de viață, trăia retrasă la mănăstirea Văratec. Au participat profesori din țară şi străinătate (cum ar fi profesorul Bruno Mazzoni de la Universitatea din Pisa), critici literari, oameni ai bisericii ortodoxe în frunte cu IPS Pimen, Arhiepiscopul Sucevei şi Rădăuților. Acesta din urmă a spus, între altele, că Maica Benedicta, spre deosebire de mulți alții care vorbesc despre Dumnezeu, ea, eminenta intelectuală, „a vorbit *cu* Dumnezeu”. O formulă care mi-a plăcut pentru că exprima corect, cred, relația unui spirit autentic religios cu divinitatea. Noi, toți ceilalți, vorbim mereu *despre* Dumnezeu şi, în momente de criză, ne rugăm Lui ca tatăl copilului bolnav de care vorbeşte evanghelistul Marcu: „Cred, Doamne, ajută necredinței mele”...

Doamna Zoe era, negreşit, o ființă religioasă legată profund de tradițiile răsăritene ale creştinismului. Nu mi-am dat seama de acest fapt atunci când, fiind student, îi urmăream cu încântare cursurile ei pline de fervoare despre romantismul german şi miturile eminesciene; mi-am dat seama de această dimensiune a spiritului său bogat şi roditor, mai târziu, atunci când, dezgustată de zgomotul şi furia lumii din ultimele decenii, s-a călugărit. Am încercat, în intervenția la colocviul citat, să văd legătura între profesorul care recomandă la cursuri şi în cărțile sale modelul Shakespeare şi modelul Goethe – şi Maica Benedicta care a ales austeritatea vieții spirituale într-o mănăstire din spațiul „Amintirilor” lui Creangă... Da, există: vocația religioasă se armonizează cu vocația ei pentru valorile omului clasic.

[*] Articol apărut în ziarul „Ziua”, din 1 septembrie 2007, rubrica „Jurnal public”.

Cultul pentru adevăr, bine şi frumos, afirmat atât de puternic de clasicitatea europeană, găseşte o continuitate şi o împlinire în înțelegerea religioasă a lumii. O înțelegere creştin ortodoxă, foarte profundă, repet, în cazul ei. I-am citit ultimele articole şi interviuri şi am observat că revine în confesiunea ei, cu prioritate, tema lumii care se desacralizează, ceea ce altfel zis: se dezumanizează în procesul globalizării. Maica Benedicta este înspăimântată de acest proces care, zice ea, se adresează părții poftitoare şi profitoare din om, „proces" care atrage în jos mlaştina materiei în care omului lumesc îi place să se scalde în vreme ce omul lăuntric suferă". Omul lăuntric nu poate fi, în acest caz, decât omul format de valorile culturii clasice şi, negreşit, omul religios. Dna Zoe Dumitrescu-Buşulenga mi se pare a fi, ea însăşi, un produs al umanismului european, îmbogățit şi subțiat spiritual prin experiența ei religioasă. Îi caut o familie de spirite în cultura noastră şi gândul mă duce spre Alice Voinescu, N. Steinhardt, Vasile Voiculescu, Mircea Vulcănescu, Dinu Pillat, care şi-au asumat în chip deschis vocația lor religioasă. Zoe Dumitrescu-Buşulenga a voit, cât timp a trăit, „să îmbuneze lumea" şi s-o înfrumusețeze prin îndemnul de a urma modelele clasice şi, acum în urmă, modelul creştin ortodox. Aspira, zicea despre ea Acad. Alexandru Zub spre „un ethos al echilibrului". Aş adăuga: şi spre „un ethos al plenitudinii" care nu-i posibil fără dimensiunea religiosului...

Grigore Ilisei

Posteritatea cărturarului

La mănăstirea Putna, unde lumina candelei de la mormântul ştefanian arde neîntrerupt de peste cinci veacuri, în 2006, la 7 mai, s-a configurat în deplinătatea sa o axa de o tulburătoare forță simbolică şi evocatoare. Pe aceeaşi linie invizibilă s-au rânduit să doarmă somnul de veci întâi vioevodul Ştefan. Apoi Mihai Eminescu, care a stat în 1871, în timpul Serbărilor de la Putna, în turnul de la intrarea în mănăstire, s-a înveşnicit aici printr-o statuie ridicată de tinerii de la „Arboroasa". În partea opusă a acestui adevărat brâu ecuatorial s-au aşezat la somnul întru eternitate nu de mult monahul Iachint Unciuleac, starețul de bună aducere aminte, o figură emblematică pentru şirul cel lung de venerabili părinți ai chinoviei, şi, în acel mai 2006, împlinind superba linie, academicianul Zoe Dumitrescu-Buşulenga, maica Benedicta. Remarca părintelui arhimandrit Melchisedec Velnic, starețul vrednic al Putnei, privitoare la forța de iradiere a acestei imaginare axe, ce leagă într-o logodnă peste timp personalități prin care poporul român şi-a dat măsura puterii creatoare şi ziditoare, şi-a revelat cu adâncime tâlcuitoare existența ei roditoare la sfârşit de august 2007, când la Mănăstirea Putna s-au strâns într-un conclav de înaltă spiritualitate unii dintre cărturarii acestei țări. I-a chemat aici doamna Zoe, maica Benedicta. Poftirea venea dinspre spiritul ce încarnase cu noblețe şi vitejie esențele culturii noastre şi fusese vestită de un păzitor credincios al memoriei doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga, criticul de artă Dan Hăulică, membru corespondent al Academiei Române, preşedinte de onoare al Asociației Internaționale a Criticilor de Artă.

Se cinstea astfel printr-un colocviu de ținută amintirea doamnei Zoe şi se săvârşea acest lucru în preajma zilei sale de naştere, 20 august. Genericul sub care se gândise reuniunea „Tradiție spirituală românească şi deschidere spre universal"definea nu doar fundamentele concepției şi viziunii acestui creator referențial pentru cultura noastră ca parte a tezaurului umanității, ci cuprindea în ceea ce era esențial şi celelalte nume aflate pe această axă a eternității. Dezbaterile din cele două zile ale colocviului (18 şi 19 august 2007), de altitudine, substanțiale şi vibrante, au

proiectat efigia academicianului şi omului Zoe Dumitrescu-Buşulenga pe pânza cu atât de multe reliefuri şi nuanțe cromatice a culturii româneşti. S-a subliniat osârdios şi aplicat contribuția acestui spirit prin excelență național, dar consonând fericit la universalitate, la afirmarea acestor valori ale umanității. Cei care au onorat colocviul, intelectuali de marcă, universitari, scriitori, teologi, ziarişti; în program figurând şi şase membri şi membri de onoare ai Academiei Române, Eugen Simion, Maia Simionescu, Alexandru Zub, Constantin Ciopraga, Alexandrina Cernov (Cernăuți), au conferit soliditate şi eclatanță dialogului şi l-au scos din convenționalismul unor asemenea manifestări. Dezbatereile colocviului au vizat cele două fațete ale personalității cărturarului, cea de om de ştiință, unul atotcuprinzător, deschis spre mai toate orizonturile esențiale ale culturii, de la literatură la muzică şi arte plastice, şi o alta de om profund religios., îndreptându-şi tot mai mult şi mai chemător privirile înspre cer, de unde căuta răspunsuri marilor întrebări cutreierătoare. Aşa cum a subliniat cu adâncă pătrundere a tâlcurilor cele de dinăuntru Dan Hăulică, cele două dimensiuni ale ființei coexistau fericit în făptura doamnei Zoe. Poate pentru că cele două vocații erau asumate şi trăite cu gravitate, dar şi cu o seninătate de înțelept care are pe deplin simțul relativității a tot şi a toate. Omul religios fugea de întunecimile bigotismului, iar omul de mare cultură nu uita niciodată de rolul harului pogorât asupra-i. Potrivit remarcii lui Dan Hăulică, asemenea lui Franz Listz, Zoe Dumitrescu-Buşulenga nu renega o parte a întregului în detrimentul celeilalte, ci le împreuna cu grație şi inteligență scăpărătoare. Însă în fiecare dintre domeniile în care se manifesta cu bucuria parcă predestinată şi de numele purtat, însemnând tocmai bucurare, ea umbla neostenită după atingerea sublimității. Doamna Zoe, observa cu subtilitate în cuvântul său de salut Mitropolitul Bartolomeu Anania, nu vorbea despre Dumnezeu, ci cu Dumnezeu. La fel când se îndeletnicea cu reflecția asupra operelor marilor spirite ale culturii, nu se limita să gloseze pe marginea creațiunii acestora, ci, grăind sau vorbind, parcă îi poftea pe aceşti creatori la un sfat față în față spre desluşirea celor mai tainice şi de nepătruns înțelesuri.

Rostirile din colocviu au luminat portretul poliedric al cărturarului, contextualizându-l în plasma culturii româneşti şi universale. Academicianul Eugen Simion a evocat, cu acea naturalețe doctă, dar atât de colocvială şi de penetrantă, rolul avut de Zoe Dumitrescu-Buşulenga pentru generația sa, cea a anilor ‘60. Existența în acea perioadă la Universitatea din Bucureşti, gemând de proletcultişti, a unor intelectuali de talia lui George Călinescu, Tudor Vianu, Alexandru Rosetti, secondați de tineri ca Zoe

Dumitrescu-Buşulenga, Alexandru Piru, Edgar Papu, a reprezentat salvarea de la naufragiul spiritual. Într-un timp al întemniţării cuvântului, aceştia au avut curajul să cultive gândirea liberă şi să deschidă tinerilor lor studenţi porţile ferecate ale adevăratelor valori. Şi numai pentru atât, a subliniat apăsat Eugen Simion, astfel de dascăli merită recunoştinţă. Ei au însemnat cu mult mai mult. Au dăruit culturii naţionale lucrarea lor originală şi perenă. La aceste contribuţii s-au referit în comunicările lor Dumitru Irimia („Eminescu şi Putna") şi Constantin Parascan („Creangă sau omul pe dos"). Academicianul Alexandru Zub a cuvântat „Despre alteritatea benefică", iar Theodor Codreanu s-a oprit la „Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Lecţia de viaţă". Constantin Ciopraga, membru de onoare al Academiei, a analizat cu acribia-i caracteristică demersurile critice ale doamnei Zoe privitoare la literatura română. Bizantinologul Şerban Tanaşoca, nepot de soţ al doamnei Zoe, a revelat răsunetul pe care spiritul Bizanţului îl avea în sufletul cărturarului preţuitor al acelui timp şi tărâm mitic. Profesorul Italian Bruno Mazzonni a comentat legăturile celei comemorate cu Italia şi strădaniile ei pentru reclădirea punţior distruse de regimul comunist. Într-o conferinţă trimisă la Putna şi citită în absenţa sa, Valeriu Râpeanu a surprins cu pertinenţă extraordinara putere de comunicare a doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Teodora Stanciu, Irina Haznaş, Oana-Georgiana Enăchescu de la Radio România Cutural (cele care s-au ocupat cu pricepere şi dăruire de organizarea manifestării) şi Andrei Dumitriu, Preşedinte-Director General la sfârşitul anilor '90 şi începutul noului mileniu, au întregit portretul celei care a patronat colocviul prin conturarea prezenţei sale benefice în spaţiul radiofonic românesc. Elena Docsănescu, o prietenă apropiată a doamnei Zoe, cea care şi-a consacrat mult timp în ultimul an studierii arhivei rămase, ne-a semnalat cu emoţie şi satisfacţie existenţa unor manuscrise de mare interes, inclusiv cele memoriale, care îşi aşteapă editorii şi cercetătorii avizaţi şi plini de devoţiune. Dar poate cea mai tulburătoare mărturie a fost cea a maicii Eufrosina de la Mănăstirea Văratec, care i-a stat doamnei Zoe în preajmă în şederile de aproape 40 de ani la chinovia sa dragă şi a vegheat-o în ceasurile crepusculare de la Iaşi. Ni s-a dezvăluit în cuvinte simple, înlăcrimate, bunătatea omenească cu care aceasta fusese împodobită. Un învăţat cum nu mulţi au fost, bun ca pâinea lui Dumnezeu. Maica Eufrosina, tânără şi neştiutoare, a învăţat de la dânsa ca de la o mamă. De asta îi şi spunea cu atâta drag: „Mamă!"

S-a alcătuit în zilele colocviului de Mănăstirea Putna un portret viu şi întreg al Doamnei Zoe-Maica Benedicta. Un portret în mozaic, cum mi-am

intitulat şi eu comunicarea prezentată. În sălile Muzeului s-a vernisat, prin eforturile lui Dan Hăulică şi ale lui Viorel Mărginean, prezent şi el la Putna, o expoziție de pictură şi grafică, mărturisitoare a gustului rafinat şi receptiv la nou al doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga. S-au regăsit pe simeze lucrări din colecția sa, semnate de Henri H. Catargi, Horia Bernea, Silvia Radu, dar si altele ale unor artişti pe care îi prețuia şi despre care scrisese şi vorbise aşa de vibrant şi temeinic. E vorba de Gheorghe D. Anghel, Ion Nicodim, Ion Alin Gheorghiu, Sultana Maitec, Paul Gherasim, Viorel Mărginean, Constantin Flondor, Horea Paştina, Mihai Sârbulescu, Bogdan Vlăduță. La arhondaricul mănăstirii Putna, unde au fost găzduiți cu o ospitalitate fără cusur participanții la colocviu, au ajuns biblioteca şi piesele de mobilier din biroul de la Bucureşti al doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Acestea vor constitui sâmburele viitorului spațiu memorial al Centrului de conferințe „Maica Benedicta", pe care starețul, arhimandritul Melchisedec Velnic, intenționează să-l amenajeze la Putna.

Emoția ce s-a revărsat adeseori din învelişul rostirilor a țesut o atmosferă specială, una de comuniune şi de cuminecare. Filmele ce le-am prezentat la Putna, realizate pentru TVR Iaşi („Spovedania unui învingător", „Cărturarul şi lumea de azi"), o înregistrare adusă de academician Maia Simionescu a unei conferințe ținute de doamna Zoe în 1989, anul centenarului morții lui Eminescu, la Institutul de Biologie Celulară, alte câteva emisiuni de radio, au adus parcă făptura ei din vis în realitate.

A fost o celebrare din cele cuviincioase, dar alese. S-a întâmplat ceea ce trebuia să se întâmple. S-a început scoaterea la lumină a unui tezaur lăsat de o personalitate captivantă, proteică şi modelatoare. Fundația temeinicită cu acest prilej, „Credință şi creație", purtând numele de Zoe Dumitrescu-Buşulenga – maica Benedicta, al cărei preşedinte de onoare este IPS Pimen, unul dintre arhitecții manifestării de la Putna, e menită să dea permanență acestui demers.

Posteritatea cărturarului a început sub lumini favorabile. Pornirea, atât de minunat plăsmuită de Arhiepiscopia Sucevei şi Rădăuților şi de mănăstirea Putna, alături de devotata echipă condusă de Dan Hăulică, ne îndrituieşte să privim cu speranță în viitor.

CUPRINS

Argument 5

MESAJE

PF Teoctist, *Purtătoare de mir a cuvântului lui Dumnezeu* 13
IPS Pimen, *De la acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga la Maica Benedicta* ... 15
IPS Bartolomeu, *În văzduhul sufletului românesc* 23

COMUNICĂRI, EVOCĂRI, INTERVENȚII

Dan Hăulică, *Inteligența – har şi îndatorire* 27
Roman Vlad, *Un ambasador ideal al culturii româneşti în Italia* 34
Eugen Simion, *Să fim naționali cu fața spre universal* 43
Alexandru Zub, *Despre alteritatea benefică* 53
Bruno Mazzoni, *Poezia psalmică* 61
Nicolae-Şerban Tanaşoca, *Unitate şi diversitate în literatura parenetică bizantină* 75
Rodica Marinescu, *Sub semnul Cetății Eterne* 94
Constantin Ciopraga, *Zoe Dumitrescu-Buşulenga şi literatura română* ... 101
Dan Hăulică, *Epifaniile cugetului* 107
Dumitru Irimia, *Eminescu şi Putna* 113
Constantin Parascan, *Creangă sau omul pe dos – seducția unui discurs critic* 138
Grigore Ilisei, *Portret în mozaic* 145
Theodor Codreanu, *Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Lecția de omenie* 151
Andrei Dimitriu, *Nevoia de elită intelectuală* 157
Teodora Stanciu, *Zoe Dumitrescu-Buşulenga la Radio România Cultural* 164
Valeriu Râpeanu, *Secretul comunicării* 168
Silvia Radu, *Chipul Doamnei* 175
Irina Hasnaş, *Din muzica amintirilor* 176
Ruxandra Garofeanu, *Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga* 180
Oana-Georgiana Enăchescu, *Cuvinte fundamentale* 183
Monahia Eufrosina Jescu, *Cu sfială şi afecțiune* 188

Adrian Fochi, *Drumuri de încredere şi tămăduinţă*..... 191
Elena Docsănescu, *Manuscrise pentru viitor*..... 193

MĂRTURII ŞI ECOURI

PF Teoctist, *Zoe Dumitrescu-Buşulenga la 85 de ani* 207
Dan Grigorescu, *O amintire*..... 208
Dan Hăulică, *Epifaniile cugetului*..... 210
Eugen Simion, *Maica Benedicta*..... 217
Grigore Ilisei, *Posteritatea cărturarului*..... 219